

Ahmet Refik

Osmanlı'da HOCA NÜFUZU

TOPLUMSAL
DÖNÜŞÜM
YAYINLARI

- Ahmet Refik**
Osnmanlıda Hoca Nüfuzu.
1. baskı Hilmi Kitaphanesi, 1933
2. baskı Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997

Baskı: Zafer Matbaası 0(212)512 16 88
Cilt: Özdemir Mücellit

Toplam 1.500 basılmış olup,
150 adedi numaralandırılarak satış dışı tutulmuştur.

Genel Dağıtım
KARDAK Uluslararası Basın Yayın Dağıtım
Narlıbahçe Sk. No: 6/3 Cağaloğlu / İstanbul
tel: 0(212) 527 98 25

Toplumsal Dönüşüm Yayınları
KARDAK Uluslararası Basın Yayın Dağıtım 'ın bir kuruluşudur.

Ahmet Refik

**Osmanlı Devrinde
Hoca Nüfuzu**

TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM YAYINLARI

Toplumsal Dönüşüm Yayınları: 44

Tarih Dizisi: 2

[ALTINAY], Ahmet Refik

Osmanlı Devrinde Hoca Nüfusu /günümüz
Türkçesine çev. Güven Akçağ. 2.bs. İstanbul:
Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997

174 s.; 19,5 cm.

ISBN 975-7244-57-0

I. Kitap adı

İstanbul Kütüphanecilik Kitapçılık

Yayın Yönetmeni: Hayri BİLDİK

Editör: Hatice BAHTİYAR

Sanat Danışmanı: Mehmet AKINCI

Kapak Tasatım: Mehmet ÖZAY

Günümüz Türkçesine Çeviren: Güven AKÇAĞ

Dizgi: İKK (245 41 21)

Baskı Hazırlık: Semra YILDIRIM

Reprodüksiyon: Göksu Grafik

ISBN 975-7244-57-0

Ahmet Refik

**Osmanlı Devrinde
Hoca Nüfuzu**

AHMET REFİK KİMDİ?

Ahmet Refik 1880'de İstanbul'da Beşiktaş'ın Valideçeşme semtinde doğdu. Babası Abdülaziz'in vekilharcı Ürgüplü Ahmet Ağa idi. Memleketlerinde "**Gürlükcüoğulları**" diye anılırlardı. İlk Öğrenimini Beşiktaş'ta Vişnezade okulunda gördü. Bundan sonra Beşiktaş Askeri Ortaokulu'nu bitirdi. Buradan da Kuleli Askeri Lisesi'ne geçti. Harbiye'yil898 yılında daha 18 yaşında iken birincilikle bitirerek piyade asteğmeni rütbesiyle orduya katıldı. Ancak yaşının küçüklüğünden ötürü kıt'a hizmetine verilmeyerek Toptaşı Askeri Ortaokulu ile Soğukçeşme Askeri Ortaokulu'na coğrafya öğretmenleri olarak atandı. Dört yıl kadar bu görevlerini yürüten genç subay Ahmet Refik, 1902'de Harbiye'ye Fransızca öğretmenliğine geçirildi. 1903'de teğmen, 1907'de yüzbaşılığa yükseldi.

Harbiye'de öğretmenlik yaptığı yıllarda günlük ve haftalık gazetelerde, dergilerde ilk yazılarını yayınlamaya başladı. Hatta bir aralık "**Tercüman-ı Hakikat**" gazetesinde başyazarlık görevini üstlendi. "**İrtikâ**", "**Malumat**", "**Hazine-i Fünun**", "**Mecmua-i Ebüz-ziya**"da makaleleri yayınlanıyordu.

1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, o zamana kadarki yayınlarının ilk ürününü topladı. Harbiye Talim Kurulu'nda en önemli kürsü Ahmet Refik'e verildi.

Harbiye'nin tarih öğretmeni oldu. aynı yıl "**Millet**" gazetesinin başyazarlığını üzerine aldı. Bir süre sonra da "**İkdam**" gazetesinde "**Lale Devrinin Tarihi Sımaları**", "**Köprülüler**" ve "**Felaket Seneleri**" diziyazıları yayınlanmaya başladı. Bu yazılar bir yandan binlerce okuyucuyu kendisine çekerken, öte yandan da Ahmet Refik'e geniş bir ün sağladı. Aynı zamanda bu yazıları "**Kütüphane-i As-kerî**"nin "**Geçmiş Asırlardaki Osmanlı Hayatı**" külliyyatının temeleni oluşturdu.

Ahmet Refik 1909'da Erkanıharbiyei Umumiye'nin (Genel Kurmay Başkanlığı) Basın Şubesinde görevlendirildi. "**Mecmua-i Askeriye**" (Askerlik Dergisi) Yayınına başkanlık etti. Bu dergide askeri konularda yazılar yazdı. Aynı yıl, yeni kurulan "**Tarihi Osmanî Encümeni**"'ne daimi üye olarak atındı. Bir heyetle birlikte inceleme için Fransa'ya gitti. Bu sayede ilk kez bazı Fransız bilimadamları ve tarihçileriyle tanıştı.

1912 Balkan Savaşı'nda askeri sansür müfettişliğine atındı. Savaş sonunda kendi isteğiyle emekli edildi. Emekli olduğu tarihten itibaren Ahmet Refik'in en verimli dönemi başladı. Bir yandan "**hazine-i evrak**"ta çalışıyor, öte yandan kütüphaneleri dolaşıyor, bu yorucu çalışmanın ürünü olarak bir takım belgeler, metinler yayınlıyor, makaleler, kitaplar yazıyordu.

1913'te Birinci Dünya Savaşının arifesinde yüzbaşı rütbesiyle yeniden silah atına alındı. Tekrar sansür genel müfettişi oldu. Genel Kurmay Başkanlığının emriyle Türkiye-Rusya ilişkilerine ilişkin makaleler yazmakla görevlendirildi. Bu makalelerinin arasında Mısır sorununa da değinmek zorunda kalan Ahmet Refik, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın öfkelenmesine neden oldu. Bu

yüzden tarihçi subay Ahmet Refik, Sadrazamın isteğiyle alaydan yetişme bir yüzbaşının emrinde **"arpa ve saman"** işlerinden sorumlu bir memur olarak Ulukışla'ya sürüldü. Memuriyet şeklinde görünen bu sürgün yaşamı, köken itibariyle bir Anadolu çocuğu olan Ahmet Refik'e ülkeyi yakından görmek incelemek fırsatını verdi.

Dünya Savaşı'nın ikinci yılı olan 1915'de Eskişehir Sevk Komisyonu Başkanı oldu. Bu görevi, Ermeni tehcirinin Eskişehir durağından yapılan sevkıyatı içeriyordu. Bu yorucu görevi yerine getirirken ağır şekilde hastalandı. Tedavi için İstanbul'a getirildi. Enver Paşa'nın aracılığıyla Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Ahmet Refik'e duyduğu öfke yatıştırıldı / ve artık İstanbul'da kaldı.

"Savaş Dergisi"nde Türk savaş tarihinin parlak anılarını yazdı. Başkomutanlığın emriyle eski Türk savaşlarına ilişkin belge toplamak için **"hazine-i evrak"**ta çalıştı. Bir yandan da Genel Kurmay Başkanlığının emriyle cephedeki askerlere dağıtmak üzeri **"Tarihte Osmanlı Neferi"**, **"Yirmi Beş Sene Siper Kavgası"** vb. gibi Mehmetçik destanlarını kaleme aldı.

1916'da **"Yeni Mecmua"**da kendisine seçkin bir yer ayrıldı. **"Yeni Mecmua"**nın ortasındaki parlak kağıttan iki yaprakta özellikle onun tarihi makalelerine yer veriliyordu.

Dünya Savaşının son yıllarında, Doğu Anadolu Rusların işgalinden kurtulduğunda **"Ermeni Zulmü"**nü göstermek üzere yabancı gazetecilerden oluşan bir heyetin başkanlığında Doğu Anadolu'ya gitti. Batum, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Kars, Ardahan, Artvin ve yöresini dolaştı. Bu uzun gezi sırasında topladığı notlarla **"Kafkas Yollarında"** adındaki eserini meydana getirdi. Bu notlarına Eskişehirdeki anılarını da ekleyerek **"İki Komite,**

İki Kıtıl" (Kıtıl: Vuruşma, Savaş) kitabını yazdı.

Savaşın sonunda yeniden emekli edilen Ahmet Refik, 1917'de Mehmet Arif Bey'den boşalan İstanbul Darülfünunu Osmanlı Tarihi öğretmenliğine atandı. Az sonra aynı üniversitenin Türkiye Tarihi profesörü oldu. Vakânüvis Abdurrahman Şeref'in ölümü üzerine, 1924'de adı Türk tarih Encümeni'ne dönüştürülmüş olan Tarih Encümeni başkanlığına seçildi. Bir süre sonra bu başkanlığı Profesör Fuad Köprülü'ye devretti. Encümende yine daimi üye olarak çalışan Ahmet Refik, Darülfünun'un kaldırılışına kadar, yirmi yıl kürsüsünü korudu. Yeni kurulan Üniversite örgütlenmesinde açıkta kaldı. Emekli bir asker olduğu için Darülfünun'da zaten ücretli olarak çalışı-yordu. Açıkta kalınca bütün geliri, çok az olan eski yüzbaşı emekliliği maaşıydı. En son hastalığında, eli kalemini tutamadığı gün, ilaçlarını alabilmek için, çalışma odasındaki tarihi değeri olan bir tobloyu satmak zorunda kaldı.

10 Ekim 1937'de Haydarpaşa Hastanesinde öldü. Büyükada'nın Tepeköyü mezarlığına gömüldü.

AHMET REFİK İÇİN NELER DEDİLER?

Ahmet Refik'in ölümünün ardından o dönemin gazetelerinde köşe yazısını yazan ünlü edipler ve yazarlar, onun hakkında yazılar yayınladı. Bunlar Ercüment Ekrem Talu, M. Turhan, Nizamettin Nazif, Nurullah Ataç, Peyami Safa, Sadri Ertem ve Vâlâ Nurettin gibi isimlerdi.

"Akşam" gazetesinde "Akşamcı" imzasıyla "Akşamdan Akşama" sütununda yazan Vâlâ Nurettin, Ahmet Refik için şu yazıyı yayınlamıştı:

"Tarihi Kolay Okunur Hale Getirdi"

"Tanınmış Tarihçi Ahmet Refik'in vefatını dünkü nüshamızda elemle haber vermiştik. Ahmet Refik senelerden beri hatta Akşam'ın ilk kuruluşundan beri-gazetemizin muharrirleri (yazarları) arasında bulunduğu için, bizler, yalnız kıymetli ve yüksek bir münevverimizi (aydınımızı) kaybetlikle değil, bir mesai arkadaşımızı da aramızdan silinmiş görmek ile matemdeyiz.

Onu kim bilmez? Eserlerini kim okumamıştır? Ahmet Refik'ten kim yeni bir şey öğrenmemiştir?

Merhumun doğrudan doğruya tarih kitabı şeklinde muhtelif ve cild cild muhalledatı (kalıcı eserleri) vardır ki, kendi sahalarında Türkçemizde henüz daha iyileri yazılmamıştır. Tarih telakkisinin (anlayışının) son değişmesine kadar bunlar kendinden evvelkilerdeki bütün malumatı (bilgileri) toplayıp üzerlerine yenilerini de ilave etmiş sayılıyorlardı.

Ahmet Refik eski el yasıı eserleri, hazine-i evrakı senelerce büyük bir sabırla araştırmış, elde ettiği vesikaları mecmualarda neşretmiştir. Bunlar, muhtelif devirlere, muhtelif şahıslara dair beşerin (insanlığın) bilgi istinatgâhları (dayanakları) olarak kalacaklardır. Daha şimdiden beynelmilel (uluslararası) takdirlere de mazhar olmuşlardır. Nitekim isveçliler Demirbaş şarl'a dair yazdığı bir eser için kendisine madalya vermişlerdi.

Bâhusus (başkaca, ayrıca), o, bu sonuncu çeşid mesaisiyle (çalışmasıyla) asla modası geçmemiş, geçmeyecek kıymetli bir alimimiz, bir mütetebbiimiz (araştırmacımız, incelemecimiz) olarak kalacaktır.

Çalışmalarından pratik faydalar da hasıl olmuştur. Sürp Agop mezarlığına dair vesaiki (belgeleri) ortaya çıkarmak süretiyle, İstanbul şehrine bir kaç milyon lira kazandırmıştı. Gördüğü ender mükafatlar (ödüller) arasında, ona bu hizmetinden dolayı küçücük bir ev almak parası verilmişti.

Ahmet Refik, kuru, can sıkıcı bir alim olarak kalmasını istememiştir. Halka, geniş tabakalara okutmak hevesiyle kalemini kullanmıştır. Tarihi kolay okunur, herkesçe anlaşılır bir tarzda yazmak tecrübesine memleketimizde ilk girişen ve bunda muvaffak (başarılı) olan Ahmet Refik'tir. Mesela "Lale Devri" gibi eserleri, en çok okunan romanlar derecesinde âmmenin (kamuoyu) rağbetini kazanmıştı; lezzetle, zevkle, her yaştaki her seviyedeki vatandaşlar tarafından okunmuştur.

Ahmet Refik'i taklid ederek, bir çok muharrirler (yazarlar) tarihi romanlaştırmaya kalkmışlar; bazen de işi çığırından çıkarmışlardır; hakikatleri tahrif etmişlerdir (gerçekleri değiştirmişlerdir). Fakat o, kendi bildiği,

hakikatine inandığı yoldan ayrılmamış, halk için yazdığı eserlerde de daima doğruyu vesikalara istinaden tahkiye etmiştir (belgelere dayanarak sağlamlaştırmıştır).

Üstadın halk muharriri (yazarı) olmayı sevmesine ve halka kendisini sevdirebilmesine iki esaslı sebep vardı. Bunlardan birisi gazeteciliği idi. Ahmet Refik, İkdam'ın doğrudan doğruya profesyonel muharrirliğini (yazarlığını) yapmıştı. Yazışındaki tatlı üslubu da tab'ındaki (karakter) şairaneliğinden almıştı. Ahmet Refik'in manzum eserleri de vardır Şarkıları hala dillerde dolaşmaktadır:

"Rabbin bana bir nimeti varsa o da sensin!"

Kendisini bütün tanıyanlar sevmişlerdir. Zira o, gayet rind, neş'eli bir insandı. Gençliğinde de yakışıklı bir zabıt (subay) olarak tanınmıştı. Maziye sevdiği gibi hali de severdi: Tarinin güzel kadınları var diye devrimizin dilberlerine yüz çevirmezdi. Cem âyini yirminci asırda ihyaya (diri etmeye) çalışırdı: İçkiden çok hoşlanırdı. Fakat derler ki kırkına kadar hiç işret (içki) kullanmamış da ondan sonra başlamış.

Bunu da hayatını istediği kadar kolaylıkla kazanmamasına hamletmet (yüklemek) mümkündür. Nitekim sefalet içinde öldüğünü öğreniyoruz. Sefalet ise sefahetle (zevk ve eğlence) arkadaştır. İkisi de bâde (kadeh) tokuşturur. Filhakika (gerçekten) Ahmet Refik, çok sıkıntılı günler yaşamıştır.

Ne garip bir tecellidir ki, tarihi bir takım hakikatleri meydana çıkaran Ahmet Refik'in öldüğü gün, doğum tarihi

muhtelif gazetelerce münaziünfih oldu: (üzerinde anlaşılamadı). Kimi 1881 diye, kimi 1882 diye yazdı. Biz de 1876 dedik. Sanırım ki bu en doğrusudur. Zira aksi takdirde 18 yaşında zabıt çıkıp (subay olup) muallimlik (öğretmenlik) etmiş olması lazım geliyor.

Ahmet Refik bizim hesabımıza göre 61 yaşında vefat etmiştir. Onu pek erken, pek vakitsiz kaybettiğimizden dolayı müteessifiz. (esefleniyoruz). Kendisinden pek çok faydalar daha beklerdik.

"Allah rahmet eylesin."

"Son Posta" gazetesinde "Sözün Kısası" köşesinde yazan Ercüment Ekrem Talu da Ahmet Refik'in ardından şunları yazmıştı:

"Tarihin Yorgunluğunu Şiirle Giderirdi"

"Son defa kendisini gördüğümde, dudaklarının daimi tebessümü daha ziyade bir elem ve ıstırap kıvrımı olmuştu.

-Hasta mısın? diye sordum.

-Hayır ! Maatteessüf (üzelerek söyleyeyim) turp gibiyim; cevabını verdi.

Sağlamlığına ve sağlığına esef eden bu zihniyeti anlamak benim için güç değildi. Ne vakittir, Ahmet Refik'in maddi ve manevi üzüntüden artık bunalacak raddeye gelmiş olduğunu biliyordum. Kibarlığının son bir aksülameli (tepkisi) ile bu vaziyetini belli etmemeye çalışıyordu. Fakat bütün o ıstırabın, simasında gittikçe derinleşen izlerinden biz onun yakınları her şeyi anlıyorduk.

Bir iki seneden beridir, muntazaman çalışabilmek kabiliyetini de kaybetmişti. O velûd (verimli) muharir

(yazar), dimağını istila eden başka düşünceler ve başka endişeler yüzünden kısır olmuştu.

Ahmet Refik, her günkü meşgalesini teşkil eden tarihin yorgunluğunu şiirle gidermeyi seven çok ince duygulu bir insandı. Ada'nın kış yaz ihtiyarlamasını bilmeyen bazı gönüller gibi, tazeliğini ve yeşilliğini muhafaza eden çamlarının altında, aşık kalbleri senelerce coşturan şarkı güf-teleri söylemiş ve onları besteleterek piyasada yaymıştı.

Endamının hayalini gözlerimden silemem

Kollarında can vereyim başka nimet dilemem

Şarkısı onun, karşılık görmeyen bir sevgisinin içten kopmuş muhsulü idi (ürünüydü).

Ona rastladığım o gün, mahzun çehresinde ufacık bir neşe lem'ası (neşe pırlıtısı) parlatabilirmiyim acaba diye kendisine bu şarkıdan bahsedecek oldum. Bu sefer acı acı güldü:

-Gözlerimden o hayal.... gönlümden o emel de silindi gitti.... dedi.

Ahmet Refik bir yığın eser yazmıştı. Bunların pek çoğunu bugün piyasada arasanız, bulamazsınız. O derece rağbet görmüş, o kadar çok satılmıştı. O eserlerin yüzünden bol para kazanan Babîâlinin dimağ ve kültür kabızmalları, mariz (hastalıklı) vücudunu o nankör kaldırımlarda sürüyen Ahmet Refik'ten yüz çevirdiler.

Eğer geçen günkü bir makalemden teşekkülünü temenni ettiğim (kurulmasını dilediğim) muharirler birliği (Yazarlar Birliği) mevcut olsaydı, bu kıymetli fikir adamı bu dünyadan ötekine, gönlünde daha az meraretle (acılıkla)

ve insanların nankörlüğü hakkında daha az kanaatla geçirdi.

Ahmet Refik, üzerinde hayatının aynı zamanda hem en mes'ud ve hem de en elemli günlerini yaşadığı Büyükada toprağının şimdiden sonra da altında ebebî istirahatete kavuşmuş bulunuyor.

O, Ada'yı müşfik ve fedâkâr bir maşuka (kadın sevgili) gibi severdi. Haklı imiş: Ona ömrünün sonunda kucak açan o oldu...

Zavallı Refik!...."

Aynı zamanda tarihi romanlar yazarı olan M.Turhan Tan, Cumhuriyet gazetesindeki "**Köşe Penceresinden**" sütununda Ahmet Refik için şunları yazıyordu:

"Onu Tarih Mimarı Sayabiliriz"

"Onu her görüşte Reşidüttin'i, Hakani'yi, Asım'ı hatırlar ve için için yanardım. Bu hatırlayış ve bu yanış bende tabii-leşmiş, yahut Ahmet Refik'in sevimli ve zeki yüzü benim için o üç ölüyü gösteren bir aynaya dönüşmüştü. Kendisiyle karşılaşır karşılaşmaz mutlaka biri on dördüncü, biri de on dokuzuncu asırda (yüzyılda) ölen o muhterem şahsiyetleri görür gibi olurdum. Garip bir üzüntüye kapılırdım.

Reşidüttin bütün küre üzerinde ilk ilmi (bilimsel) cihan (evren) tarihini yazan adamdı, felaket için de can verdi. Hâkanî, abdest alınarak okunmaya layık görülmüş bir eserin muharriiri (yazarı) idi. Seksen yaşına varmış bulunmasına rağmen ata binmek müsadesi (izni) alamadı,

tabuta konuluncaya kadar yaya kaldı. Asım , "Kâmus" ve "Burhan" gibi iki büyük eserin mütercimi (çevirmeni) iki koca cild tutan nefis bir tarinin de muharriri olduğu halde aç öldü. Ahmet Refik da bana onların bahtını taşıyan bir adam gibi geliyordu ve yüreğime -her tesadüfümüzde (rastlaşmamızda) tazelenen -bir elem aşıliyordu.

Ne yazık ki yıllardan beri sezinsediğim bu akıbet kuru bir kuruntudan ibaret kalmadı. on binlerce tarihseverin adını yıllardan beri saygı ve sevgi ile anageldiği Ahmet Refik, her eseri üçer beşer kere basılıp kapışa kapışa alınmış ve okunmuş olan Ahmet Refik; bütün Türk okuyucularına yıllarca tarih sevgisi sunan Ahmet Refik; üniversitede uzun yıllar müderrislik (profesörlük) yapan Ahmet Refik nihayet bir güz soğuğuna karşı zayıf vücudunu koruyacak örtü bulamayarak zatürreye yakalandı. Bir yudum ilaç parası tedarik edebilmek için hasta hasta sokağa çıktığı için üstelik satlıcana da tutuldu ve adı duyulmamış, kendisi tanınmamış bir adam sessizliği içinde ölüp gitti. Reşidüttin de en geniş bir şöhrete rağmen onun gibi sürünmüş; Hâkanî de eseri muskalaşmış bir muharrir iken yurdunda böyle öksüzleşmiş; Asım da eserleri elde ve adı dillerde gezerken bu şekilde dünyadan göçüp gitmişti.

Anlaşıyor ki yalnız bilmek, yalnız eser neşretmek şu fani âlemde bahtiyar olmaya kafi gelmiyor. Biraz bahtın iyi olması lazım. Fakat bahtla ilmin uyuşması da kolay değil.

Ahmet Refik, şüphe yok ki müverrihti (tarihçiydi). Lakin onda tarih bilgisi kadar tarihi sevdirmek ve okutmak bilgisi de vardı. Hiçbir kimse tarafından tekzip

edilmeyeceğine emin olarak söylüyorum: Memleketimizde Ahmet Refik adlı biri çıkıp da tarihi eserler yazmasaydı, bugün umumileşmiş ve garp alemine (batı dünyasına) bile muessir olmaya (etkili olmaya) başlamış olan tarih sevgimiz vücut bulmayacaktı. Onu bu bakımdan sade bir tarihçi değil, tarih mimarı da sayabiliriz.

Mimar dedim. Doğru. Fakat kendi hayatı baştan başa harab bir mimar Keşki, o, biraz mamur ve biraz mes'ud olaydı da adı sade müverrih (tarihçi) kalaydı...."

"Haber" gazetesinde Nizamettin Nazif de, Ahmet Refik'in ardından şunları yazmıştı:

"Ahmet Refik'ten Boşalan Yer Büyüktür"

"Ahmet Refik benim dostumdu ve sanırım ki çok sevişirdik de....

Onu son defa Tarih Kongresi'nde görmüştüm. Tarih Kongresi'nin encümenlerine seçilmiş olmanın gururu, galiba dostuma tarih profesörlüğü kürsüsünden mahrum kalmanın acısını bir parça unutturmuştu.

İçleri gülen yeşil gözlerini bana dikerek:

-Ecnebi tarihçileri, arkeologları dinledin ya... demişti, hep bizi konuşuyorlar... Tarih demek biz demekiz. Türk ile tarih bir manaya gelir. Ne yazık ki Çallı bu hakikatin hâlâ gafilidir.

-Bunu nereden kestiriyorsunuz hoca? diyecek olmuştum.

Yeşil gözlerinde tatlı bir hırçınlık ışıldarken şu cevabı vermişti:

-Nereden olacak? Ortada yok, görünürde yok,

kongrede yok, Ada'da yok, Ahmet Refik'in ziyaretine gelen dostları arasında yok. Her yerde, memleketin her tarafında münnevver (aydın) insan, zekalı insan, sanatkar insan teneffüs ediyorum. Yalnız onu göremiyorum. Ortada bir Çallı yok.

Çallı....

Ahmet Refik, ömrünün son on yılının hem onunla yanyana hem onun nöstalgisini duyarak yaşadı. Bu garib tezad Çallı'nın bazan bulunduğu yerde, aynı zamanda var ve aynı zamanda yok oluşunu ifade eder.

Çallı....

Bilmem bu sanatkar dostum, onu, o çok iyi insanı, onu çok sevmiş olan Ahmet Refik'i çabuk unutabilecek mi?....

Kırk yılı geçen uzun ve yorucu bir çalışma devresinde sarı ve yumuşak saçları teker teker kırılan ve seyrekleşen bu başı, bu memleketin fikir, sanat ve kültür alemine hiç ihmale gelmez bir kıymet katan Ahmet Refik'in başı, Ada'nın kiremit renkli toprağına gömüldüğü gün, bana onun ne yaptığını bilmez bir hale girdiğini, o geceyi Çal ovalarında başıboş dolaşıp koşarken birden kalbi durmuş bir aygır gibi dostumuzun mezarı üstüne yıkılarak geçirdiğini söylediler. Eğer böyle ise Ahmet Refik'in tek alacağı kalmaz.

Gani şekilde, en cömert şekilde tediye edilmiş (ödenmiş) olur. Ve bir dostun yok oluşundan duyulan azabın bu tecellisi ile şu san'atkâr "**İmparator Timur ve İmparator Yıldırım**" adlı müstakbel eserinden umduğumuz derecede kuvvetli ve yeni bir ölümsüzlük daha kazanacağına inanabilir.

Ahmet Refik'in Köprü üstünde bir yaz şöyle bağırdığını işitmiştim:

-Gelin be! Bağımın üzümleri hep sizin için yetişiyor. Evimin altında dostlar için bir meyhane açtım.

Bir yaz da bana kollarını açarak böyle söylenmişti:

-Bahçem karanfillerle dolu. Gelin, koklayın... Erikler, şeftaliler öyle oldular ki, ağaçların dalları kırılacak. Gelin Allahınızı severseniz, gelin şu erikleri, şu şeftalileri yeyin!.... Kütür kütür şeftaliler... Ağaçlarımın dallarını masum kız göğüslerinin azabından kurtarın....

Ahmet Refik'in rindane odasında kah bir ilah Bakûs, kâh bir Hayyam, kâh bir Hafız, kâh bir Mevlana konuşur gibi olurdu.

O bir müverrih (tarihçi) miydi? Sanmam. devrini vermedi. Geçmiş devirlerin hiçbir karanlığına onun eliyle bir sistemin meşale uzattığı da iddia edilemez. Bununla beraber gerek Türk tarihçiliğinde ve gerek umumî Türk kültüründe Ahmet Refik'in arzettiği endam pek enine boyunadır.

Türk edebiyatında Ahmet Refik'in rolü asla unutulmayacaktır. Kaybettiğimiz Ahmet Refik, büyük bir Ahmet Refik'tir..

Bütün aksi iddialar onun yirmi beş yıl evvel ayağından çıkardığı çizmelerin topraklarına kadar bile erişemez. Bence Ahmet Refik'in ölümüyle aramızdan ayrılan vatandaş, bizi sayısız hatıraları ve unutulmaz matemi ile başbaşa bırakan vatandaş, bir âlimden ziyade bir san'atkardır.

Kültürü, heyecanı, insani manası ve verimi yüksek bir edibin matemini tutmaktayız.

Altı yedi yıl kadar oluyor galiba... Bir gün Sirkeci'de

tramvay caddesine bakan bir gazinonun tarasasında oturuyordum. Omzuma bir el dokundu. Baktım:

O:

-Nasılsın?....

-İyiyim hoca....

Biraz dalgınca bir hali vardı, yanıma oturunca sordum:

-Neyin var? Bir şeye mi sinirlendin?...

-Evet...

Biraz neş'elensin diye bir komedyen tavrı takınarak bağırdım:

-Hangi mel'un senin canını sıktı hocam? Aaah bir elime geçirsem kafasını patlatırım.

Gülümsedi:

-Tamam... Ben de bunun için geldim zaten... Sen onu tanıyormuşsun!....

-Kim bu, o?

-Senin sınıf arkadaşlarından biriymiş.

-Tuhaf şey, ne yaptı sana?...

-Ne yapacak? Bana damat olmak istediğini söyledi.

-Ey.... sen ne yaptın?

-Olmaz, dedim...

-Mükemmel! Kesip atmışsın işte.

-Benim kesip atmamla iş bitse iyi, senin mel'un ısrar ediyor.

-Ya kız?

-O da senin mel'unla aynı fikirde.

-Mesele kalmamış öyle ise.

-Sanırım sen arkadaşına bir rica edersen bu sevdadan vazgeçirebilirsin.

-Adını söyle bakayım...

Eğildi. Çocukluk arkadaşımın adını kulağıma fısıldadı.

Bu, tanıdıklarımın en halûku (iyi huylu, iyi ahlak sahibi), en zekisi idi ve şerefli, parlak bir istikbale de namzettii.

-Hoca dedim, sana birinci ikramiye isabet etmiş, bundan iyisini nereden bulursun?...

Kızdı, hiddetlendi, bir hayli kavgadan , gürültüden, münakaşadan sonra homurdanarak yanımdan ayrıldı.

İki yıl benimle konuşmadı. Sonra bir gün onu Ada'da, beş yaşında sevimli bir yavruya yemiş alırken manavın önünde yakaladım:

-İhtiyor bu kim?

Hemen kulağama eğildi:

-Sus! Sakın o kavgamızdan bahsetme! Duymasın....

Onun doğmasını istememiş olduğumu sanmasından korkarım. Torunumu ne kadar seviyorum bilsen? Geceleri göğsüme çıkıp uyuyor yaramaz...

Onun o gün, yemiş yiyen sarı saçlı bir mini miniyi yederek önümden gidişii ne güzeldi. Büyük babalık Ahmet Refik'e çok yakışmıştı. Ve galiba hayatının son döneminde en büyük zevki torunuyla şakalaşmak ve en beğendiği sıfat büyükbabalık oldu.

Ahmet Refik'ten boşalan yer büyüktür.

O, bunamadan ve modası geçmeden öldü.

O, büyük eserlerini gölgede bırakacak en büyük verimler vadederken öldü. Büyük dostumun azabı içindeyim. 1937 çok kötü başladı, çok kötü yürüyor."

Aynı "**Haber**" gazetesinde Nurullah Ataç da "**Hayata Dair**" Sütunuda Ahmet Refik için iki kez şu yazıları yazdı:

"Tarihçiden Ziyade Şairdi..."

"Ağlamak kabiliyetini kaybetmenin acısını, Ahmet Refik'in cenazesinde anladım. O adamı, yıllardan beri sevmiye, elini öpmeye, hatta mütemadiyen kendinden bahsetmesine, kendisini öğmesine alışmıştık."

Bir tarihçi Ahmet Refik vardı, bir de bizim dostumuz olan Ahmet Refik. Birincisinin cild cild kitapları vardır, onlar daha uzun zaman okunacaktır. Zaten bizim nesle - tarih zevkini değil- okumak zevkini aşılarmakta o kitapların büyük hizmeti oldu. "Tarih-i Umumi'si forma forma çıkarken bizler daha mektep (okul) sıralarında idik. Onları haftada bir alır, biraz okur, resimlerine bakar, saklardık. Her cild bitip de Hilmi Kütüphanesi'nden onun yeşil cildini aldık mı, koltuklarımız kabarırdı. Ahmet Refik bizim ilk kıymetli kitabımızın muharriridir (yazarıdır). Sonradan kütüphanelerimize daha güzel, daha kıymetli kitaplar girdi. Parlak kağıdın, resmin büyük bir şey olmadığını anladık: Tarih-i Umumi'yi açıp okumaz olduk, hatta çoğumuz onu başkalarına verdik, kaybettik. Fakat onu unutmadık. Ona çocukluğumuz, ilk okuma zevkimiz bağlıdır. Şimdi Hilmi'nin Atlas'ını ve o 'Tarih-i Umumi'yi hatırladıkça gözlerimin önüne yeni okumaya başladığım günlerin bahar sabahları geliyor. Bu yalnız benim için böyle değildir, bizim neslin bir çok kimseleri için böyledir. Hatta bugün ben yaşta olanlar, Ahmet Refik'in kitaplarını benden fazla okudular. Ben Lale Devri'ni, Sokullu'yu yeni çıktıkları zaman okudum: Çünkü ben Ata Bey'in oğluyum. Ata bey de -her nedense- Ahmet Refik'ten pek hoşlanmazdı.

Bizim dostumuz Ahmet Refik, tarihçiden ziyade şairdi. Rakı içmeye oturdu mu, ikinci kadehte coşar,

şarkılarını okumaya başladılar. Bazan da bize: **"bir şiir okuyun"** derdi, fakat ne söylesek beğenmez, başkasını isterdi. O, istediği başka şiir, kendi manzumeleri, şarkıları, Çalınname'si idi. Onları ezbere bilenimiz az olduğundan hoca ile şiirden bahsetmek hayli zor iş olurdu. Fakat o kusura bakmaz, bizim yerimize kendisi okuyuverirdi. Ahmet Refik'i çok severdim: İlmine karşı içimde, belki babamdan kalma bir şüphe vardı ama, bir çocuk gibi, nahvetini (kibrini, böbürlenmesini) gizlemeyen, herkesle, hiç tanımadığı kimselerle senli benli konuşan o gönülsüz insandan hoşlanırdım. Buna rağmen şiirlerinin harikulade olduğunu söyleyemeyeceğim. Hiç san'atkar değildi, gelişi güzel söylerdi. Şarkıları, mesala, **"Rabbin bana bir nimeti varsa..."** , **"Şen gözlerine neş'e veren..."** hâlâ dillerde dolaşıyor, bir müddet daha söylenecektir. Fakat **"Gönül"** -şiir mecmuası (dergisi) - pek rağbet görmedi; bundan sonra göreceğini de pek zannetmiyorum. Belki bir kaç beyti hafızalarda yer etmeye layıktır. Mesela, **"lehimden aldığı ezvaki sen bir dinle sinenden-Ne sinen kurtulur benden, ne gönlüm vazgeçer senden..."** Bu da kâfi değil mi?...

Zavallı Ahmet Refik, zavallı hocam... Öleceğini biliyorduk, ama yine yüreğim parçalandı. Bir ağlayabilseydim, belki ondan sonra seni sükûnla, güzel hatıraların verdiği tebessümle anabilirdim."

Nurullah Ataç'ın Haber'deki ikinci yazısı da şöyleydi Ahmet Refik için:

"Cenazesi Öyle Parlak Olmadı"

"Pazar ile pazartesi arasındaki gece gürültü ile

yağmaya başlamıştı ama sabahleyin durdu ve biz-
barometreye bakmaya bir türlü alışamayanlar, daha
doğrusu akıl erdiremeyenler- hava açılacak diye ümide
düştük. O gün Büyükkada mezarlığına Ahmet Refik'i
bırakmaya gittik. Ahmet Refik, karanlık bir gök altında,
şimşekler çakarken gömüleceğini bilseydi bunu, romantik
ruhuna uygun bulup memnun olurdu. Son kürek toprak da
atılıp kur'an okuyanlar sustuktan sonra ilk olgun taneler
düşmeye başladı. Cenazeye gelen kadın, erkek, çoluk
çocuk Tepeköyü'nden iskeleye koşar gibi acele acele ini-
yordu: Sanki bir panik, kelimenin hakiki manası ile bir
panik, yani, Pan Tanrının gözüküvermesiyle yürekleri
sarıveren ürperme.... Ahmet Refik'in cenazesi öyle parlak
olmadı ; büyük bir kalabalık yoktu; fakat pek sevdiği
İstanbul'un seması o gün elinden geldiği kadar heybetli
olmayı esirgemedi."

Cumhuriyet gazetesinde **"Haberler Arasında"**
sütununda yazan Peyami Safa da, Ahmet Refik'in ölümü
üzerine şu yazıyı kalema almıştı:

"İlk Tarih Muharriri"

"Ahmet Refik'in acele bir krokisini çizmek isyenlerin
gözleri önüne gelen adam şudur: İmparatorluğun son ve
halkın ilk tarihçisi; yaptığı işi sarayın dalkavukluğu
halinden çıkararak milletin müdafaası haline sokan ilk tarih
muharriri; yazdığı kitapları halka okutabilmek için tarih
vulgarizasyonu yapan ilk kalem sahibi; imparatorluğun
sırlarını deşmek için evrak hazinesine gözlerini daldıran ilk
mütecessiz (meraklı); tarihî devirleri, içinde bulundukları
edebiyat atmosferi içinde mütalaa eden ilk tarih

edebiyatçısı; imparatorluğun yıkılmasına sebep olmuş klerikal tesirlere, ulema ve softa otoritesine hücum etmiş ilk tarihçi.

Fakat, ilmî denilebilecek bir metoddan mahrum; fakat ilmî denebilecek herhangi bir tarih felsefesinden habersiz; fakat maziye zekasından ziyade mizacıyla ve hassasiyetiyle bakmış, eserlerine bilgisinden ziyade gönlünü karıştırmış; fakat, bilhassa Balkan Harbi'nden sonra ümidleri yıkıldığı için neslinin hemen bütün sanatkârları gibi kendisini umumi manasıyla tam bir epikürizme vererek, hakikatte bir nâle (inilti, figân) devrinden başka bir şey olmayan Lâle Devri'nin tasasız, çapkın ve müstehzi şiirini sevmiş; fikir adamı ve ehli kalem olmaktan ziyade ehli dil; kahkaha ile gözyaşı arasında kararını bulamamış ve bütün ömrü birinden ötekine atlamakla geçmiş; şiire tarihten fazla istidatlı fakat tarihe şiirden fazla emek vermiş; ikisinin de sathında (yüzeyinde)kaldığı halde aşkını duymuş, fakat ikisinin de içine dalamamış olmanını şuursuz dramını yaşamış bir kalender: Büyük ve zavallı Ahmet Refik, zavallı hoca...."

"Kurun" gazetesinin haftalık ekinde Sadri Ertem de Ahmet Refik için şunları yazmıştı:

"İzahını Bulamamış Bir İnsandı"

"Ne çok basit, ne de çok mürekkeb (karmaşık) olan şeyi tarif edemiyoruz. Onun için hayat izahsız kalıyor. Dünyaya gelip giden insanları bazan bir kalıp içinde dökülmüş madenler gibi şekilli olarak tanırız. Ona ad veririz, sıfatlarını kolayca sayarız. Sanki onlar mikroskop altına konmuş bir kaç damla sudur... Statik şekillenmiş itiyadın

(alışkanlığın) rayları üstünde dolaşan ruhları anlamak isteyenler, eğer varsa ancak derinliklerinde müşküllerle karşılaşır. Fakat arzın koynuna ölümden kaçan yavrular gibi sokulan madenlere pek benzeyen insan vasıfları kâşifleri gözlerler:

Onlar kâşiflere bütün sırlarını vermekte hiç de inatçı değildirler... Usta kâşifleri pusuda beklerler. Fakat hiçbir kalıba uymayan, mübhemliği (kapalılığı, anlaşılmazlığı) ve basitliği altında bir mahşer taşıyan ruhları tarif asla mümkün olamaz. Sicilleri, meslekleri, hatta gündelik hayatları onların hayallerini ve nefeslerinin izlerini taşıyan, aksettiren bir ayna değildir... Elbiseleri ne kadar şahsiyetlerini ifade-den uzak ise, meşgul oldukları, yahut uğraşır gibi göründükleri işler de onları bize anlatamaz. Sanki meslekleri, gündelik hayatları, görünüşleri insanlarla alay etmek, insanları şaşırtmak için hazırlanmış birer oyundur.

Harbiye mektebinin eski maç hocası zabıt, müellif (yazar), bestekâr, şair, müverrih (tarihçi), profesör, mütekaid (emekli) yüzbaşı, tek başına Ahmet Refik'i ifade etmekten yüzde yüz uzaktır.

Ahmet Refik'i en ziyade aksettirdiği iddia edilen hatta kendisine büyük şöret veren tarihçiliğini de ben onu anlatmayan vasıflardan biri olarak alıyorum.

Vakıa o bizde modern tarih muharrirliğinin babasıdır. Bugün irili ufaklı bir sürü tarih hikayesi, tarih romanı yazan insanlar vardır ki, onun kitaplarını okumuş, gazete sayfalarına naklettiği tarihi hadiseleri anlamış, üslupla tarihin izdivacına (evlenmesine) bizde ilk misali veren Ahmet Refik'ten feyiz almıştır. O, tarihi popülerleştirmekte başlıbaşına bir mektep vazifesi görmüştür. Fakat bir

muharrir için kâfi (yeterli) bir mazhariyet (üstünlük, şereflik) diyebileceğimiz bu vasfı yanında onu modern manasıyla bir müverrih diye tanımamıza imkan yoktur. Bu imkansızlığı bir taraftan da devrinin psikolojisinde aramalıdır.

Ahmet Refik, hendesi (geometrik), berrak, vâzih (açık, anlaşılır) bir mizaca sahip değildi. Kuru ve hendesi müstehaseler (fosiller), ölü şehirler, ölü vakıalar üzerinde mukayeseler (karşılaştırmalar) yapmaya, ölü medeniyetlerin başucunda vesikalar toplamaya, metrukât (miraslar) kaydetmeye ruhu asla müsaid değildi. Gerçi Babîâli hazinesinden bir çok şeyler çıkardı. Fakat bunlar sadece tarihin hammaddeleridir. Ve bazı zaruretlerin ifadesidir. Ruhun verdiği bu imkansızlığa, devrin ilim ve tarih zihniyetini de ilave etmek gerektir.

Bu devirde Osmanlı vakanüvisliği gömülmüş olmakla beraber ciddi ve modern ilim zihniyetinin istediği usullere göre tarih yazmak asla tahayyül edilmiş bir hakikat değildi. Ahmet Refik, vak'anüvisin öldüğü ve tarihin yasak sayıldığı devrin ortasında hayata gözünü açmıştı. Abdülhamid devri; tarihi, bomba, dinamit, isyan beyannamesi ve ihtilâl nevin-den birşey sayıyor ve onu bacakları zincirli muharrikler (tahrik edenler) arasında zindanlara atıyordu. Tarihin tekevvün edememesi (oluşamaması) için bu politik şartın yanında insan fikirleri, zamane münevverlerini (aydınlarını) idare eden zihniyet de müverrihin (tarihçinin) yetişmesine imkan bırakmıyordu. Müverrihin asgari müsbet (olumlu) ve felsefi bir kültüre sahip bulunması iktiza eder (gereklidir). Halbuki zihniyetin sentez yapmasına vasıta olan felsefi tefekkür bu zamanda "ilmi kelâm" hudutlarını aşamamıştı. İlmi kelâm tefekkürüne göre tarih ancak

"mukaddes hikaye"lerin yekûnu olabilirdi. Maamafih bunun yanında tarih içinde Tanzimat Devri ekonomi, edebiyat, madde ve tabiat ilimleri için ne yaptıysa aynı yaşta Avrupalı bir teneffüs cihazı bırakmıştı: ithalatçılık!....

İthalatçı ekonomi sistemi, ithalatçı edebiyat ve ilim havası yanında ithalat emtiası (malı) olan tarih bilgisi ancak ayakta durabiliyordu. Bu ruh, mektep kitaplarının bile tercüme edilmesi gibi bir basmakalıpçılık şeklini almıştı. Meşrutiyet Devri'nde para getiren ilim yolu bundan başka bir şey değildi.

Ahmet Refik bu devrin ortasında tarihi sevdi, başkalarına sevdirdi. Ve san'atkâr ruhunun bütün kudretiyle insanları tarihin galerilerine sevketti.

Ahmet Refik'in en kuvvetli görünen cephesi, böylece onun ruhunu ifadeden uzaktır. Onun bu vasfı kendisini değil; Babıâlı kitapçılarının zekalarını, hesap cetvellerini ifade eder. Onun ruhundan ancak bir parçayı haber verir: San'atkâr Ahmet Refik'ten bir kaç kıvılcım.

O, izahını bulamamış bir insandı. Şair olarak, müellif olarak, musikişinas olarak onu ayrı ayrı adlarla anmaktan ise coşkun hayat diye müphem bırakmak daha doğru olur.

Bu içli, daima delikanlı olan artist Ahmet Refik'in ölümünü biz daima genç bir ölünün hüznüyle hatırlayacağız..."

Vâlâ Nurettin de bu kez kendi imzasıyla "**Haber**" gazetesindeki "**Benim Görüşüm**" köşesinde şunları yazmıştı Ahmet Refik'in ardından:

"Bir Büyük Adam Kaybettik"

"Bazan bir eser okursunuz; çok hoşunuza gider, kendi kendinize:

-Ah şunun müellifini görebilseydim! diye düşünürsünüz.

Karşınızda hayalen canlandırdığınız şahsiyet belki Fuzuli'dir, belki Nedim'dir, belki Naimâ'dır, belki Evliya Çelebi'dir.... Yahut Ziya Paşa, Tevfik Fikret...

Bunlar birer manevi yarım ilâhtırlar.

Sonra, garp müellifleri (batılı yazarlar), Shakespeare ve daha bin bir isim.

Hayatta kendileriyle karşılaşsaydınız, ne kadar merak, tecessüs ve hürmet duyardınız. Bunlar hakkında, ihtifaller (anma törenleri) yapılıyor, heykeller dikiliyor, yahut dikilecek. Merasimler için avuç dolusu para sarfolunuyor.

Fakat bugün de aramızda yaşayan bir çok bu kabil insanlar vardır. Ve vardı. Mesala Abdülhak Hamid. Şayet bir asır evvel yaşasaydı, bir Fuzulî, bir Nedim kadar merakımızı celbetmeyecek miydi? Onu görmemiş olan bir takım vatandaşlarımızın nazarında o, ölümünden sonra, aynı erişilmez şahikaya yükselmemiş midir? Keza, Yahya Kemal... İnşallah çok yaşar. Fakat bu millet kendisini elbette bir gün kaybedecektir. O zaman kıymeti bilinecek, sütun sütun yazılar, abideler, mitingler, merasim...

Bugün Yahya Kemal, sizin, benim gibi tramvaya, vapura biniyor, bir evde oturuyor. Gidebilir, kendisiyle görüşebilirsiniz. Haddizatında, onun tarihteki en meşhur şairlerden eksiği yoktur, bazen öyle düşünüyorum da, eski Yunan'ın faniler arasına karışmış mabutları (tanrıları) gözümün önüne gelir. Bunlar da işte bizlerin arasında yaşıyor.

Bence, Ahmet Refik de böyle bir insandı. Tarihleriyle

bilhassa eserleriyle, aramıza nazil olmuştı. (Gökten aşağı inmişti). Tarihlerini, bilhassa kıymeti birinci derecede olan tedkik (araştırma) makalelerini, halk için yazılmış kitaplarını üst üste koyacak olursanız bu manevi hüviyet kendi maddi hüviyetinden herhalde pek yüksek boylu tutardı. Onun beşerî kusurları olabilir. Fakat meziyetleri öyle büyüktü ki; kusurları, eserlerinin yanında, Oscar Wilde'in gönül kaptırması yahut Hayyam'ın sarhoş olması, Nedim'in İbrahim Paşa'ya dalkavukluk etmesi kabilindendir.

Ahmet Refik'in ölümünü büyük bir elemle anarız. Hele sefalet içinde ölümü! Bir büyük adam kaybettik. Bir büyük adamımız, fâni hayatından çekildi, kütüphanelerimize yığınlarla eserini bırakıp gitti.

Allah rahmet eylesin."

AHMET REFİK'İN ESERLERİ

Ahmet Refik'in ilk, orta ve liseler için yazdığı pek çok tarih kitabı vardı. Okulların tarih kitapları, Türk Tarihi Araştırma Kurumu'na verilene dek, Ahmet Refik'in kitapları varolanların en iyilerindendi.

Muallim Ahmed Halid Kitapevi tarafından yayınlanan, okul çocukları için yazdığı tarih kitapları şunlardı.

Kitabın Adı	Yayınlandığı Yıl	Sayfa Adedi
Sokullu Mehmed Paşa	1931	44
Kaniye Gazileri	1931	72
Viyana Önünde Türkler	1931	48
Eski Türk Zaferleri	1932	64
Türkler ve Büyük Petro	1932	48
Washington ve Amerika İstiklâli	1932	40
Yirmi Beş Sene Siper Kavgası	1932	--
Napoleon	1932	56
Türklerin İstanbul Muhasaraları	1932	56
Türk Akıncıları	1932	55
Ege Havzası Tarihi	1934	52

Kanaat Kitabevi tarafından yayınlanan ansiklopedik

yayınları şunlardır:

Mimar Sinan	1931	72
Büyük Frederik	1931	120
Büyük İskender	1931	88
Eski İstanbul	1931	136

Yine Kanaat Kitabevi tarafından yayınlanan "Milli Kütüphane Tarih Serisi" şunlardır:

Naima	1932
Katip Çelebi	1932
Osmanlı Devrinde Zorbalar	1932
Tarih ve Müverrihler	1932
Alman Müverrihleri	1932
Fransız Müverrihleri	1932
Peçevî	1933
Selanikî	1933
Fındıklı Silahdar Mehmed Ağa	1933
Hoca Sadettin	1933
Aşık Paşazade	1932

Ahmet Refik'in çeşitli genel başlıklar altında ve tekil olarak çeşitli gazete ve dergilerde çıkan makalelerinin tam bir bibliyografyasını yapmak zordur. Pek çoğu orijinalliğiyle değer taşıyan bu makalelerin büyük bir kısmı "**İkdam**" ve "**Akşam**" gazeteleriyle eski **Tarih Encümeni** dergisinde, **Yeni Mecmua**'da, **Hayat**'ta sürekli yayınlanmıştır. Cumhuriyet gazetesi ile Yedigün dergisinde de bir çok yazıları

çıkmiştir. Dergilerde yayınlanan makalelerin dökümü şöyledir:

Tarih Encümeni Mecmuası

Tevarihi Ali Osman
Mahmud-u Sanî'nin Valdesi
Osmanlı İmparatorluğunda Meskûkat
Türkiye'de Islahat Fermanı
Damad İbrahim Paşa Zamanında Ürgüb ve Nevşehir
Emiri Efendi
Akıncılar ve Akıncılar
Moralı Ali Efendinin Paris Sefareti
Tevfik Paşa (Esatiri Yunaniyan Müellifi)

Harb Mecmuası

Kahire Yollarında (Yavuz'un Mısır Seferi)
Galiçya'daki Şanlı Osmanlı Askerlerine
Osmanlı Miğferleri ve Harb-i Hazır
Harp Edebiyatı ve Eski Şiirlerimiz
Tarihi Menkıbeler: Şehid Kara Mehmed

Yeni Mecmua (1917-1918)

Lehistan'da Osmanlı Nüfuzu
Turhan Sultan ve Çanakkale
Murad-ı Salis ve Kraliçe Elizabet
Müverrih Selanikî Mustafa Efendi
Alman Müverrihleri
Bizde Şehnamecilik
Valde Camileri

Saadabâd
Michelet
Mimar Sinan
Bağdat Köşkü
Ka'riye Camii
Range
Bizans Devrinde Büyükada
Selim-i Salis'te Halk Muhabbeti
Budinde Osmanlılar
Sultan Ahmed Çeşmeleri
Hürrem Sultanın Son Seneleri
Sultan Ahmed-i Salîs ve Damadı
Pasarofça Muahedesi Akdedilirken
Pasarofça Muahedesinden Sonra İstanbul
Sultan Ahmed-i Salis'in Hayatına Dair
Gazi Zeynel Bey
İstanbul'da Ecnebî Ressamlar: Van Moor, Hiler
Sultan Mahmud-u Sanî Devrinde İstanbul
Çar Birinci Pol ve Zamanı
Koca Ragıp Paşa Devrinde İstanbul
Kraliçe Elizabet ve Mari Stuart
Râşid
Pariste Türkârî San'at
Naimâ
Fransız Elçisi Vergen'in Muhaberatına Nazaran Koca
Ragıp Paşa Sadaretinde Babîâlî
Hoca Sadettin
Islahat Fermanı-Hristiyanların Hukuku
Yeni Mecmua (Yeni Seri-1923)

İkinci Sultan Murad Zamanında Edirne
Kurtulan Beldelerimiz: Alaşehir
Dördüncü Murad Zamanında Musul
İzmir ve İzmir Oğlu
Tulon'da Barbaros Hayreddin
Yeşil Bursa Payitaht iken
Mâzide Bahar Seyranları

Hayat

Sapanca-İzmit Kanalı
XII'inci Asırda Kadın Hayatı
Türklerde Avcılık
Ankara'da Osmanlı Türkleri
Devşirme ve Acemi Oğlanları
Tarih ve Müverrihler
Lâtin Müverrihleri

İbrahim Hilmi Kitabevi tarafından 6 cilt olarak yayın-
lanan **"Büyük Tarihi Umumi"** şu ciltlerden meydana
geldi:

Asya ve Mısır (Birinci Cilt)
Eski Yunan (İkinci Cilt)
Romalılar (Üçüncü Cilt)
Muhacereti Akvam. Bizans. Türkler. Ortaçağ'da Avrupa
(Dördüncü Cilt)
İslam Tarihi (Beşinci Cilt)
Haçlı Seferleri. Selçukîler. Ortaçağ'da Avrupa (Altıncı Cilt)
İbrahim Hilmi Kitabevi tarafından yayınlanan
"Geçmiş Asırlarda Türk Hayatı" serisi şu kitaplardan

oluşuyordu:
Tarihi Simalar
Kabakçı Mustafa
Lâle Devri
Köprülü Mehmed Paşa
Köprülüzade Ahmet Paşa
Tesaviri Rical
Felaket Seneleri
Kadınlar Saltanatı (I. Cilt)
Kadınlar Saltanatı (II. Cilt)
Sultan Cem
Kadınlar Saltanatı (III. Cilt)
Kadınlar Saltanatı (IV. Cilt)
Sokullu
Alimler ve Sanatkarlar
Bizans Karşısında Türkler
Samur Devri

Yine İbrahim Hilmi Kitabevi tarafından yayınlanan
"Gençlik Kütüphanesi" serisi şunlardı:

Lale Devri
Lady Montague'in Şark Mektupları
Osmanlı Devrinde Hoca Nüfuzu
Türk Mimarları

Öteki Kitapları

Baltacı Mehmed Paşa
Birinci Viyana Muhasarası
Sahaifi Muzafferiyatı Osmaniye

Gazavatı Celilei Peygamberi
Meşhur Osmanlı Kumandanları
Fatih Sultan Mehmed ve Ressam Bellini
Tarih Sahifeleri
Fatma Sultan
İki Komite, İki Kıtıl
Kafkas Yollarında
Turhan Valide
Sultan Abdülhamid-i Saniye Dair
Tarihte Osmanlı Neferi
Bizans İmparatoriçeleri
Alemdar Mustafa Paşa
Prusya Nasıl Yükseldi
Ocak Ağaları
Tarihte Kadın Sımaları
Kızlarağası

Belgeler

Ahmet Refik; Encümen dergisinde, Edebiyat Fakültesi dergisinde, Türkiyat Enstitüsü yayınları arasında, **"hazine-i evrak"**taki belgelerden bir bölümünü yayınlamıştı. Bu konuda Köprülüzade Mehmed Fuad, Türk Hukuk Tarihi dergisinde yayınladığı **"Tahlil ve Tenkid"** yazısında Ahmet Refik'in bu konudaki değerli hizmetlerini şöyle değerlendirmişti:

"İşte bu "hazine-i evrak" belgeleri vekayınamelerin bıraktığı derin bir boşluğu doldurmak itibariyle olağanüstü değerlidir. Onlar sayesinde hayatın çeşitli tecellilerini ve özellikle iktisade ve mali

hayata dair bir çok meseleleri aydınlatmak mümkün olabilirdi. Ancak, üzümlere itiraf etmek zorunda kalıyoruz ki, Ahmet Refik Bey'in "Hicri Onuncu Asra" ait yayınladığı önemli belgeler, ülkemizde hiçbir araştırma-inceleme konusu teşkil etmedi. Onların önemi, daha çok müsteşrikler (doğu bilimcileri) tarafından takdir edildi. Ahmed Refik Bey'in toplumsal tarihimizi aydınlatacak bu gibi belgeleri toplayıp yayınlaması çok büyük bir hizmettir."

Bu belgeler ve yayınladıkları yerler şöyle:

Tarih Encümeni Mecmuası

Sultan Murad-ı Rabiin Hattı Hümayunları	"
Sultan Süleyman-ı Kanuni'nin Son Zamanında	"
İstanbul'un Usulü İaşe ve Ahvalı Ticariyesi	"
Konya Muharebesinden Sonra Şehzade	"
Beyazıd'ın İran'a Fıranı	"
Sokullu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihabatı	"
Bahri Hazer-Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi	"
Fatih Devrine Aid Vesikalar	"
Fatih Zamanında Kocaili	"
Fatih Zamanında Tekeili	"
Fatih Zamamında Sultanhüyüğü	"
Lehistan'da Türk Hakimiyeti	"
Türkiye'de Katolik Propagandası	"
1284 Bulgar İhtilali	"
Şinasi'nin Berayı Tahsil Paris'e Gitmesi	"
Mülteciler Meselesine Dair	"
Onuncu Asırda Açık Deniz Meselesi ve	"
Azak Muhasarası	"

- Mimar Sinan (T.E.M. yeni serisinde ayrıca kitap halinde -Ahmed Halid kitabevi-1931)
- Mimar Davud (Edebiyat Fakültesi Mecmuası)
- Osmanlı Devrinde Rafizlik. Bektaşilik "
- ve ayrıca kitap halinde
- Türk Hizmetinde Kral Tököli İmre "
- ve ayrıca kitap halinde
- İznik Çinileri "
- Türkiye Madenleri (Türkiyat Enstitüsü)
- Anadoluda Türk Aşiretleri "
- "
- Türkler ve Kraliçe Elizabet (Matbacılık ve Neşriyat T.A.Ş)
- Türk İdaresinde Bulgaristan (Ahmed Halid Kitabevi)
- Hicri X'uncu Asırda İstanbul Hayatı (T.E. Külliyyatından)
- Hicri XI'inci Asırda İstanbul Hayatı " "
- Hicri XII'inci Asırda İstanbul Hayatı " "
- Hicri XIII'üncü Asırda İstanbul Hayatı (E.F.M.
- ve ayrıca kitap halinde)
- Lamartine (T.E. Külliyyatı)
- Memaliki Osmaniye'de Kral Rakoci ve Tevabii " "
- Kral Demirbaş Şarl

Yayınlanmış Metinleri

- Mehmed Halife, Tarihi Gilmanî
- Fındıklı Mehmed Ağa, Silahdar Tarihi
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi (9. ve 10. cilt Kültür Bakanlığı)
- Pasarofça Muahedesinden Sonra Viyanaya İzam Edilen
- İbrahim Paşanın Hatıratı (Tarih Encümeni Mecmuası)

Çevirileri:

Tarihi Medeniyet (3 Cilt)

Ahmed-i Salis Devrine Ait Madan Montague'in Mektupları
(T.E.M. ve ayrıca kitap halinde)

Sultan Abdülmecid Hanın Sarayında Doktor Şpitzer'in
Hatıratı (T.E.M.)

Fransua dö Noay'in Türkiyeye Tehlikeli Bir Sefareti
(Abbé A. Degren'in Revue
Historique'deki bir makalesinin
hazine-i evrak vesikaları ile
karşılaştırılarak tercümesi)
(T.E.M.'nin yeni serisi)

Askeri Meslek Kitapları

Ateş Muharebesinde Takım Zabiti (Almancadan)
Piyade Sınıfına Muhsus Tahmini Mesafe
Manga Başı

Şiirleri :

Gönül (İbrahim Hilmi Kitabevi-1932)

Osmanlı devrinde Hoca Nüfuzu

Osmanlı devrinde hocaların nüfuzu büyüktü. İstanbul'un Şehreminlik (belediye başkanlığı) görevini İstanbul kadısı yaptığı gibi, vilayetlerde bulunan Kadılar da bulundukları mahallerin inzibati, idaresi, asayişi ve iaşesiyle meşgul olurlardı. Mahallelerin yönetim ve inzibatında mahalle imamının ve müezzinin pek büyük nüfuzları vardı.

Sarayda hoca nüfuzu III. Murat^(x) zamanında başladı. III. Murat zamanında Şeyh Şüccâ Padişahın güveni sayesinde kendisine büyük bir mevki sağlamıştı.

Şeyh Şüccâ aslında Manisa'da bahçıvanlık yapan bir kimseydi. O zamanlar III. Murat da şehzade olarak Manisa'da bulunuyordu. Şehzade Murat bir gece rüya görür. Rüyasını Raziye Kalfaya anlatır. Aslında Raziye Kalfa, Şeyh Şüccâ'nın rüya tabir ettiğini duymuş. Bunun üzerine Raziye Kalfa hemen Şeyhe haber gönderir, rüyayı tabir ettirir. Şeyh Şüccâ şehzadenin yakında padişah olacağını söyler. Şehzade, bu müjdeden memnun olur. Bir süre sonra gerçekten II. Selim vefat eder. Şeyh sevincinden ne yapacağını şaşırır. Raziye

(x) 12. Osmanlı padişahı III. Murat, II. Selim'in oğluydu. 1574-1595 yılları arasında tahtta kaldı.

Kalfa Şeyhi, huzura çıkarır. Şeyh Şüccâ gayet kurnaz. III. Murat'ın saf ve temiz bir insan olduğunu anlayınca, istediği gibi atar tutar. "Saadetlu Padişahın bir vechile itimadına bais olur ki kutbu âlem idiğinde iştibah kalmaz." Şehzade Murat Şeyhi İstanbul'a getirir. Şeyh Şüccâ "Padişah Şeyhi" diye ünlenir.

Şeyh Şüccâ İstanbul'a geldikten sonra, büyük bir nüfuz sahibi olmuştu. Şeyhin en önemli özelliği şu idi: Hassa duacısı. Şeyh Şüccâ bu mevkiden yararlanarak Raziye Kalfayı tümüyle elde etti. Servetini gittikçe artırdı. Az bir zamanda bahçeler, mahzenler, kayıkhaneler ve meyhaneler açmayı başardı. İstanbul'un "nâzenin nigârları"^(x) ile ömür sürmeye başladı. Şeyhin bu halini görenler III. Murat'a başvurdular:

"Şeyh hazretleri filân bahçesinde nigâr safasında felekten gam almaktadırlar. İtimat buyurulmazsa mutemed ademler gönderüb tecessüs buyurun." ^(xx) şeklinde Padişaha rık'alar^(xxx) sundular.

III. Muradın şeyhe son derece güveniyordu. Bu sözlerle kesinlikle önem vermedi. Fakat Şeyh Şüccâ hakkında söylenen sözler doğru idi.

III. Murat zamanında, her türlü örgüt gibi, ulema^(xxxx) örgütü de bozuldu. Hoca Sadedinler, Bostanzadeler, Bakiler, meziyet ve iktidarlarıyla birlikte,

(x) Nâzenin nigârlar: Nazlı, güzel yüzlü sevgililer.

(xx) "Şeyh hazretleri filân bahçede, güzel yüzlü sevgililerle eğlenmektedir. Bu söylediklerimize inanmazsanız, kendi güvendiğiniz kişileri gönderip gizlice gözetlemesi buyruğu verin"

(xxx) Rık'a: Dilekçe, Rık'alar: Dilekçeler.

(xxxx) Ulema: Âlimler

meşihat^(x) peşinde koşmaktan, devletin siyasetine müdahale etmekten bir türlü kendilerini alıkoyamadılar. Kazaskerlerin bile Yeniçeri zorbaları yanında nüfuzları kalmadı.

III. Murat'ın son senelerinde ulufe yüzünden isyanlar çıktığı zaman, Kazasker Bostanzadenin gözleri önünde sadat'tan^(xx) bir Defterdarı katletmekten bile geri durmadılar. Kazasker bu galeyana karşı kızmış:

- Bu Divan Yezid divanı mıdır ki, Âli Resul başın galetan iderler! diye bağırırmıştı.

Ulemanın hırsı en çok On Yedinci Yüzyıla doğru başladı. Bunun da başlıca nedeni; siyasi nüfuza sahip ulemanın çoğalması, Şehislaamın siyasi işlere karışması idi. Bu meslekte en çok öne çıkan Şehislaam, Hoca Sadettin Efendi idi. Hoca Sadettin Efendinin sultan hocası olması saraydaki nüfuzunu arttırmış, bu şekilde kendisine bağlanmak için ulemanın rüşvet almalarının ve kötü işlerinin yolu açılmıştı. O zamana kadar yüksek kademelere çıkmak için tek ölçü, ilimdi. O tarihten sonra Veziriazama veya Hoca Efendiye bağlanmak büyük bir meziyet olmuştu. Ebüssuut Efendi zamanına gelinceye kadar meşihat veya müftiyyülenam^(xxx) mevkii hiçbir suretle izin gerektirmez. İlim ve faziletle öne çıkanlar bu mevkie doğal olarak getirilirlerdi.

Şehislaamın görevinin karşılığı devlet hazinesinden

(x) Meşihat: Şeyhlik postu, Şehislaamlık, Şehislaamlık dairesi.

(xx) Sadat: Seyyitler, Ulular.

(xxx) Müftiyyülenam: Şehislaamlık.

iki yüz akçe ulûfe idi. Meşrûtası^(x): "*Bayazıt han inşası elilü medrese ve sayfi ve şitai hilatler ve sofa kablu sal besal ikişer semur ve vaşk*" idi. Fakat çoğunluğu bununla doymazlar, rüşvet alma ve kötü işlerle haysiyetlerini ayaklar altına almaktan geri durmazlardı.

Ebüssuut Efendi'nin Şehislaınlığının sonuna kadar; hocalar faziletleri ve olgunluklarıyla nüfuzlarını korumuşlardı. Bu dönem, Türklerin bilgin hocaların etkisiyle dini bir terbiye altında gazadan gazaya koştukları dönemdi. Hoca Sadettin'den sonra başlayan dönemde ise, hocalar arpalık kavgalarıyla Osmanlı Devletini yağmalamaya, memleketi ihtilaller ve isyanlarla alt üst etmeye başladılar.

Hoca Sadettin Efendi, Yavuz Sultan Selim'in nedimi Hasan Canın oğlu idi. Babasının nüfuzu sayesinde Saraya bağlanmış, bununla beraber ilmi ve faziletleriyle zamanın ulemasının önüne geçti. Hoca Efendi'nin Osmanogullarına büyük bir sevgisi ve bağlılığı vardı. "Tacüttevarih" eseri Hoca Efendi'nin Arapça ve Farsçadaki kudretini gösteren nefis bir eserdi. I. Selim devrinden sonra II. Selim, III. Murat devrini de yaşayan Hoca Sadettin Efendi, III. Mehmet şehzadeligi zamanında hoca (öğretmen) olarak verilmişti. Bu nedenle şehzade Murat'ın Osmanlı tahtına cülusu Hoca Sadettin Efendi'nin nüfuzunu arttırdı: Kendisinin sultanın öğretmeni olması saraya katılmasına neden oldu. Hoca Sadettin Efendi özellikle Valide Safiye

(x) Meşrûta: Satılmamak şartıyla bir kimseye veya bir kuruluşa bırakılmış mülk. Buradaki anlamı: Satılmamak şartıyla Şehislama bırakılan mülk

Sultan'ın teveccühünü kazanmıştı. Tek hasmı, Şehisлам Bostanzade idi. Aralarındaki husumet III. Murat'ın cenaze namazında başladı. Hoca Sadettin Efendi, dönemin vezierlerinin rekabetlerine alet olmaktan da geri durmadı. Şair Bakî de, kendisini Şehisلامlık makamına geçirmediğinden dolayı Hoca Sadettin Efendi'ye kin bağlamıştı. Bununla beraber Hoca Efendi'nin nüfuzu Sarayda kalıcıydı. Bir defa, Sinan Paşa'nın görevinden alınması üzerine Hoca Sadettin Efendi de görevinden alındı. Valide Safiye Sultan'ın şefaatiyle yeniden göreve getirildi. Artık bundan böyle sarayda sadrazamların azledilmesi ve atanması bile Hoca Sadettin Efendi'nin oyuyla yapılmaya başlamıştı. Sadarazam Hasan Paşa'nın katledilmesine karar veren, Hoca Sadettin Efendi'ydi. Bütün vezirler Sadettin Efendi'yle hoş geçinmekten başka çare bulamıyorlardı. Hoca Sadettin Efendi valide Safiye Sultan'ın adeta yardımcısı konumdaydı.

Hal böyle iken bu devirde Şehisلامlık makamında Sunullah Efendi gibi kişiler şeriati uygulamaktan geri durmuyorlardı. Yemişçi Hasan Paşa'nın şehisلامı Ebulmüyamen Mustafa Efendi zamanında ihtirasların doyurulması için ilk fetvalar verildi. Her gün isyan çıkıyordu. Devrin rezaletlerinden herkes yaka silkiyordu. Bir gün şeyh Emir Efendi vaazında: *"Ekabir rişvet alur. Müstahikkı lanet olur. Menasıbı Devlet naehle virilür. Mezalim ile âlem doldu. Ulemamız dünya için a'dayi*

din kapısına varırlar^(x) diyerek halkı tövbeye davet etti.

Bu sözler devlet büyüklerinin hoşlarına gitmedi. Şeyh Efendi sürüldü, Yeniçeriler ayaklandı. Şeyhin kesinlikle kendilerine verilmesini istiyorlardı. Valide Sultan korkmaya başladı. Şeyhlere sadaka yolladı.

- Benim haberim yokdur. Beddua eylemeyesiz. Yine gelsün. Ademler ve kağıd gönderdim, dedi.

Gerçekten Şeyh Emir Efendi on beş gün içinde İstanbul'a geldi.

Şeyh Efendi haklı idi. Saray kadınlarına bağlı olan hocalar Kadıaskerlik elde ederek, ilimleri ve faziletleriyle kendilerinden yüksek olanların üstüne çıkarlardı.. Raziye Kadının damadı Muhiddin, Semaniye müderrisliğinden Kadı'lığa geçmişti..

Hoca Sadettin Efendi'nin devlete büyük bir hizmeti olmuştu. O da, Eğri Seferi'nde cepheden kaçmaya hazırlanan III. Mehmed'in atını tutarak, kendisini kalıp savaşıma teşvik etmesiydi. Hoca Efendi'nin bu fazileti kendisinin Saray entirikalarına karışmasını bir dereceye kadar affettirebilirdi. Oysa ki, çocuklarını ve akrabalarını belli başlı yerlere yerleştirmek Hoca Sadettin Efendi'nin devamlı yaptığı bir işti.

Menfaat hırsı, arpalık sevdası her hocanın kalbinde büyük bir yer tutuyordu. Artık Osman oğullarını şiddetten ve adaletsizlikten vazgeçirmeye çalışan

(x) "Devlet büyükleri rüşvet alırlar. Hakkıyla iş yapanlara lanet okunur. Devlet hizmetleri ehil olmayan kimselere verilir. Dünya zulümle doldu. Ulemamız dünyalıkları için, din düşmanlarının kapısına varırlar."

mücadeleci âlimler silsilesine son verilmiş; ikiyüzlülük, el-etek öpme, rüşvet, irtikap, müzevirlik, makam elde etmek için hocaların çoğunlukla başvurdukları çarelerdi. İlk devirde yetişen âlimler, padişahların meziyetleriyle gurur duyardı. I. Ahmet devrinin âlimleri ise akıl ve şuurdan mahrum bir şehzadeyi Osmanlı tahtına çıkaracak derecede devlet menfaatlerine kayıtsız kalıyorlardı.

Bu devirde memleketin en zorba, en coşkulu, en hareketli gücü Yenişerilerdi. Onlar bile hocalara boyun eğlerdi. Oysa ki Yenişeriler hocaların da yağmacılıkta kendi seviyelerine düşmüş olduklarını bilmezlerdi. Dolayısıyla padişahların tahta çıkışlarında ulemanın da etkili olması çok doğaldı. Sultan Mustafa, o zamanın anlayışına göre, şer'en padişah ve halife olamazdı. Kendisinde halife özellikleri yoktu. Aklen zayıftı: Havuzda balıklara para serper, deliye benzeyen halleri dışarıda bile dikkati çekerti. Oysaki bu meselede ulemayı bir dereceye kadar mazur gösterecek neden vardı: Birinci Ahmet veraset usulünü değiştiriyordu. O zamana kadar padişaha büyük oğlu halef olurdu; şimdiyse hanedanın en büyüğü halef olacaktı. Bu usulün konulmasının nedeni, hanedan arasındaki kardeş husmetini kaldırmaktı. O sırada hanedanın en büyüğü olmak üzere Sultan Mustafa'dan başka şehzade yoktu. Ulema bu açıdan mâzur görülebilirdi; fakat onları en çok gülünç duruma sokan nokta, Sultan Mustafa'nın ruhsal hastalığı anlaşıldığı zaman bunu, **"Dervişmeşrepliğine", "cezbei rahmana**

mazhariyetine"^(x) bağlamalarıydı. Hocaların bu anlayışı uzun süre devam etmedi. Sultan Mustafa'nın sokaklara altınlar serpmesi, sonunda tahttan indirilmesine neden oldu. Fakat yeni padişah, II. Osman, hocaların bütün arzularına boyun eğecek yaradılıştı değildi.

II. Osman devrinin ünlü âlimleri: Müftü Esat Efendi, Hoca Ömer Efendi, Şeyh Mahmut Efendi idi. Müftü Esat Efendi, kardeşi şahzade Mehmed'in katledilmesi için fetva isteyen padişaha hayır diyecek kadar ahlâk, cesaret ve fazilete sahipti. Sultan Osman müftü Esat Efendi'den alamadığı fetvayı Kazasker Kemaleddin Efendi'den almış, tasarladığı cinayeti işlemekten yine de geri durmamıştı. Bununla birlikte Müftü Esat Efendi'nin padişah yanındaki değeri ve itibarı yüksekti. Kızı Akile Hanım padişah tarafından karılığa kabul edilmişti. Fakat padişahın Müftü Esat Efendi'ye bir noktada gücenikliği vardı. O da, I.Ahmed'in ölümünün arkasından tahta Sultan Mustafa'nın çıkması konusundaki gayretiydi. Bu nedenden sarayda en çok nüfuz sahibi, Hoca Ömer Efendi idi. Ancak saray hocaları sınıfının dışında bir kişi daha vardı ki, o da Üsküdarî Şeyh Mahmut Hüdayî Efendi idi. Şeyh Mahmut Hüdayî Efendi **"kutbülvasılîn, gevsülsalikîn"**^(x) ünvanını taşıyordu. Dergâhı **"kârı itmam edilecek"**^(xx) kişilerin

^(x) Dervişmeşrep: Derviş ruhlu

Cezbe-i rahmana mazhariyet: Tanrının kendisinden geçiriciliğinin şerefine erişmiş.

^(x) Kutbülvasilîn: Birbirinden ayrılmayan kutupları birarada tutan

gevsülsalikîn: Genç insanları tarikat yoluna sokan

^(xx) kârı itmam edilecek: Etkilenmesi tamamlanacak.

sığınağıydı. Sultan Osman'la Şeyh Mahmut Efendi'nin arası iyiydi. Sultan çoğu rüyalarını ona tâbir ettirirdi. Bu üç ulema, yani Müftü Esat Efendi, Hoca Ömer Efendi ve Şeyh Mahmut Hüdayi Efendi genç sultan Osman'a gerçek birer yol gösterici görevi yaptılar. Sultan Osman onların mutedil sözlerini dinleseydi, hiç şüphesiz başına gelen facia Osmanlı tarihine kanlı bir sayfa olarak eklenmeyecekti.

Sultan Osmana karşı Yeniçerler isyan ettikleri zaman, aralarında hocalar da vardı. Hocalar isyana etkili olmaya artık gerçek şekilde başlamışlardı. Bu yüzden Sultan Osman da Yeniçerileri yatıştırmak için ulemayı çevresine topladı:

-Varın, söylen, Kâbe'ye gitmekden feragat itdim, dedi.

Fakat bu boyun eğiştten hiçbir sonuç alınamadı.

İsyana katılan ulema içinde seçkin simalar da vardı: Yahya Efendi, Kadızade, hepsi içindeydi. Bu dehşetli isyanı yatıştırmak için hiçbirisi de müdahale etmiyordu. Hatta Padişap huzuruna çıkmışlar, katledilmesi istenilen devlet yöneticilerininYeniçerilere teslim edilmesini öneriyorlardı. Ulema ile padişah arasında geçen konuşma dikkat çekiciydi:

-Ehveni şerreyin ihtiyarı lâzımdır. Virilmezse ziyade şerrüfesada bâis olur. Zarar-ı âmdan zarar-ı has tercih oluna gelmişlerdi.

-Siz mukayyed olman. Anlar başsız askerdir, tez dağılır.

-Kul taifesi cemiyet itdikte istediklerini alurlar.

Ecdadı izamınızdan alagelmışlerdir. Mukaddemce olmak evlâdır.

-Bu fitne erbabını siz tahrik itmiş benzersiz. Evvel sizi kırarım. Badehu anları. Bu taifenin tedariki görülmüşdür.

Ulema bu cevap üzerine hiç ses çıkarmadı. Yeniçeriler saraya hücum edecekleri zaman ulemayı beklediler. Yeniçerilerin saraya saldırısı çok dehşetli oldu. "**Şeriat**" istiyorlardı. Nihayet "**şariat**" yerini buldu. Yeniçeriler Sultan Mustafa'ya ulaştılar. Hocalar kendilerine:

-Yoldaşlar, padişah istediğinizi verdi. Ve hattâ kimi isterseniz Padişah'tan aldıralım, dediler.

Yeniçerileri yatıştırmak istediler:

-Yoldaşlar, gelin, vazgeçin. Padişahınız Sultan Osman Han size selâm eyledi. İstediklerinin ikisini verdim. Geri kalanını da vereyim dedi. Biz kefil olalım. Sultan Mustafa'yı bırakın dursun. Sonra pişman olursunuz, dediler.

Fakat dinletemediler.

Yeniçerilerin verdiği cevap şuydu:

-Biz Padişahımızı bulduk. Siz de biat edin!

Hocalar boyun eğdiler. Hattâ Yeniçerilerin kılıca davranmaları üzerine Sultan Mustafa'ya biat ettikleri sırada içlerinden Kafzade Efendi'nin "**havfindan çehresi çâk ve münzili hâk**"^(x) oldu.

(x) "havfindan çehresi çâk ve münzili hâk": Korkusundan yüzü çarpıldı ve inme indi.

Nihayet bu isyan, Sultan Osman'ın katledilmesiyle sonuçlandı. Bu cinayetten sonra yönetim Yeniçerelerle ulemanın eline geçti. Artık hocalar zorbalarla birleşmişlerdi. Hocaların fikirsel düzeyi de, zorbaların düzeyine inmişti.

Yeni padişah, Sultan Mustafa, hâlâ eski durumunda idi. Fakat ulema bu durumu bir "**mazhariyet**" sayıyorlardı. Bir gün, Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi, vaızda Sultan Mustafa'dan şöyle söz etti:

"Ümmeti muhammet. Padişah deli. Üç gündür تنها bir odaya girüb kapanmış. Namaz kılub ağlamaktadır. Hiç kimseye söylemez, duayla niye meşgul olduğunun sırrına yine kendi vâkıftır. Sultan Osman Han'ın mertebesini âlemi rüyada müşahede etmişler. Kati âli görmüşler. Haktaalâ rahmet eyliye.."

Cemaat hüngür hüngür ağladı.

Hocalar artık siyasi birer alet haline gelmişlerdi. Yahya Efendi gibi kişilerin bile zekâsı artık hiçbir etki yapamıyordu. Onlar da Sultan Osman'ın katilleriyle birlikte yaşıyorlar, bir mecliste bulunuyorlar, kendilerine saygıda kusur etmiyorlardı. İlim, güçlü bir dayanak bulamaması yüzünden cinayet erbabına karşı hiçbir etki edemiyordu. Aslında ilmiye sınıfının hiç itibarı kalmamıştı artık. Kadılar bile Sadrazamdan dayak yiyorlardı.

Nitekim "**Fatih Camii Vak'ası**" bu durumun kötü bir sonucu olmuştu. Hocaların bu isyanı cidden gülünçtü. Sadrazam Merre Hüseyin Paşa bir Kadıyı döğdü. Kadı, Sadrazamdan intikam almak için bütün

ulemanın evlerini dolaştı. Ulema tümüyle ayaklandı. Bir sabah Fatih Camii hocalarla doldu. Her taraftan akın akın hocalar geliyordu. Ulemanın bu isyanı dine saldırı, Allah'a şik koşmak aleyhine filan değildi. Asıl amaç, ulema ile iyi geçinmeyen Sadrazam Merre Hüseyin Paşa'dan intikam almak, kişisel kinlerini kusmaktı. Oysaki, öte yandan haklar ayaklar altına alınır, devlet hazinesi tam takır olurdu, ulema için bunların hiçbir önemi yoktu. Onlar Sadrazam Merre Hüseyin Paşa'yı istemiyorlardı. Sadrazam Merre Hüseyin Paşa'nın **"küfür ve dalâletine ve ibahati demivabülirakasına"**^(x) fetvalar yazıyorlardı.

Sonunda Şeyhülislâm Yahya Efendi geldi:

-Vezir gelsün. Davamız görülsün. Hükmü şer'î icra olunsun, dediler.

Yahya Efendi, asi hocaları yatıştırmak istedi:

-Mademki Veziriâzamdır, gelmez, ve hakkında icrayı ahkâm müşküldür. Siz bunda tevakkuf edin. Ben varup Padişaha vakii hali ilâm edeyin. Mâzul oldukdan sonra gelüb davanız görülsün, dedi.

Gitmek istedi, fakat Bıçakçioğlu ileriye atıldı. Yahya Efendi'ti bırakmamak istedi:

-Bunu meclisten zinhar salıvermem. Yohsa cümleniz katlolunmak mukarrerdir, dedi.

Bu sözlere kimse kulak asmadı. Yahya Efendi canını saraya attı. Sadrazam Merre Hüseyin Paşa Ağakapısına sığındı. Yeniçeri Ağasıyla Kazaskerleri

^(x) küfür ve sapkınlıklarına ve haksız yere kan dökülmesini mübah saymasına...

topladı:

-Sultan Mehmed de olan cemiyetin perişan olması muradı hümayundur. Hususan Valide Sultan Hazretlerinin maksududur, dedi.

Ocak ağalarından birkaç kişiyi Fatihe gönderdi. Ağalar camie girdiler, hocalara meseleyi anlatmak istediler, fakat içlerinden biri:

-Bunları yave söyler. Bire urun! diye bağırdı.

Ortalık birbirine karıştı. Ulema Ağaların etrafını çevirdiler; sille tokat vuruşmaya başladılar. Sonunda Kadızadelerin müdahalesi bu meseleyi bitirdi.

Ulemanın içinde Yeniçeriler de vardı. Hattâ bunları kandırmak için kendilerine:

-Bizim ile olurmusuz? Sultan Mustafa bir divane mecnundur. Padişah yokdur. Cülûs etdirelim, dediler.

Yeniçeriler cülûs meselerini duyar duymaz, alacakları bahşişlerle parlıyan gözlerini açarak şu cevabı vermişlerdi:

-Ulema Efendilerimiz kande ise biz dahi anlar ile bileyüz.

İsyân halen devam ediyordu. Sonunda Sadrazam Merre Hüseyin Paşa hocaları yatıştırmak için Nakıbı Gîbarî Efendi'yi göndermeye karar verdi. Gîbarî Efendi, Fatih Camii'ne geldiği zaman ikinci idi. Camide ulemalar da aralarında bütün millet kaynaşıyordu. Asi ulemadan birçoğu Gîbarî Efendi'yi hemen karşılayarak, mihrapla minberin arasına götürdüler. Orada bir pencereye oturttular:

-Söyle, cevabın nedir? dediler.

Gıbarî Efendi hocalara öğüt vermeye başladı, bu davadan vaz geçmelerini istedi. Sonra koynundan bir Hattı Hümayun çıkarıp, okumaya başladı. İşte o zaman dehşetli bir şamata koptu. Bütün hocalar hep bir ağızdan bağıryorlardı:

-Bizim Padişahımız mecnundur, okumak yazmak bilmez. Bu hat filân cariyenindir.

Daha önce Mecnun Padişahın hilâfe olmasına razı olan ulema, şimdi bu haykırışlarıyla ortalığı çınlatıyorlardı. Aradan çok geçmedi, içlerinden biri, mihrabın yanında sırık üzerinde duran Akşemsettin'in tacını yakaladı, acele bir bayrak haline getirmeye çalıştı. Bayrak meydana gelir gelmez, Fatih'in muhteşem camiinde ulemanın hırsını ve alçaklığını gösteren tiksindirici bir manzara oluştu: Bayrak açıldıkça hocalar koca kavukları, geniş cüppeleriyle kollarını açmışlar, tekbir getirerek hocanın etrafına toplanmışlardı. Kimi bayrağa yüzünü gözünü sürüyor, kimi mikramesini uzatarak yüzüne götürüyordu. Kalabalık ve kargaşa o kadar büyüktü ki bu arada bayrağın sıırğı çatırtılarla kırıldı. Sıırğı yakılayan ulemadan bazıları tepe taklak yerlere yuvarlandı. Bu bağırış çağırış içinde bayrak dışarıya, hünkâr maşuresine dikildi. Sadrazam Merre Hüseyin Paşa'nın Nakibi (yardımcısı) Gıbarî Efendi de bayrağın yanında duruyordu.

Ne yapacaklardı? Camiin çevresi, avlusu hocalarla ve seyircilerle dolmuştu. Hocalar civardaki tekkelerden buldukları bayrakları da getirmişler, hepsini yanyana dikmişlerdi. Her tarafa adamlar koşuyor, hocalar

evlerinden çıkarılıyor, gelenler bir daha salıverilmiyordu. Bütün seyyitler ve ulular oradaydı. Camiinin merdiveni başında heybetli bir sesle **“Fetih Süresi”**ni okuyorlardı. Halk ağzını açmış, bu rezalete hayran hayran bakıyordu. Sonunda dua bitti. Korkunç bir ses yükseldi.

-“Cenk ideriz!”(Savaşınız)

Fakat hiçbirinde silâh yoktu.

Akşam oldu. Sadrazam, hocaların halâ dağılmadıklarını öğrendi. Artık isyanı kesin olarak bastırmaya karar vermişti. Fatih Camii’ne silahlı Yeniçerilerle, Yeniçeri Ağası’nın geldiğini duyan ne yapacaklarını şaşırdılar. Bu haberi alanlardan bir çoğu korkularından:

-Akşam oldu. Gidelim, sabah yine gelelim, diyerek sığıştılar.

Bazıları abdest almak bahanesiyle savuştular. Bazıları da evlerine gittiler. Gece, Başçavuş Fatih Camii’ne geldiği zaman, camide pek az adam kalmıştı. Fakat kalanlara öyle bir kılıç çaldılar ki, cesetlerini lağımlara doldurdular.

Fatih Camii olayı bu şekilde sonuçlanmıştı. Sadarazam, çok neşeli idi. Ertesi gün ulemadan bazıları Ağakapısına gidemedikleri için îtiraz ettikleri zaman, Sadarazam ağzı kulaklarında:

- Sultan Mehmed’e varmağı bilürdünüz! demişti.

Ulemanın artık halkın nazarında hiç bir değeri kalmamıştı. Halk sokakta kocaman sarıklı birinin geçtiğini ne zaman görse, hemen alaya vuruyor:

- Sancak dibine! diye bağıırıyordu.

Hocalar bu aşığılıdan müteessir oldular, Yeniçerilere husumet beslemeye başladılar. Erzurum'da zorbalık zihniyetiyle isyan eden Abaza'yı devlet aleyhine teşvik etmete başlamışlardı.

Ulema bu işlerle ilgilenirkenken, her tarafta perişanlık hüküm sürmekte idi. Devlet, Yeniçeri zorbalarının elindeydi. Saltanatın nüfuzu kalmamıştı. Vilayetler isyan ateşleri içinde yanıyordu. Bulaşıcı bir hastalık gibi sefalet her tarafa yayılmıştı. Sultan Mustafa'nın deliliğı artık tahammül edilemeyecek dereceye varmıştı. Devlet erkanı sonunda karar vererek, padişahı hal'ettiler (tahttan indirdiler), yerine I. Sultan Ahmet'in oğlu IV. Murat'ı geçirdiler.

Hocaların hakkında artık IV. Murat'ın geleceğı şüphesizdi. Genç, faal, azimli, gerçek bir müstebit ruhu taşıyan IV. Murat, isyanlara son vermeye azmetmişti. En sevdiği Şehislaş Şair Yahya Efendi idi. Kazasker Bostanzade, damadı Sadrazam Ali Paşa'ya casusluk eder, onun sefil ihtiraslarına alet olurdu. Kemankeş Ali Paşa, rak,bi Biber Mehmet Paşa'yı öldürteceğı zaman biçare Vezir'in ağızını aratmak için Bostanzadeyi göndermiş, o da aşığılayıcı görevi hakkıyla yerine getirmişti.

Bostanzade bir gün Biber Mehmet Paşa'nın yanına gelir, sarığından bir kağıt çıkarır:

- Sultanım,der, ben cıfrde^(x) çok ustayım,

(x) Cıfr: Gelecekten haber veren, gaybı bildiren bir bilimdir ki, sembol, harf ve rakamla ifade edilir.

yıldıznamecilikte de rakibim yoktur. Elbette damadım yerine sen Sadrazam olursun. Rica ederim, ol zaman bize eziyyet buyurman, diye yalandan yalvarır.

Biber Mehmet Paşa bu hale karşı şaşırır:

Kit hey Efendi! Dime böyle kelamı, bize Sadaret lazım değil, cevabını vererek başına bir bela gelmesin korkar. Bostanzade ısrar eder, mutlaka Sadarazam olacağını söyler. Biber Mehmet Paşa, Bostanzade'den yakasını kurtarmak için:

- Mukadder ise hayır ola, der.

Bostanzade yerinden fırlar, doğru Kemankeşe koşarak sevine sevine:

- Vezarete rağbeti vardır, der, ve bu tezvir üzerine zavallı Mehmet Paşa feci bir şekilde katledilir.

Hocalardan kazaskerlik makamına çıkanlar bile tezvirlerden geri durmazlardı. Şehislaımla ulema, eşkiya elinde oyuncaktı. Onların fetvaları memleketin felaketini hızlandırmak için sanki birer emirname şeklindeydi. IV. Murat'a sarayda hucüm eden, Hafız Paşanın katledilmesine, İstanbul'un günlerce kargaşa içinde çalkanmasına neden olan zorbalara isyanı, Şehislaımla ulemanın fetvaları sonucunda meydana gelmişti. (Fezlike-i Kâtip Çelebi, c II, s 423). IV. Murat durumu tümüyle farkındaydı. İstediklerinin tersini yapan ulemayı hemen sürgün ettiriyordu. Nakıbüleşraf şeyhi "**hilafı rızaı humayün hallü akde mütaallik bazı güftügüsü**" işitildiği için sürgün edildi. Bursa'ya giderken küçük bir ihmal gösteren İzni Kadısı hemen idam edildi.

IV. Murat Şehisamlar hakkında da şiddetli davranmıştı. Şehisamlar Ahizade Hüseyin Efendi, İznik Kadısı'nın katledilmesi üzerine Kösem Sultan'a bir tezkere yazdı, oğluna nasihat etmesini rica etti. Ahizade Hüseyin Efendi'nin düşmanları hemen Valide Sultan'a bir jurnal verdiler. Ahizade Hüseyin Efendi'nin tahta yeni birisini çıkarma tertibiyle uğraştığını anlattılar. Valide Kösem Sultan fena halde kızdı. Ahizade'nin daha önce Kadı hakkında yolladığı mektupla birlikte oğluna, Bursa'ya mektup gönderdi: **"Benim arslanım. Acele üzere gelesiz. Cüllûs tedbiri için sözler ve cemiyetler olmaktadır."** dedi.

IV. Murat yıldırım hızıyla Bursa'dan koştu, Şehisamları çarçabuk azlederek yerine Yahya Efendi'yi geçirdi. Ahizade'yi, sürgün ettirdi. Bununla da yetinmedi. Bindiği çektirme daha Boğaz'dan çıkmadan arkasından Bostancılar gönderdi. Maiyetinin tezvirine uğrayan zavallı Şehisamları haksız yere boğdurdu. Bu cinayetin bütün günahı, yalanları ve tezvirleri ortaya atan hocalara aitti. İlmen ve ahlaken yüksek olmaları gereken ulema; haset ve rekabet yüzünden, namuslu adamların felaketine neden oluyorlardı. Bununla birlikte, IV. Murat fazileti ve irfanı takdir eder, **seferde Şehisamları** ile fikir alışverişinde bulunmaktan çekinmezdi.

IV. Murat'ın ölümünden sonra ulema, büyük bir belaya çattı. Bu belanın başlangıcı Cinci Hoca'nın ortaya çıkmasıydı. Duası ve nefesiyle Sultan nesil yetiştirmesine himmet ve hizmet eden Cinci Hoca, sarayın en nüfuzlu adamıydı. Cinci Hoca'nın sarayda gördüğü iltifat, dışarıdaki namuslu ve faziletli ulemanın

üzüntüsüne neden oluyordu.

Cinci Hoca Safranbolu'luydu. İstanbul'a geldiği zaman çok fakirdi. Adı Hüseyin Molla idi. Bu fakirlik şartlarına uzun müddet tahammül etti. Bir süre medreselerde dolaştı, büyücülük ve efsunculukla ünlendi. Bir ara, Şeyh Mehmet Çelebi'nin yanında staj yaptı. Şeyh Mehmet Çelebi, Süleymaniye'den İzmir kadılığına tayin edildi.

Dostları, Şeyh Mehmet Çelebi'ye Hüseyin Efendi'yi de yanında götürmesini tavsiye ettiler. Fakat Şeyh buna razı olmadı. Hüseyin Efendi, Şeyhinin dostlarına başvurdu. Şafaat etmelerini rica etti. Sonunda Hüseyin Efendi'nin ısrarına dayanamayıp Şeyh'e başvurular:

- Şu biçareye yazıktır. Bukadar zaman staj yaptı, yanınızda götürün, dediler.

Şeyh Efendi yine kabul etmedi:

- Behey Efendi! Bizim ırzımız vardır. Avret ve oğluna efsun okuyan bir **sehhar-ı nabekârı**^(x) bile götürüb mansıbımızda bednam mı olalım? dedi.

Hüseyin Efendi, çok üzgün ve müteessir bir şekilde İstanbul'da kaldı. Bununla birlikte yine sanatıyla meşgul oldu. Nefesinin keskinliği sayesinde büyük ün kazandı, ve bu sayede Saraya girdi. Hocanın Saraya sokulması, saadetinin başlangıcı oldu. Sultan İbrahim, bütün varlığıyla Hoca Efendi'ye teslim oldu. Cinci Hoca medrese köşelerinde sürünürken, doğrudan Hariç müderrisi atandı. Şehislam Yahya Efendi:

(x) sehhar-ı nabekâr: Büyücü, serseri

- Kanun değildir, diye reddetti.

Fakat Sultan İbrahim hemen Hatt-ı çıkardı. Cinci Hoca'ya Sahın medresesi verildi, konaklar ve saraylar ihsan olundu. Birkaç gün sonra Süleymaniye Medresesi, Galata Kadılığı ve hocalık verilince, büyücü Hüseyin Efendi "**Cinci Hoca**" lakâbıyla ünlenmeye başladı. Artık herkes hem Saraya hoş görünmek, hem de Hoca Efendi hazretlerine bağlanmak için ruhaniyetinden yararlanmaya koştular.

Cinci Hoca günden güne ilerledi. Ulemanın en soylu aileleriyle dostluk kurdu. Kara Çelebizade Mahmut Efendi'ye damat oldu. Azletme ve atamada Şehislaamın bile nüfuzuna müdahale eder oldu. Hoca Efendi padişaha her gün dua okuyor, tütsü yapıyordu. Sultan İbrahim bir çocuk gibi önüne oturur, Hoca Efendi koca kavuğunun altındaki gözlerini kapar, elleri Sultan İbrahim'in başında "**Kenzülârş**" duası okurdu. (Evliya Çelebi, Cilt:1, s274).

Cinci Hoca Sultan İbrahim'in bütün uçarılıklarına alet olurdu. Cinci Hoca devri, faziletli ulema için bir felaketti. Bu devirde Yahya Efendi gibi seçkin ulemanın hiç nüfuzları yoktu. Cehaletin hüküm sürdüğü bir çevrede bilime kimsenin rağbet ettiği görülüyordu. Devletin uğradığı felâketi idrak edenler, artık doğrudan doğruya isyanı göze almışlardı.

Sultan İbrahim samur ve anber merakına düştüğü zaman, şehislaam ve kadiaskerler de bu hediyeği takdime başlamışlardı. Bir gün, Şehislaam Abdürrahim Efendizade, Galata Kadısı Mehmet Çelebi'ye fena halde kızdı. Bir bohçanın içine aba ile bir mevlevî külâhı

koydu. Bohçayı koltuklayarak sadrazamın konağına geldi. Orada Baştezkereci Şamizade'yi gördü:

-Efendi, ben kürk vermeğe kadir değilim. Şu hırka ve külâhı giyüb mansıbdan geçerim, dedi.

Fakirliğinden söz etti. Sonunda sadrazama haber verildi. Sadrazam Çelebi'yi huzuruna çağırdı:

-Efendi niçin böyle huşunet idersin. Padişahı bilmez misin? Baban verdi, sen niçün inat idersin? dedi.

O zaman Mehmet Çelebi şu cevabı verdi:

-Babam mansıbı havfından virmiş. Ben bugün Galata'ya naib göndermedim. Benim sutanımdan recam budur ki, beni padişah huzuruna götürsüz. Ana daha cevap veriyim ki, bu tarikle musadere-i ulema ulülemre münasib değildir. Gayreti bana üç halin biri isabet eder: Eğer katlidersen şahadet canıma minnettir. Eğer nefyidersen iyi yıla karıbdır İstanbul zelzeleden hali değildir, bu üslub ile bir gün yire geçer. Bu şehirde bulunmamak ganimettir. Eğer azlidersen bugün ben naib göndermedim ve şu hırka ve külâhı giyerim.

Bu devirde bile medeni cesaret gösteren ulema az değildi. Artık herkes usanmıştı. Cinci Hoca'nın nüfuzu silsile-i meratibi, her şeyi mahvediyordu. Saray kadınlarının iltimasıyla ilmi rütbelerde meslektaşlarının hakkını yiyen ulema pek çoktu. Sarayın çamaşırcı kadınları bile Sahhaf Şeyhini Bursa Mevleviyetine tayin ettirmek gücünü ellerinde bulunduyorlardı. Bazen **"mâzul bir suhte-i mechule Trablus Mevleviyeti verilmek için Harem-i Hümayûn tarafından reca"** olunur, şehislaam engel olsa bile, sadrazam olayı

fermanıyla yönlendirirdi.

Sultan İbrahim'in 8 yıl süren saltanatı süresince dört şehislaam değişmişti: Şair Yahya Efendi, Ebusait Efendi, Sait Ahmet Efendi, Abdürrahim Efendi. Bütün şehislaamların üstünde, tek bir nüfuz egemen olmuştu. Sadece bir kişi kendisini tanıtmıştı: Cinci Hüseyin Efendi.

Herkes Cinci Hoca'nın nüfuzuna ve büyüüne tutkundu. Padişah gücünü ve aklının dengesini yola koymak, saray kadınları güzellikleriyle çekici olmak, **padişah-ı âlempenah**"a şirin görünmek için Cinci Hoca'nın nefesinden yararlanıyorlardı. Fakat asıl maddi kazancı Cinci Hoca yapıyordu. Saraydaki nüfuzundan yararlanarak, devlet makamlarını istediği gibi dağıtır, Üsküdar'da kendisine saraylar, hamamlar yaptırır, şehislama, ulemaya, herkese emir verirdi.

Şehislaam Yahya Efendi:

"Aleme cübbe-ü destar keramet mi verir" tesellisiyle sonunda bir köşeye çekilmiş, Cinci Hoca'nın nüfuzu karşısında yenilgisini o da kavramıştı. Cinci Hoca'nın teveccühüne mazhar olmak isteyenler, sarayına gider gelirler, hatta yaptırdığı saraylar için:

"Muallâ devletâbad oldu bu menzil mübarek bâd"

ya da:

"Yümnü devletle mübarek ola daim bu mekan" şeklinde tarihler düşürürlerdi.

Çoğu ulema kadılık almak, mansıp sahibi olmak

için Cinci Hoca'ya başvururlardı. Padişah hocalığını eline geçiren Cinci Hüseyin Efendi yüce saraylarda oturur, rüşvetle Kadılar tayin ettirirdi. Ulemanın mansıp yağması günden güne artıyordu. Mansıp almayı başaramayanlar, koltuklarında bir kitap, kocaman kavuklarıyla Divan'a gelirler:

- Sultanım alim amilim bana zulmeyledi, diye şehislama şikayet ederlerdi.

Şehislamdan yüz bulamayanlar ise Cinci Hoca'ya başvururlar, istedikleri medreseleri ellerine geçirirlerdi. Beş bin kuruş veren ulema, Cinci Hoca'dan Mekke Kadılığını alırdı. Çoğunluğu sıraları gelmeden Kadılığa kavuşurlardı. Bazen Cinci Hoca ile Şehislamanın bir Kadılığı iki kişiye sattıkları olurdu. O zaman hangi tarafın nüfuzu sağlamsa davayı o taraf kazanırdı. Ulemanın Kadı'lık alışverişi gözönünde yapılırdı.

Mülâkkap Muslihüddin, Şam Kadılığını on dokuz bin kuruşa elde etmişti. Bu parayı Şam'dan çıkaramayacağını anlayınca, Yenişehir mansıbını istemeye kalkıştı. Devlet erkanı da mansıp satmaktan utanmazdı. Gerektiğinde Şehislam, işlemin çabuklaştırılması için Sadrazamdan tezkere alır, bu arada resmi işlem de yürür giderdi. Edirne'den azledilen Hanefi Efendi kırk kese akça ile Anadolu Kazaskerliğini almış, Siyami Efendi on bin kuruşla Selanik Kadılığını elde etmişti. Hatta verecek parası olmadığı için sözünü yerine getirememiş, kendisine gönderilen mübaşirden ödünç aldığı parayı vermiş, kederinden de yolda ölmüştü.

Sultan İbrahim devrinin bu rezillikleri sonunda

dehşetli bir isyan çıkmasına neden oldu. İşin tuhafı, bu isyanda Şehislam Abdürrahim Efendi'nin lutuflarına sahip olan Şehislam, şimdi Sultan İbrahim'in aleyhinde galeyana gelen Ağalarla birlikteydi. Murat Ağa kendisiyle görüştüğü zaman, Şehislam da devrin zulümlerinden şikayet etti:

- Mal ve canımızdan emnü rahatımız gitdi. Bulayki bu gaile sühuletle husule geleydi.

Murat Ağa Şehislamın tederrüt ettiğini farkedince, kendisine daha çok cesaret vermek istedi:

- Behey efendi. Bu işler cümle sizin sükutunuz ve ademi ittifakınız ile bu mertebelere gelmiştir. Yohsa bunun çaresi görülmek emr-i sehildir. Siz ulemayı Cem ve Sultan Mehmet camiine buyurun, bu gaile bertaraf olmadıkça cemiyetimiz muhtel olmak muhaldır, dedi.

Abdürrahim Efendi, o günden itibaren, isyana fiilen katıldı. Ulemanın listesi yapıldı ve hepsine birer davet tezkeresi gönderildi. Kendisi de atına bindi Sultan Mehmet camiine geldi, mihraba kurulup oturdu. Biraz sonra ulema da akın akın gelmeye başladı. İsyanı yönlendiren en önemli sima Şehislam Efendiydi. Hatta Ağalar ve diğerleri camie toplandıkları zaman, Çavuşbaşı Eğriboyun'u çağırdı:

- Var söyle. Vezir kürkün ve ihtişamın giyüb mühürü alub buraya gelsün! dedi.

Vezir kaçmıştı. Sultan İbrahim topluluğun dağılması için camie adam gönderdi. Şehislam şu cevabı verdi:

- Veziri bize teslim etsün. Bu cemiyet dağılmaz,

şer'ile sözümüz vardır, dedi.

Şehislaamın bu sözlerine Haseki hayret etti:

- Padişaha karşı koymak münasip midir? dedi.

Şehislaam bütün öfkesiyle yerinden fırladı:

- Çık! Sana söylenen cevabı götür. Madem ki veziri
virmeye, iş bitmez! diye bağırdı.

Bu sırada Şehislaamın hasmı Rumeli Kazaskeri
Mülâkkap Muslihüddin de topluluğun bulunduğu yere
gelmek, kazanılacak zaferden o da hisse almak
istiyordu. Fakat Şehislaam buna kesinlikle razı olmadı.

Kısaca:

- Gelmesün, sonra kendü bilür, dedi.

Bununla birlikte Mülâkkab'ı orda görünce, yanına
sokuldu:

- Bire bu mahalle niçün geldin? Bu mahal ne
mahaldir? Bire, Allah insaf virecek. Var, bu taraftan
çekil, git, dedi.

Fakat Mülâkkap Kazasker, kendisini namuslu kabul
ediyordu. Hanefî Efendi Mülâkkap Kazaskeri görünce
dayanamadı, uzaktan görünen Şehislama doğru atını
sürdü, yanına yaklaştı:

- Sultanım, bu mel'un bunda ne arar? Niçin geldi?

diye sordu. Şehislaam kısaca cevap verdi:

- Biz, dönsün ve bugün gelmesün deyu haber
gönderdik. Gelmiş, kendü bilür.

Gerçekten biraz sonra Mülâkkap müthiş bir
saldırıya uğradı. Ulemanın hepsi Mülâkkap'ın etrafını

çevirmişler, galiz küfürler ediyorlardı.

Sonunda ortalık karıştı.

- Bire urun! haykırışı yükselir yükselmez, Mülâkkap:

- Medet Sultanım! diyerek Şehislama sığınmak istedi. Fakat bu çabasının hiçbir etkisi olmadı. Bir iki dakika içinde, sabık Kazasker "**yüzükoyun mekşufülavre**" (Üstü başı parçalanıp, cırılçıplak yüzükoyun yere serilmişti.) yere serilmişti. Şehislam soğukkanlıydı, camiye gitti, mihrabın yanına kurulup oturdu. Bu durum Yeniçerileri çok ürkütmüştü. Onlar, ulemanın işlediği bu cinayeti üzerlerine almak istemiyorlardı.

- Efendiler! Bu şey bizden olmadı, yine sizden oldu, dediler.

Hatta Murat Ağa da camiden dışarı çıktı. Yeniçerilere şu emri verdi:

- Ulema parelendiğine rızamız yoktur. Bizden olmamıştır. Edebiniz ile olun.

Asıl garibi, bu isyana Cinci Hoca'nın da katılmasıydı. Sultan İbrahim devrini arpalık kavgasıyla, menasıp alışverişiyle rezil eden ulema, gelecek devri de kendilerine sağlama almanın çaresine bakıyorlardı. Cinci Hoca'yı görenler, oradan hemen savuşmasını tavsiye ettiler. Fakat bu tavsiye Efendi hazretlerinin canını sıktı:

- Ya biz niçün gelmeziz? Biz bu günü Allahtan isterdik. Alem ne şekil yıkıldı, harap oldu görmezmissiz, dedi.

Sonunda kayınatası Kara Çelebizade Mahmut Efendi, Cinci Hüseyin Efendi'nin kolundan tuttu, camiin arka kapısından kaçırmayı başardı.

Bu isyanda ulemadan başka birbirine rekabet eden yoktu. Arpalık kavgasında birbirinin hayatına kasteden hocalar, isyanın şerefine bile birbirleriyle paylaşamıyorlardı. Topluluğa istemedikleri birisi gelse, hemen içlerinden biri üzerine atılıyor, fakat arkadaşlarının:

- Bire sefil! Bu mahal icra-i garaz mahalli midir? Epsem ol! şeklinde azarlamayla susturuluyordu.

Hocalar adeta Sultan İbrahim'in cenazesine gelmiş, ıskat bekler bir durumda oturuyorlardı. Sonunda cinayetler işlendi. Sultan İbrahim'in yakındaki ve çevresindeki güçler kendi saflarına çekildi, önde ulema olduğu halde bir heyet saraya doğru yola çıktı.

Sarayda Valide Kösem Sultan ortaya çıktı. Kösem Sultan'ı en çok azarlayan ulema idi. Kara Çelebizade Aziz Efendi, Hanefi Efendi ulemanın önde gelenlerindendi. Özellikle kara Çelebizade'nin Valide Sultan'a söylediği sözler çok ağırdı. Kara Çelebizade, Ağalarla birleşmişti. Valide Sultan'a söylediği sözlerin tümü doğruydu. Sadece Şehislam Abdürrahim Efendi hiç ses çıkarmıyordu, çünkü o da memleketi perişanlığa sürükleyen Vezir gibi Valide Sultan'ın "**perverde-i nazü nimeti**" (nimetleriyle yetiş-tirilmiş, eğitilmiş) idi.

Nihayet istenen sonuca ulaşıldı. Valide Sultan ulemanın ısrarına dayanamadı, 7 yaşındaki torunu Sultan Mehmed'in tahta çıkmasına razı oldu. Bu yiğitlik ulemanın hak ve adalet yolunda gösterdiği ilk tepkiydi.

Gerçekten içlerinde memleketin hayrını ve kurtuluşunu isteyenler de vardı; fakat bu felakete doğrudan doğruya katılmış olanlar da eksik değildi.

Sultan İbrahim'i tahtından indirmek için saraya giden heyetin arasında da ulema vardı. Özellikle Kara Çelebizade ile Şehislam Abdürrahim Efendi bu heyetteki en önemli simalardı. Sultan İbrahim etrafını çeviren Ağalara hayretle bakıyordu. O sırada gözü Şehislam Abdürrahim Efendi'ye ilişti, öfkeyle bağırды:

- Bire Abdürrahim! Ben seni müfti etmedim mi?

Şehislam sukunetle cevap verdi:

- Hayır. Sen beni müfti etmedin. Allah eyledi.

Sultan İbrahim bu cevap üzerine şaşırdı. Bir zamanlar "şehülislamı enam" (Şeyhülislam denilen hayvan.)'ın kendisine yaptığı yaltaklanma ve el-etek öpmeyi düşündü. Ellerini göğе kaldırdı üzüntülü bir sesle:

- İlahi! Ben bunları sana saldım. Sen bu zalim ve gaddarların hakkından gel. Cümlesi ittifakla benim üzerime huruç ettiler, diye bağırды.

Sultan İbrahim hapsedildi. Ulema bununla da yetinmedi. Sultan İbrahim'in katline de fetva verdi. Bu fetva çok anlamlıydı. Gerçekten Sultan İbrahim devrinde pek çok kötülükler olmuştu. Haksız yere adam öldürmeler, israflar, el koymalar halkı canından bezdirmişti. Hiçbir kimse malından ve canından emin değildi. Ulema bunların hiçbirine gözönüne almamıştı. Onların en çok dikkat ettikleri şeyler; arpalıklar, mansıplar, kadılıklar ve medrese'lerdi. Bunların ehil

olmayan kimselere verilmesini Sultan İbrahim'in katli için önemli bir neden sayıyorlardı. Sonunda istedikleri oldu. Verdikleri fetva şöyleydi:

" Menasıb-i ilmiyye ve seyfiyyeyi ehline virmeyüb rişvetle naehline tevcih itmekle nizam-ı âleme hâlel viren padişahın hal' ve izalesi caiz olur mu? Elcevab: Olur!"

Ulema yalnız fetvayı vermekle kalmadı, katli eylemini de kendileri yapmak için padişahın hapsedilmiş olduğu odaya geldiler. Bir zamanlar Ağalarla birleşen Şehislaım şimdi de cellatlara öneyak oluyordu. Olayda Kazasker Bahaî Efendi de hazırđı. Bahaî Efendi Sultan İbrahim'in nasıl öldürüldüğünü şöyle anlatıyor:

"Vezir ve Müfti yalnız ikisi cellatları önüne katub mahbesden içeru dühul etdiklerinde biz dehlizden nazırdık, Sultan İbrahim bir gülgûn atlas entari giymiş, kırmızı bir kellepuş, Sol elinde mushaf-ı şerif. Müftiye hitap idüp:

- Baka Abdürrahim! Yusuf Paşa bana senin için bir fettan dinsizdir, demişti. Seni öldürmedim. Meğer sen beni öldürecekmişsin. İşte kitabullah. Beni ne hükmile öldürürsünüz zalimler! diye feryat eyledi. Bilahara cellatlar girüb kemendi gülüfeşar ile kârın itmam itdiler."

IV.Mehmet devri hoca nüfuzu için en uygun devirlerden biriydi. Padişah 7 yaşında bir çocuktu devlet Kösem Sultan'ın elindeydi. Sarayda en çok nüfuzlarını icra edenler Ağalarđı. İsyancı onlar çıkarmışlar, ihtilali onlar yapmışlar, padişahı onlar tahtından indirmişlerdi. Ağalarla uyuştuktan, onların haklı-haksız her

hareketlerini onayladıktan sonra kendilerinin de nüfuzlarını yürütmeleri doğaldı. Özellikle Abdürrahim Efendi Sultan İbrahim cinayetinde Ağalarla ortak davranmıştı. Şimdi Ağaların kazanacağı nüfuzda onun da payı vardı. Oğlu Mehmet Çelebi Galata Kadısı iken koltuğuna bohçasını alarak isyan edenlerdendi. Şimdi yağmaya ortak olanlar arasında da vardı. Artık Sultan İbrahim'i önce tahtından indirip daha sonra da katleden Ağalar ortalığı yağma etmeye başlamışlardı. Ulema da bunların arasındaydı. Çoğu kez, ulemanın şehislam dairesinde birbiriyle mansıp kavgası ettikleri görülürdü. Kimi kıdemini, kimi liyakatını öne sürer, ilmi mansıpları bir türlü paylaşamazlardı. Şehislam dairesini dolduran beyaz sarıklar altında galiz küfürler işitilir, hocaların fikri düzeyini gösterecek mantıklara rastlanabilirdi.

Mesela Şaravizade, Mısır mansıbını almak ister, iktidarını ve kıdemini ileri sürer, bunların hiçbirisinin etkisini göremeyince müthiş bir öfkeyle bağırır:

- Mısır âlemi rüyada bana peygamber aleyhisselam verdi. Her kim tasarruf iderse hanımanı berbed olur. Bana gadriden hayır görmez!..

Daha sonra Şehislamın oğlu kendisinin Galata Kadılığından alınacağını hisseder etmez, babasına bile hakaret etmekten geri durmadı. Hatta müthiş bir öfkeyle Abdürrahim Efendi'nin huzuruna çıkmış:

- Bu mansıbı bana sen mi verdin, alursun? Eğer gayriye verirsen döverim, tepelerim, diye haykırmıştı.

Ağaların zulmü altında perişan olan halkı "**şer'i şerife**" (Şeriata uygun olmak) göre soyacak ulema bu görevi kapmak için birbirlerini paralardı. Sonunda,

Sultan İbrahim'e karşı isyanı tertip eden ve şimdi IV. Mehmet devrinde sadareti yakalayan Murat Paşa bir çare düşündü. Bir gün Kazaskerlere:

- Efendiler. Ulema içinde nice cühela yüksek mertebelere çıkmışlar, nice alim ve müstahaklar metruk ve hiitibar kalmışlar. Badelyevm bunlara ilim ve fazıllarına göre tevcihi meratib olunsun, dedi.

Fakat Kazaskerler hiç ses çıkarmadı. Bu sessizlikleriyle bu usulün uygulanmasının olanaksız olduğunu anlatmak istiyorlardı.

Hocalar Ağalarla tümüyle birleşmişlerdi. Şehislam Abdürrahim Efendi Ağaların gözbebeği idi. Hatta Murat Paşa kendisini azlettirdiği zaman müsteşarları Fatih vaızı ile başbaşa vermişler:

- Sırrren ve cehren (açıktan ve gizliden) yarığârımız (çok yakın arkadaş) olan Abdürrahim Efendiyi azlitmeğe sebep nedir? Bizimle meşveret etmeksizin bu emri hatire cüret itmekten vezirin bize de suikası vardır, demişlerdi.

Abdürrahim Efendi azledildikten sonra bütün kötülükler ortaya çıktı. Şehislam Abdürrahman Efendinin oğluna mansıp almak için para verenler yakasına yapıştılar, zorla İstanbul Kadısı'nın karşısına çıkardılar. İşte o zaman iki Kadı'nın arasında şiddetli bir tartışma çıktı. İstanbul Kadısı davayı dinledikten sonra "**Akçelerin eshabına reddine**" (Akçelerin sahiplerine geri verilmesine.) karar verdi. Abdürrahim'in oğlu Mehmet Çelebi bu hükme karşı hayret etti:

- Efendi, bu ne asıl hükümdür? diye bağırdı.

Kadı şu cevabı verdi:

- Behey Çelebi. Bu senin bildüğün mesele değildir. Var şu müslümanların hakkını ver.

- Bihamdillah okuduğumuz bize yeter. Hele me'bunluk (kötü huylu) erkek ile meşhur değilleriz.

- Çelebi. Me'bunlar kendü aybını halka isnad ve iftira ile teberri izhar (yüz çevirmek) olagelmıştır. Me'bun o dur ki, yirmi otuz zirdest (uyruk,tebaa) dilber oğlan besliye.

Kadı Efendi bu sözlerle de öfkesini yenemedi. Murat Paşa'ya koştu. "Mahdumun harici ez edeb vasfını" anlattı. Murat Paşa Şehislaımı da oğlunu da "Topal Muharremin kalyonuna koyub haccı şerife irsal" etti. (gönderdi).

Şeyhülislamlık makamına Bahaî Efendinin bir düşmanı vardı. O da Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi idi.

Abdülaziz Efendi fazileti ve olgunluğuyla bilinirdi, fakat çok hırslı birisiydi. Hırsı için kendisinin eşiti olmayan en bayağı adamlarla birlikte iş yapmaktan çekinmezdi. Gözü şeyhülislamlık makamındaydı. Hatta Bahaî Efendiyi azlettirmek için çok uğraşmış, başaramayınca sırf kendi şahsına ait olmak üzere "fetva payesi" (rütbesi) icat ettirmişti. Abdülaziz Efendi bu rütbe ile de istediğine ulaşamamıştı. Kara Çelebizade merasimlerde ve bayramlaşmalarda kendisine yer bulamaz, herkes tarafından itilir kakılır, kısa boyu, şişman vücudu, kocaman kavuğuyla ezile büzüle eski

makamına çekilirdi. Devrin en bilgin kişileri bile bu gibi küçüklüklerden kendilerini alamazlardı.

Divanda Mekke Kadısı'nın Bursa Kadısı'nda önce gelmesi usuldendi. Mekke'den azledilen kadı şehislaımla, Murat Paşa'yla bu konuyu görüştü. Divanda, Bursa Kadısı'na kıdemini göstermek istedi. Bursa Kadısı ise Divan'a çağırılmadı. Fakat davetsiz bir şekilde çıkagelince, Divan'da da mansıp kavgaları başladı. Sonunda Murat Paşa'ya haber gönderildi. Mekke Kadısının kıdemli olduğuna dair emir geldi. Bursa Kadısı bu cevaptan üzüldü:

- İmdi biz gidelim, dedi.

Murat Paşa da bu nazlanmaya karşı şu cevabı verdi:

- Cehenneme!

Kadı bu hakarete hiç karşılık vermedi, huzurdakileri selamladı, ağır bir sessizlikle çıkıp gitti.

Divan'da bu gibi kavgalar eksik olmazdı. Bıyıklı Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra on dört bin florinini gaspeden Boğuk Mustafa varislerle duruşma için Divana geldiği zaman Rumeli Kazaskeri varislerin tarafını tuttu. Boğuk Mustafa küfür etmeye başladı. Mustafa da şehislaımın küfürlerine aynen karşılık verdi, **"Kazaskerlik ırzını"** yere batırmaktan geri kalmadı, ulemanın Divan'da bile ağırbaşlılığından ve onurundan bir şey kalmadı.

Resmi makamlarda bu gibi kavgalar var olduğu gibi, dini ve mesleki anlaşmazlıklar da her zaman hüküm sürerdi.

Bu devirde ulema iki sınıfa ayrılmıştı: Kadızadeler

ve Tarikatlar Ehli.

Kadızzade taraftarlarından Ayasofya'da bir vaiz vardı. Camide daima somaki direğe yaslanarak vaiz ettiği için " Üstüvânî" (Silindir biçiminde) lakabı takılmıştı. Aslen Şamlıydı. Memleketinde cinayet işlemiş "**Kısas havfinden cilai vatan idüb**" (İntikam korkusundan vatanından kaçarak) İstanbul'a gelmiş, Ağalar zümresine dahil olmuştu. Ağalara mensup ne kadar saray erkânı, helvacılar, bostancılar varsa Üstüvânî'nin vaızına devam ederlerdi.

Özellikle IV. Mehmet'in hocası Reyhan Ağa Hoca Efendi'nin Arapçayla ilgili engin bilgisinden yararlandı, kendisi mutaassıp olduğu için Üstüvânî ile dostluğu artırdı. Bu vasıta ile Kösem Sultan da Hoca Efendiye iltifat etti, nihayet "kanuna mugayir" (yaşaya aykırı) Has Oda'ya bir kürsü kondu. Üstüvânî sarayda da vaıza başladı. Bu tarihten itibaren Üstüvânî Efendi Ağalar tarafından öldürtülen Cinci Hoca derecesinde ünlendi. Bütün halk "Padişah şeyhidir deyu" akın akın Üstüvânî'nin vaızına koştu. Bazıları utanmazca ikiyüzlü, bazıları kalpten sever görünerek şeyh efendiye bağlanmış göründüler. Üstüvânî'nin taraftarlarını gittikçe çoğaldı. Çavuş oğlu, Macuncu Hamza gibi zenginler, Bey Mustafalar, Arap Abdurrahman gibi kabadayılar hep bu zümreye dahil oldular. Bunlar tarikat şeyhlerinin vaızlarına giderler, bire bin katarak Üstüvânî Efendiyi anlatırlar, sofular aleyhine konuşurlardı.

Mesela Şeyhislam Yahya Efendi'nin:

Mescidde riyapişeler itsün ko riyayî

Meyhaneye gel kim ne riya var ne mürayî

beytiyle başlayan bir gazel söylediği duyulunca, Çavuş Oğlu hemen kürsüye fırlar, kendisine taraftar olan halka:

- Ümmet-i Muhammed! Her kim bu beyti okursa kafir olur. Zira bu beyit küfr-ü sarihtir (açıkça küfürdür), diye bağırır.

Sonra, mesela Müftü Bahaî Efendi'nin tütünün haram olmadığına dair fetva verdiği duyurulur. Üstüvani taraftarları hemen toplanırlar, müftüden intikam almak için gizli gizli toplantı yaparlardı. Üstüvaniler saray partisine, Ağalar zümresine mensup oldukları için, gerektiğinde Sadrazamdan emir alırlar, tekkeleri basarlardı. Bazı tekkeleri Samsuncubaşı gibi müritler kurtarırlardı. Bir keresinde Samsuncubaşı mensubu olduğu tekkenin basılacağını duyunca, geceleyin on beş kadar çuhadarı tekkede saklamış, kendisi de kürkünü bir tarafa fırlatarak "halka-i zikre" katılmıştı. Üstüvaniler bunu haber alır almaz, tekkeye yanaşmaya cesaret edememişlerdi.

Nihayet devrin en sözü geçen devlet büyüklerinden Kethüda Bey'in tekke müridlerinden olması da sofuların yüzlerini güldürdü. Kethüda Bey "devran ve zikir ve merasim tariklerine tariz olunmıya" deyu Sadrazamdan bir ferman aldı. Fakat Üstüvani taraftarları fermanı dinlemediler. Eski Fetvaları; özetle Kemal Paşazadelerin, Ebussuut Efendilerin "hükmeti rakıs ve devir babında" verdikleri fetvaları ileri sürdüler. Şeyhislam Bahaî Efendi'den bu mesele konusunda fetva istediler.

Üstüvanileri durdurmak mümkün olmuyordu.

Bazen tekke şeyhlerine kağıt yazıyorlar:

"Sen raksu devran itmekle men'in vacib olmuştur. Tekkeleri basub seni ve itbanı kelederiz. Ve tekkenin birkaç arşın temelini kazub toprağın deryaya dökeriz ki tam bu mertebe ihtimam olmadan ol mevkiye edai salat caiz olmaz" diyorlardı.

Edaî salat (namaz kılmak) için hendekler kazmayı göze aldıran ulema, Bektaş Ağaların zulümlerine fiilen katılıyordu. Fakat bu tezkereler nihayet Müftü Efendiye götürüldü. Bahaî Efendi, müthiş öfkelen-di. Bir tezkere ile Üstüvani'yi çağırttı:

"Sen ki Üstüvanî'sin. Varaka vusulün de gelesen. Muhalefet idersen zarar çekmen mukarrerdir."

Üstüvanî büyük bir telaşla öteye beriye başvurdu. Müftüye rica ettirdi. Sonunda Reisülküttap aracılığıyla sadaret tarafından affedilmesini istedi. Fakat Bahaî Efendi artık bu rezaletlerden bıkmıştı. Saderetin aracılığına karşı bağıra bağıra şu sözleri söyledi:

- Baka efendi. Hala devlet-i aliyyede rişvetler alınıp menasib beyimenyüzid ile satılub menahi ve kabayih den bunca mesalihi mezmume temşiyet olunurken neden icab eyledi bu makule fitneengiz asılacaklar sahabet olunalar. Bu devranı mutasavvufa ve efkarı fukuha bir eski hikaye ve kadimi kıızıyyedir. Bir dahi ana binaen zahiri şe'rlle hürmeti raksa fetva vermekde eslafa mulayemet ve muvafakat itmişiz. Amma bu mukarrerdir ki, nice muazzam padişahlar ve kendüden evvel bunca sahibi vücud vezirler ve bizden a'lem ve ahkem müftiler gelüb eğerçi devleti sinayet ve zahiri şe'r'e riayet için bu fetvalar verilmişidi, yine

kimesne sofileri darb ve katil ve men'e ikdam itmedi. On yaşımda masum pak padişahı islami bir bölük habisünnefis fitnecuyılar ihata idüb bedduayı fukaraya uğratmak neden mühim oldu? Elbette ya ol üstüvani tedib olunur. Ve illa sakalın tıraş idüb küreğe korum.

(Bak Efendi. Hala yüce devlette rüşvetler alınıp, edepsizce pazarlıklarla devlet görevleri satılıp, haram kılınan ve kabahat sayılanlarla kötülüklerin sınırı aşılmışken, neden gerekti bu fitne çıkarıcı asılacaklar kalabalığını kayırma, koruma? Bu devirler tasavvufa ve fıkhıya dayanan eski hikayeler ve eski meselelerdir. Biz bile buna dayanarak, bilinen ayetlerle, hadislerle dansa eğlenmeye hürmet etme konusunda fetva vermekle bizden öncekilere yumuşak ve uygun davranmışız. Ancak şundan şüphe yoktur ki, nice azametli padişahlar ve kendinden önceki bu kadar vezirler, bizden daha alim ve hükmedici müftüler geldi geçti, aslında devleti koruma ve haram kılınana uymak için bu fetvalar verilmişti, yine de kimse sofuları vurup kırmadı, katletmedi, ilerlemelerine engel olmadı. On yaşımdaki masum tertemiz islam padişahının çevresini bir takım kötü ruhlu fitnecür kimseler alıp fukaralara beddua okutmak neden önemli oldu? Elbette o Üstüvani denilen kişinin terbiyesi verilir. Ve mutlaka sakalını kazıtıp kürek cezasına çarptırırım)

Bahai Efendi bu azarlamadan sonra İstanbul Kadısına tekrar tekrar emirler gönderdi. Ulemeden pek çok Üstüvani taraftarını bilimsel cevaplarla ikna etmeye çalıştı, sonunda bu mesele de başarıyla çözüldü.

Bahai Efendi cidden değerli bir zattı. Osmanlı

devrinde medeni ve şer'i cesarete örnek olacak bir kimseydi. Bahai Efendi bir kez de İzmir Konsolosu meselesinde bu metanetini gösterdi. Bir alacak meselesinden dolayı yabancı uyruklu birinin yargılanmasına İzmir Kadısı bakmak istedi. Konsolos anlaşma gereğince, iki yüz akçeden az davaların şer'i mahkemelerde görülemeyeceğini ileri sürdü.

Fakat bu iddiayı kabalıkla ileri sürdü. Kadı, Konsolosun kabalığına kızdı:

- Bire mel'un şer'i şerif muktezası üzre niçün dinlemen?

Konsolos mahkeme hademelerini itip dışarı fırladı. Sonunda "konsolos-u mehnus"un (uğursuz konsolos) bu hareketi "şer'i şerifi istihfaf"__ sayıldı. İzmir Kadısı meseleyi Bahai Efendiye yazıyla bildirdi. Bahai Efendi zaten sinirliydi. Hemen Galata'dan elçiye çağırttı. Müftü ile elçi arasında uzun bir tartışma çıktı. Bahai Efendi konsolosun hemen azledilmesini istedi:

- Elbette ol mel'un! Siz ne güne muahid geçinirsüz ki daima dinü devlete hıyanetden hali değilsiz. Venedik kafirine niçün kalyonlar ve imdatlar verirsiniz? Sizin mefasidiniz bulunmadı mı zannidersiz.

- Bizden her kim kalyon ve soldat isterse icare ile verimiz. Siz de isterseniz verimiz. Bu mertebe ile ahitnamemiz bozulmaz.

- Götürün bu mel'unu Paşa'ya hapsitsün.

- Efendi, sen beni hapse kadir değilsin.

- Bire, kaldırın şu mel'unu.

Müftü Efendinin kavuklu ağaları elçinin yakasına yapıştılar, yumruklarla eze-döğe perişan bir halde müftünün ahırına götürüp, oraya kapattılar.

Elçinin hapsedilmesi Ağaların arasında bile endişe doğurdu. Sonunda müftüye haber gönderdiler. Bahai Efendi, Ağaların müdahalesini görünce büsbütün öfkeleni. Ağalar tarafından gönderilen Altıparmak'a:

- Ağa didiğin heriflerin bu tasalludu nedir? Böyle kalur mu zanniderler? Vallah Ağalarını da , seni de katlilerler! diye bağırdı.

Ağalar bu kez bir başkasını, Sarı Katibi gönderdiler, Şehislam Efendiye bu yabancı devletin önemini anlattılar:

- Bunların kralı hod mülükü Frengistanın azımından mal ve leşker sahibi ve sūfūn ve alatı harbiyyeden nice kişiye malik bir kraldır ki, eğer müsahale olunmazsa mafasidi izime ve mazarratı cesimeye kadirdir. Anınla nakzı sulh olub askeri islama bir iş açmak münasib midir?

(Bunların kralı kendi frengistan mülkūnūn en büyüğünün mal ve aşker sahibi, ve gemilere ve savaş aletleriyle donatılmış pek çok kişiye sahip bir kraldır, eğer bu konuda sulh olunmazsa, büyük kayıplar ve zararlar verdirmeye gücü yeter. Onunla düşman olup islam askerinin başına bir iş açmak uygun mudur?)

Efendi Hazretlerinin bu sözler de kulağına girmedii. Çünkü İngiltere'nin ne olduğunu bilmiyordu. Şu cevabı verdi:

- Baka Katip Efendi. Bu mel'unun sulha riayeti olsa

a'daya imdad virmezdi. Bundan sonra bu kadar sui edeb idüb şer'an anı ref lazım gelüb umuru dine devlete canibi şer'den istişare ve inkiyat lazım iken bu makule siz islama düşer mi?

(Bak Katip Efendi. Bu mel'un barış isteseydi düşmanlara yardımcı olmazdı. Bundan sonra, bu kadar edepsizlik eden bu adamı şer'en ortadan kaldırmak gerekir. Devletin dini emirleriyle, işin kötülük tarafını konuşmak ve sonuca uymak gerekirken, bu konuda bu kadar laf etmek islama düşer mi?)

- Behey Efendi. Kangi müftü hanesinde Balyos'u hapsitti? (Balyos: Osmanlı İmparatorluğu devrinde önce Venedik elçilerine sonradan da Frenk elçilerine verilen isim) Şu mel'unu ıtlak idin!

(Behey Efendi. Hangi müftü şimdiye kadar evinde Balyos'u hapsetti? Şu mel'unu koyverin!)

Bahai Efendinin rengi attı. Sarı Katibin cüretine hayret etti. Adeta üzerine atılarak:

- Baka bire asılacak! Bu Ağaların olacak herifler ne demek isterler? Anların umuru dinde müdahaleleri nedir? Niçün hadlerini bilmezler? Alemi rişvetle harab idüb hadlerini tecavüzde irfat ettiler. Şimden sonra bu şehirde icrai şer' nice mümkündür? diye bağırdı.

(Bak bire asılacak adam! Bu Ağaların olacak herifler ne demek istiyor? Dinin emirlerine niye müdahale ediyorlar? Niye hadlerini bilmiyorlar? Dünyayı, aldıkları rüşvetlerle harap edip, hadlerini aşmakta iyice aşırıya kaçtılar. Bundan sonra bu şehirde kötülük yapabilmek mümkün mü?

Sarı Katibi bir güzel haşladı.

Bahai Efendi Ağaların zulmünden, öteden beri yaka silkiyordu. Kaç kez Valide Sultana tezkere göndermişti:

"Bu mütegaliblerin sözlerine imtisal ve mekruhatlarına müsaade ittiba müşkil maslahattır. Ben bunların muradınca hareket edemem. Ve bunlar ile başa çıkılmak dahi muhaldır"

(Bu zorbaların sözlerine uymak ve dinin yasakladığı şeyleri yapmalarına izinvermek ve onlara boyun eğmek zor iştir. Ben onların istediği gibi hareket edemem. Ve bunlarla başa çıkmak dahi imkansız bir hal almıştır)

Fakat Kösem Sultan:

"Müdara ile hüsnü hulk ile geçinüb bir zaman tahammül itsinler"

(Yüze gülerek, iyi huylulukla geçinip bir zaman tahammül etsinler) diye cevap yollamıştı.

Bahai Efendi, Sarı Katibi azarladığı zaman, Şirvanizade Ahmet Efendi de orada imiş. Daha sonra olayı şu şekilde atlatmış:

"Anadolu Kadıaskeri Kudsizade ol ^{ve} meclisde bulunub Mollanın tehevvrün gördükde akıbetendişlik yolundan Mollaya raciyane hitab idüb: Sultanım, bunların günahı yokdur. Bunlara tehevvr buyurman, deyu Sarı Katibi derhast itdikde Molla ana da işmizazı hitabı baitab idüb: Baka Efendi! Sen Kazasker misin? Himayeti küffar iden herifler eyyamında ne maslahat için Divana varırsın? Yarın menzilinden çıkma ve Divana varma! deyu azar idüb badehu Sarı Katibe:

- Çık! deyu azar ile gönderdi. Sarı habis dahi her söze bin berküşah işleyüb Ağalara iriştirdi."

(Anadolu Kazaskeri Kudsizade o mecliste bulunup molların öfkelerini görünce, meselenin çözülmesi için Mollaya rica eder bir şekilde şöyle dedi: Sultanım, bunlar günahsızdır, bunlara öfkelenmeyin dileğinde bulunan Sarı Katibe, Molla suratını ekşiterek şöyle dedi: Bak Efendi! Sen Kazasker misin, kafirleri koruyan adamlar tarafından ne yapmak için Divana gönderilirsin? Yarın konağından dışarıya çıkma ve Divan'a gelme! Bu şekilde azarladığı sarı Katibe şöyle dedi:

- Çık!

Kötü ruhlu Sarı Katip de söylenenleri bire bin katarak Ağalara yetiştirdi)

Bu mesele yüzünden Bahai Efendi azledildi. Ağalar, Kara Çelebizade Aldülaziz Efendi'yi şeyhülislamlık makamına çıkardılar.

Kara Çelebizade, Ağaların her istediğine boyun eğecek yaratılıştaki birisiydi. Aslında hayatında onun için tek mutluluk, şeyhülislamlık makamına çıkmaktı. Fakat Ağalar zamanında bunu yapabilmesi zordu. Halk o kadar zulüm altındaydı ki, hemen isyan etmeye hazırdı.

Gerçekten arası çok geçmedi. Dehşetli bir isyan İstanbul'u alt-üst etti. Halkın tek başvuracağı yer ve kişi şeyhülislamdı. Büyük bir kalabalık şehislaamın huzuruna çıktı:

- Siz şeyhülislamsınız. Bizim hakkımızı görüb bu belayı başımızdan defitmek gereksiz. Bu zulmün defini bizzat padişah-islam hazretlerinden rica ederiz. Vezire

vardık. Bize kafir gidiler deyu Őetmeyledi. Vükelasından ümid kalmadı. Kalk, ahvalimizi padişaha bildir, diye sadrazamdan Şikayet ettiler.

(Siz ŐeyhüliŐlamsınız. Bizim haklılığımız görüp, bu belayı başımızdan atmanız gerekir. Bu zulmün kaldırılmasını bizzat islam padişahı hazretlerinden rica ederiz. Vezire baŐvurduk. Bize 'gidi kafirler' diye sövüp saydı. Vekillerinden ise hiÇ ümidimiz yok. Kalk halimizi padişaha bildir diyerek sadrazamdan Şikayet ettiler.)

Abdülaziz Efendi Ağalarla birlikteydi, Halkın sefalet Đekmesi ve felakete uğramamasının onun için hiÇbir önemi yoktu.

- Böyle hususda karıŐmađa kadir değilim, dedi.

(Bu konularda karıŐmaya yetkili değilim)

Kalabalığın içindeki ileri gelenler ŐehiŐlamanın bu sözlerinden gücendiler.

- Kendinizden kürkler istendikde ayağa kalkub Sultan İbrahim'i ve vezirini katlettiniz. Peki Şimdi bizim ahvalimiz için ne acep karıŐmazsız? Emir Şer'in. Ya kalk önümüze düŐ ya da hemen ne olmalı ise olsun.

(Kendinizden kürk istendiği zaman ayaklanıp Sultan İbrahim'i ve vezirini katlettiniz. Peki Şimdi durumumuza niye karıŐmıyorsunuz? Şeriatın emridir. Ya kalk önümüze düŐ ya da Şimdi ne olacaksa olsun.) diye bağırmaya başladılar. Halkın bu söyledikleri doğruydu. Devlet büyükleri Đıkarlarını ve hırslarını doyurmak için iŐledikleri cinayetlerden halkın hiÇ haberi olmadığını sanıyorlardı. Kara Đelebizade halkı başından savmak istedi:

- Muradınız şu teklifin def'i ise ben paşaya şefaatiname yazub refolmasına tekeffül ideyim.

(İstediğiniz teklif ettiklerinizi ulaştırmaksa, ben paşaya aracılık ederek, kabul edilmesine kefil olayım.)

- Efendi. Def mümkün değildir. Elbet kalk, önümüze düş, dediler.

(Efendi. Teklifimizi ulaştırmak söz konusu değil. Hemen kalk önümüze düş)

Kara Çelebizade halkı oyalamak istiyordu. Hatta bir an ellerinden kaçıp kurtulmak istedi. Fakat efendi hazretlerinin niyetini anlayanlar:

- Bire! Efendiyi kaçırdık. Tutun hay! diye eteğinden yakaladılar. şeyhülislam Efendiyi zorla ata bindirdiler.

Kara Çelebizade'nin bu işten kaçınması çok tuhaftı. Sultan İbrahim'in tahtından indirmek ve hatta öldürmek için halkın önüne düşen o değil miydi? O zamanlar Kara Çelebizade'nin peşinde koştuğu bir emeli vardı. şimdi artık bu emeline kavuşmuştu. Ancak bu kez ayaklanan Ocak değil, İstanbul halkıydı. Halk ilk kez olmak üzere hakkını almak için isyan etmişti.

Halk dışarıda ağaların tahakkümüne karşı isyan etmişti. İçeride, sarayda da Kösem Sultan'a karşı komplolar kuruluyordu. Sonunda bu mücadele Kösem Sultan'ın katledilmesiyle bitti.

Sarayda tek egemen güç Turhan Sultan'la Kızlar Ağası Süleyman'dı. Ulemanın çoğu saraydan yana idi. Ağalarla birlikte yalnız Kara Çelebizade kalmıştı. Sarayda "Sancağı şerif" çıkarılmıştı. Turhan Sultan

halkla birlik olmuş, Ağaları tepelemeye azmetmişti. Sarayda toplanan hocalar, Ağalar zamanında atanan şeyhülislam ve kazaskerleri istemiyorlardı.

Bir kısmı Ebusait Efendiyi, diğer bir kısmı da Bahai Efendi'yi şeyhülislaımlığa uygun görüyorlardı. Hanefi Efendi de meclisteydi. Bu kişi devrin saygın bir simasıydı.

Hanefi Efendi "**tarik eskisi**" (bu yolun kıdemlisi) olduğu için, hemen o gün şeyhülislaımlığa kavuşacağını düşünerek, sırtına ne olur ne olmaz diye beyaz bir sof giymişti. Fakat mecliste kendisinden hiç söz edilmediğini görünce, canı sıkıldı.

Sadrazama:

- Paşa Hazretleri. Huzur-u hümayuna gelmekde cümleye takaddüm ve padişahımız uğrunda bezli makduru sebat idüb bihamdillillahi taala zaten ve zamanen liyakat muhakkak iken hizmeti üftanın bizden tahaffülünde ne faide melhuzdur? dedi.

(Paşa Hazretleri. Huzur-u hümayuna bütün kıdemli insanların gelmesi ve padişahımızın uğrunda elinden geleni sebatla yaparak, Allaha şükürler olsun, zaman içinde ve zaten değerim bilinmekte iken, bu hizmetin bizden esirgenmesinde ne fayda umulmaktadır?)

Sadrazam şeyhülislaımlık hattını Hanefi Efendiye verdi. Rumeli Kazaskerliğine de Balizade'ye teklif edildi. Balizade görev kabul etmiyordu. Mecliste hazır bulunan padişaha:

- Padişahım. Biz bu meclise mansıp ünmiyyesiyle gelmedik. Taife-i bagiyenin cemiyetlerinde def ve

zalemeyi men için geldi. Halen bana lazım değildir. Bir gayri duacınıza virin, dedi.

(Padişahım. Biz bu meclise görev ümit ederek gelmedik. Asi insan gruplarını cemiyetten defetmeye ve asilere engel olmak için geldik. Şimdilik bana bu görev lazım değil. Başka bir duacınıza verin.)

Hattı hümayunu öpüp geri verdi. O zaman Rumeli Kazaskerliği Hocazade Mes'ut Efendi'ye verildi. Bu sırada Ebusait Efendi de "çıka gelince" yeniden bir görev hattı yazıldı, Ebusait Efendiye verildi. Hanefi Efendi hattı geri vermek istemedi. Hatta açıkça yalan söylemeyi bile göze aldı. Maksudı hiç olmazsa şeyhülislamlık hattını olsun **"teberrüken ve tefe'ülen"** (uğur sayarak ve bereket getireceğine inanarak) saklamaktı. Kendisinden hat istenince:

- Yanımda değil, eve göndermişdim, dedi.

Hocazadeden Rumeli kazaskerliği alınıp Anadolu Kazaskerliği verilmek istendi.

Hocazade şaşırdı:

- Bire canım, bu ne caib nesnedir? Ya şimdi bana Rumeli sadrı virilmişken derhal tahavvülün manası nedir? dedi.

(Bire canım. Bu ne acayip iştir? Şimdi bana Rumeli Kazaskerliği verilmişken, bu ani değişikliğin anlamı nedir?)

Sadrazam:

- Efendi şimdi böylü iktiza eyledi. İş bitsün de Sadr-ı Rum dahi olursun. Elem çekmen, cevabını verdi.

(Efendi şimdi böyle gerekti. İş bittiğinde Rumeli sadrazamı da olursun. Üzülme.)

Daha sonra Hocaade, Hanefi Efendinin hattı geri vermediğini duymuş "vafir teessüf" (çok eseflenerek):

- Ya bizden Rumeli hattını almanın manası nedir? demişti.

İstanbul karmakarışıkta. Bir tarafta Ağalar, bir tarafta halk, birbirinin gücünü yoketmeye çalışıyorlardı. Kavgaya neden olan mesele çok basitti. Devlet gücünü eline almak, fırsattan yararlanarak **"süpürüb sefalanmak"**tı. Zaten o zamana kadar Osmanlıdaki hangi isyan halkın mutluluğu ve ilerlemesi adına yapılmıştı?

Ağalar dışarıda Turhan Sultan'ın gücünü kesmek için yandaş toplamaya çalışıyorlardı. Fakat ne mümkün! Bir zamanlar Ağalara dalkavukluk eden hocalar bile, şimdi o kadar para ve armağan teklif edildiği halde yanlarına sokulmuyorlardı. Hatta bir zamanlar ağalara danışmanlıkta ünlenen Şeyh Veli bile yönetimin değiştiğini anlar anlamaz Ağalara çatmış:

- Baka. Siz ne oldum zannedersiz? Sizin her biriniz bir Firavun oldu. Alemi habara virdiniz. Bizler sükut ve kapularınıza mülazemet eylediğimiz, ızdırarı siyaneti ırz içündü. Siz nasihat itmezsiz. Aranızda bulunmak hatadır, demişti.

(Bakın. Siz ne olduğunuzu zannediyorsunuz? Her biriniz bir Firavun haline geldiniz. Bizlerin susması ve sizlere bağlı kalmamız, ırzımızın korunması gerektiği içindi. Siz nasihat kabul etmezsiz. Sizin aranızda

bulunmak hatadır.)

Şeyhin maksadı o zamana kadar kendilerine bağlı bulunduğu Ağaları bu şekilde aşağılayarak Saray tarafına geçmekti. Fakat Ağaların "serçeşmesi" (su başısı) Bektaş Ağa, Şeyhin ne düşündüğünü hemen kavradı, yumruklarını sıkarak önüne dikildi:

-Kuzgun softa! Kürklerimizi giyüb kiselerle akçelerimizi alırken; sizler bu devlete lazım ve devlet sizin ittifak ve tedbirinizle kaimdir derdin. Şimdi rüzigar yüz çevirmekle senin yanında daha yaramaz mı olduk? diye bağırdı.

(Kuzgun softa. Kürklerimizi giyip, keselerden akçelerimizi alırken, sizler devlete gereklisiniz, devlet sizin birliğiniz ve önlemlerinizle ayakta duruyor diyordun. Şimdi rüzgar başka yandan esmeye başlayınca mı senin yanında yaramaz olduk?)

Şeyh Veli bu söylenenlerden hiç utanmadı. Cübbesini savurarak saraya doğru yollandı.

Kara Çelebizade için Yeni Çeri Ocağının bu tavrı çok aşağılayıcıydı. Abdülaziz Efendi, devrinin en büyük simasıydı. Çok zengindi. Ataları, ulemanın en seçkinlerindendi. Kara Çelebizade muhteşem bir sarayda oturur, şık giyinir mükellef sofralar kurdururdu. Evinden hiçbir zaman konuk eksik olmazdı. Herkesle resmi görüşürdü. Çoğu zamanını okuma ve yazma ile geçirirdi. Dönemimin gerçekten en büyük ulemasından olduğu halde ilimle uğraşmazdı. "Sair huddamdan maada nadir ve mehpare beş altı tane nazenin hizmetkarı eksik olmazdı. Pakdamen ve salih idiler. Lakin müşahade-i cemali huban ile mütelezziz olub olmakule

sureti ve sireti mahbub çelebileri evlad yerine terbiye idüb okutub yazdırıb çirag itmeğe mail idiler.

Hatta mahdumlara eyyamı şitade Hint alacası ve mirza boğassi kapama ve şal kuşak ve eyyamı sayifte ince Kırım kesimi beyaz sade ve som sırma kolan kuşak kaşatub eyyamı mutedilede südmaisi ince berçityanlar giydirüb çakşır giydirmez imiş. Vesadelerinin yırtmac şikafi şatrengi şal iki karış miktarı olub bir iki yerden rabt için altun kopça dikerler imiş ki misafir huzurunda açılmamak için yırtmaçlar iliklenürdü.

Sair vakitde küşade olub esnai hizmetde sür'atle amedü şüd ittikçe şakkı tulani yırtmaçlardan simin topukların şaaası meclise pertev salardı. Efendi hazretleri bu veçhile topuk seyri ve Kırım kesimi esvabın şikafından ayine-i sine temaşasın idüb bu kadarca ile kanaat idermiş.

Hizmetkarları naklilerler ki nazar ile telezzüzden gayri bir ferde takarrüp ittiği belki bir buse aldığı yoktur deyu yemin iderlermiş. Hatta mahremi esrarı olan kibardan biri Sultanım bu taze uşakları istihdam itdiğiniz çendan münasib görülmez didikde Hüsnü suret kabiliyeti sirete alametdir. Bir alay habihülvech ehrimen istindamından bunlar münasiptir. Ve bir alay feseka şerrinden hıfz ve terbiye ile adem itdiğimiz cihetle me'cur oluruz dimişler amma sultanım, tarzı libaslarından muhteri tekellüflere itanınız sebebiyle a'danız tan ve dostlarınız suizan iderler didikde telezzüzü nazardan gayri kasdimiz yokdur" dermiş.

(Öteki hizmetçilerin dışında; az bulunur, ay parçası gibi beş-altı tane nazlı hizmetkarı hiç eksik olmazdı.

Namuslu ve faziletli idiler. Lakin yüzlerine bakılan dilberlerle tad alıp, yüzleri ve ahlakları güzel erkek sevgili çelebileri oğlu gibi eğitip, okuma yazma öğreterek aydınlatmaya eğilimliydi.

Hatta onlara kış günlerinde Hint alacası ve şal kuşak, yaz günlerinde ince Kırım kesimi beyaz sade ve som sırma kolan kuşaklar, sardırır, ılık günlerde süt mavisi ince giysiler giydirip çakşır giydirmemiş. Oturup kalkarlarken rahat etmeleri için bırakılan şaldaki yırtmaçlar iki karış olup, iki yerinden bağlamak için altın kopça dikerlermiş ki, misafirlerin karşısında açılmaması için iliklensin diye.

Diğer zamanlarda açık olan, hizmet sırasında hızlı davranmaları gerektiğinde, topuklara kadar inen gümüş yırtmaçların görüntüsü meclisi aydınlatırdı. Efendi hazretlerinin bu şekilde topuk seyrederek ve Kırım Kesimi elbisenin içinde ayna gibi dişleri seyretmekle yetinirmiş,

Hizmetkarları naklederler ki, bakışla lezzet almaktan başka hiçbir kimseye yakınlaşmadığına, bir öpücük bile almadığına yemin ederlermiş. Hatta gizli sırlarının ortağı olan büyüklerden biri; 'Sultanım bu taze uşakları hizmetinize almanız epey zamandan beri uygun görülmemektedir' dediğinde, 'güzel yüz, yeteneğin yansımasının belirtisidir. Bir alay şeytan suratlı kişinin hizmete alınmasından bunlar daha uygundur. Ve bir alay günah işleyenlerin kötülüklerinden koruyarak ve eğiterek adam ettiğimiz için sevap kazanmış oluruz cevabını vermişler. 'Amma Sultanım gi- yiniş biçimlerindeki yeni buluşlara kefil olmanız, özen göstermeniz nedeniyle düşmanlarınız küfredip

söğüyorlar, dostlarınız yanlış anlıyorlar' denilince ' Bakarak tat almaktan başka bir maksadımız yoktur" dermiş.)

Aslında ulemadan çoğunun bakışlarla tat almaktan başka bir kasıtları yoktu. Hocalar cinsel duygularını bile tasavvufa ve felsefeye uyduruyorlardı. Ulemanın gözünde bu gibi işler ayıp sayılmazdı. Devrin ulemasından Çivizade'nin "Sabıkta Anadolu sadrı iken" genç bir çocukla yaptığı rezalet mahkemelere kadar düşmüş. "Tımanı hunaludu nazarı dikkati celbetmesi" (Kanlı donu dikkatini çekmesi) Şehislam Yahya Efendiyi bile hayretlere düşürerek:

- Şu adam bu fende dahi cahil imiş, diye "taaccabane" (şaşarak) latife etmiş.

Bu çocuk zamanla paşalığa kadar yükselmiş. Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa devrinin Defterdarı Ahmet Paşa bu çocuk imiş. Hatta Ahmet Paşa'nın bulunduğu bir toplulukta Köprülüzade'ye Kadı'nın biri Çivizade'den söz etmiş. Ahmet Paşa kızarmış bozarmış. Hemen dışarıya fırlamış. Bunun üzerine topluluktakilerden biri:

- Bire Allah insaf viresi. Tel kırdın. Ol oğlan paşa kendüsüdür, demiş.

Kara Çelebizade'nin meclisinde de böyle şakalar eksik olmazdı. Bir zamanlar saraya hükmeden, padişahların tahttan indirilmesinde önyak olan "müftii enam" Ağaların bahtsız millete yaptıkları fenalıklara yıllarca göz yummuştu. Şimdi çarptırıldığı cezayı haketmişti.

Fakat ceza yalnız bununla kalmadı. Kara Çelebizade Sakız'a sürüldü. İstanbul'da en çok nüfuz sahibi olarak Şehislam Ebussait Efendi, Hocaşade Bahai Efendi kaldı. Sadrazamlar padişahın zaafından, Valide Turhan Sultan'ın idaresizliğinden dolayı sık sık değişirken, hocalar da kendi alemlerinde arpalık kavgalarıyla uğraşıyorlardı.

Artık bilimin ve marifetin önemi kalmamıştı. Hocaların en alimleri bile bilimleriyle etkili olmuyorlardı. Halkı varızla, din ve terbiyeyle islah etmek için görevlendirilmiş hocalar şehisamlık ve arpalık hırslıyla birbirini rezil etmeye başlamışlardı. Turhan Sultan devrinde olduğu kadar ulemanın değerini ve onurunu, yine kendi kendilerine, ayaklar altına aldıkları hiçbir devir yoktu. Aralarında ettikleri latifeler bile bayağıydı:

Bursa kadılığından azledilmiş Ormani Mustafa Efendi dostu Kara Çelebizade Mahmut Efendinin evine misafir geldi.

Mahmut Efendiye:

- Bahçenizi gezelim, teklifinde bulundu.

Mahmut Efendi misafirini bahçeye götürür. Hazret, çevresine göz gezdirir. Gülümseyerek:

- Behey Sultanım. Bahçeniz orman olmuş, der.

O da şu cevabı verir:

- Evet. Biz de sizi orman olduğu için gezdirdik.

Bu gibi ağır şakalar, galiz küfürler, vezirler arasında olduğu gibi, ulema arasında da duyulurdu.

Özellikle Hocaade herkese karşı şiddet göstermekten geri durmuyordu. Sadrazamla ortaklaşa sadaret eder, herkesi azarlar, her işe karışırđ. Sonunda Şehislam Ebusait Efendi ile Tarhunlu Ahmet Paşa birleştiler. Hocaadenin yüzünden önce Rumeli Kazaskerini, sonra da kendisini azlettirdiler.

Hocaade ile Rumeli Kazaskerinin azli önemli bir olaya neden oldu. Rumeli Kazaskerliğini İstanbul'dan azledilen Esat Efendi bekliyordu. Fakat bu makama Tulumcu Sarımsade'nin atanması Esat Efendi'yi galeyane getirdi. Doğru Şehislam Ebusait Efendi'ye gitti, yanına girer girmez öfkeyle bağırdı:

- Bire Allahtan korkmaz! Bire mürteşi (rüşvetçi) zalim! Anadolu benim hakkım iken niçün ahire (başkasına) verdin?

Şehislam bu hakaretlere şaşırdı. Sanki aklı başından gitti, eli ayağı titriyerek bağırdı:

- Bire cahil edepsiz, hayasız! Sen kaçan adem oldun ki bu güne küstahlığa cür'et idersin. Bu zebandırızlık (dil uzatıcılık) ne haddindir? Sen Sünbül Ali'nin kahve oğlanı değil miydin? Bu rutbelere hep rüşvet ile, himayet ile gelmedin mi? Sen kendünü adem mi sanırsun?

Esat Efendi daha çok parladı. Artık iki taraf birbirine küfür ediyor, bağırıyordu. Şehislam:

- Bire kaldırın şunu. Tiz falaka değnek getirün! diye hizmetkârlarına haykırdı.

Esat Efendi hakaretlerini sürdürdü. Sonunda hizmetkârlar geldiler, Esat Efendinin kollarından yakaladılar:

- Kalk, hey Efendi, diye çekıştirdiler.

Esat Efendi direniyordu. İşte o zaman, Şehislaıla sabık İstanbul Kadısı arasında feci bir döğüş başladı. Şehislaı, Kadı'nın yakasına yapışmış, başına gözüne yumruklar indiriyor, Kadı'nın sarığı yerlere yuvarlanıyordu. Bu vuruşmaya hizmetkârları da katıldı. Bir yandan da falaka aranıyordu. Sonunda falakayı bulamadılar. Kadı'ya "vafir muşt" (pek çok yumruk) vurdular. Bu sırada Şehislaının misafirleri her biri bir tarafa kaçmış, uzaktan bu olayı seyrediyorlardı. Şehislaının öfkesi yatışınca birer ikişer ortaya çıktılar, müftünün eline ayağına kapanıp, Esat Efendiyi kurtardılar:

- Var. Efendinin eteğın öp, dediler.

Başına kavuğunu giydirdiler, molların önüne ite kaka göturdüler. Fakat Şehislaının öfkesi daha geçmemişti. Kadıyı karşısında görünce büsbütün parlamış, yakasından ve sakalından tutmuş, eli ayağı titriyor:

- Bire habis, bire oğlan!, diye sarsıyor, başına, çenesine, yüzüne yumruklar indiriyordu. Sonunda pašalar, Kadı'yı güçbela kurtardılar. Kadı, sürgün edilmemesini rica edince, o zaman pašalar araya girerek:

- Kişi meşayihı islama böyle edepsizlik ve itale-i lisan ile küstahlık ider mi? Bu nasıl işdir? (İnsan islaının Şehislaına böyle edepsizlik ve dil uzatarak küstahlık eder mi? Bu nasıl iştir?), diye Kadı'yı azarladılar, perişan bir halde "menziline"(konağına) yolladılar.

Kadının dayak yemesi hocalar arasında büyük bir

öfkeye neden oldu. Esat Efendi dayağı yedikten sonra Şehislamdan intikam almaya karar verdi. Kapı kapı bütün ulema evlerini dolaştı.

- Irzı ulema yok mudur?, diye Bahaîleri, Kara Çelebizadeleri teşvik etti.

Esat Efendi hem derdini anlatıyor, hem ağlıyordu. Esat Efendi'nin halini görenler hep ayaklandılar, Müftinin azli için toplandılar. Şehislam bunu duyduğunda, ulemadan daha fesatçı davrandı. Esat Efendi'nin aleyhinde Saraya bir jurnal verdi.

Jurnalin sonunda:

"Asıl muradları tecemmü idüb Padişaha sui kastdır. Bunların haklarından gelinüb tedibleri vacib olmuştur. Ve illa yine fitnei azime ikaz itmeleri mukarrerdir" (Asıl niyetleri bir araya gelerek padişaha suikast yapmaktır. Bunların haklarından gelinip hadlerini bildirecek şekilde cezalandırmak şart oldu. Aksi halde yeniden büyük bir fitne çıkarmaları kaçınılmazdır) diyordu.

Şehislam, aynı zamanda, Tarhuncu'yu da teşvik etti, ulema topluluğunun kendisi için de tehlikeli olduğunu anlattı. Şehislam Efendi, Sarayı elde etmek için Valide Turhan Sultan'la Meleki Kalfa'ya da bir tezkere yazdı. Sonunda ulemanın dağıtılması için emir aldı. Hatt-ı Hümayün ulemaya tebliğ edildi. Fitneye devam edecek olurlarsa üzerlerine Çorbacılar'ın gönderileceği söylendi. Ulema bu tehdit karşısında köpürdü. Özellikle Bolavî Mustafa Efendi kendini tutamadı. Kadi'ya öfkeli bir şekilde bağırdı:

- Ne poh yir bu mel'un. Bire hınzır! Biz huruç mu

itdik ki üzerimize bölükler tayin olunur? Bak habisin yedüğü herzeze!

Sonra, gelene de gidene de küfürler savurdu. Artık durmadılar, padişaha kadar gitmek istediler. Bu hareketleri, kendilerince haklı ve namusluca idi. Amaçları ulemanın ırzını korumak, ulemaya tecavüz eden Şehislanı azlettirmekti. **"Böyle bir cür'eti Selatinden (sultanlardan) bile kimse itmemiştir"** diyorlardı. Sipahiler ve Ağalar aslında isyana hazırlardı. Hatta ulemanın bu hareketini görünce baş kaldırmışlar, adamlar koşturmuşlar:

- Efendiler isterlerse silahlanub varalım, hizmetde bulunalım, dediler.

Hocaların amaçları isyan değildi; onun için bu teklifi kabul etmediler:

- Ağalara bizden selam eylen. Bizim hücumu ve size müteallik işimiz yokdur, dediler.

Bununla birlikte çevrelerinde isyanın çıkışını bekleyen halktan bir sürü kişi vardı. İstanbul halkını yaşatan da, öldüren de bu gibi isyanlardı. İsyân; İstanbul'a, devlet erkanına, paçavra insan kalabalıklarına hayat veriyor, can veriyordu. İrfan, zeka, yetkinlik, insanlığı olgunluğa götüren hiçbir şey, bu çevrede geçerli değildi. Servet yapmak ve yaşamak için meşrû çareler tükenmiş gibiydi. Yalnız bir çare vardı: İsyân! Vatandaş öldürmek, devlet malını yağmalamak, mansıp almak, makam sahibi olmak, kendisi gibi insanları zulümle, tahakkümle ezmek, karın doyurmak ve ulüfe almak için bundan başka çare yoktu.

İhtiraslarını doyuramayanlar, ancak kanunu ve düzeni bozarak işbaşına geçmek isterlerdi.

Ulemanın bu hareketlerine her taraftan yardım sunuluyordu. Çarşılardan, Bedestenden adamlar gelmiş:

- Buyurursanız dükkanları kapayub nusret idelim, Saraya bile gidelim, diyorlardı.

Ulema bunlara da şu cevap verdiler:

- Yok. Zinhar. Bizim fitne ve kavgamız yoktur.

Her tarafta yürekler oynuyor, kazanç damarları, yağmacılık ihtirasları uyanıyordu.

İsyan! Bir yıla yakın bir süredir isyan çıkmamış, kan dökülmemiş, vatandaş soyulmamıştı. Ortalık karışmamış, insanlar parçalanmamıştı. Hocaların galeyanını görenler, ulûfe alamıyan sipahiler, mevki sahibi olmak isteyenler, hep bu kanlı fırsatı bekliyorlardı.

Fakat hocaların engel olması üzerine hepsi de umutlarının kırıldığını gördüler, üzüldüler. Bununla birlikte yine hocaların peşine takılmışlar, isyana hazır ilerliyorlardı.

Hocalar Şehzadebaşı'na, Eski Odalar çevresine geldikleri sırada, karşıdan kırmızı dolamalı, neredeyse baştan aşağı kuşaklı bir Haseki görüldü. Elinde Hatt-ı Hümayun vardı. Atından indi, ulemadan Kara Çelebizade Mahmut Efendi'nin eteğinden öptü, Hatt-ı Hümayun'u sundu. Mahmut Efendi yüksek sesle okudu:

"İzzetli ulema Efendiler,

Benim eba an ced devletim duacıları ulemai devletimsiz ve ben size zulüm ve gadir olduğuna ve en

ednanızın hatırı rencide olduğuna kat'a rızai hümayunum yoktur. Ve herbirinize inayet ve riayet muradı hümayunumdur. Elem çekmiyesiz. İmdi Hattı Hümayunum vusul buldukda cemiyetle bir kadem dahi ilerü gelmeyüb menzilinize dağılasız. Ve muradınız ne ise yazub bildiresiz ve bir iki gün sabridesiz. Muradınız ne ise bir hal ideriz. Zinhar mazmunu Hattı Şerifime mugayir iş itmiyesiz, vessalam"

(Şerefli ulema Efendiler,

Benim babadan, dededen devletin duacıları, devletimin ulemasisısınız ve ben zulüm yapılmasına ve haksızlığa uğramanıza ve atalarımızın anılarının rencide edilmesine hükümdarınız olarak hiçbir olurum yoktur. Ve herbirinize iyilikle davranılması ve dediklerinizin yapılması doğrultusundadır emirlerim. Üzülmeyiniz. Bu padişah emrim size ulaştığında toplulukla bir adım dahi yürümeden konaklarınıza dağılın. Ve istekleriniz ne ise yazılı olarak bildirin ve bir-iki gün sabredin. İsteğiniz ne ise hallederiz. Kesinlikle bu padişah buyruğuna aykırı iş yapmayın, vessalam)

Hocalar bu emre boyun eğdiler, bir adım ilerlemediler ve dağıldılar, isteklerini yazılı olarak bildirdiler. İstekleri çok açıktı: Müftünün(şehislam) azlini istiyorlardı: "Cümle ulema duacınıza merhamet idüb anı azil ve her kim olursa olsun bir duacınız müftü nasıb buyurulmasın reca ideriz" (Duacınız olan bütün ulemaya merhamet ederek şehislamı azletmenizi ve yerine kim olursa olsun duacılarınızdan birini müftü atamanızı rica ederiz.) diyorlardı.

Hocalara:

- Kimi istersiniz?, diye sordular.

. Hocaların cevabı çok boyun eğici ve teslimiyetçiydi:

- Maazallah. Filan kimesneyi isteriz dimeğe ne haddimiz vardır? Hemen bunu azlûtsünler, gayri kimi müftü iderlerse ferman kendilerininindir. Kabul ideriz, varub elin öperiz, (Allah esirgesin. Filan kişiyi istiyoruz demek bizim haddimize mi düşmüştür? Şimdikini azletsinler de, yerine kimi şehislam atarlarsa atasınlar. Ferman kendilerininindir. Kabul ederiz, elini öperiz.) dediler.

Sonunda Ebusait Efendi azledildi, yerine Bahaî Efendi yeniden şeyhülislamlığa getirildi.

Bahaî Efendi'nin öfkeli biri olduğu ve tutumu biliniyordu. Fakat onun da doğruluğundan şüphe ettirecek olaylar oldu. Mesela Turhan Sultan'a Yeniçeri Ağasının azli için Bahaî Efendi'den bir tezkere geldi. Turhan Sultan tezkereyi Yeniçeri Ağasına gönderdi. Ağa ile müftünün arası açıldı. Sonunda Müftü tezkereyi inkar etti, mesele de bu şekilde kapatıldı.

Kadızedeler sorunu ise halen devam ediyordu. Kürt ulemasından Molla Mehmed'in "Tarikat-ı Muhammediye" (Muhammed'in, islamlığın yolu) hakkındaki eleştirisi ne Tatar İmam'ın bir şerhi (açıklamalı yorumu) Kadızedelileri ayaklandırdı. Kadızade sorunu IV. Murat devrinden beri vardı. Bu sorun tarikat büyükleriyle hocalar arasında Hülefa-i Raşid'in (dört halifeler devri) zamanından beri varolan anlaşmazlığın devamından

ibaretti. Osmanlı'da bu anlaşmazlığın sürmesinin nedeni Kadızade ile tarikat şeyhlerinden Sivasî Efendi çekişmesiydi.

Kadızade, Balıkesirliydi. Doğanizade Mustafa Efendi'nin oğlu idi. Asıl adı, Mehmet'ti. Memleketinde felsefe öğrenimi yaptıktan sonra uzun süre şeyhlik etmişti. Fakat **"semî tasavvuf meşrebine mavafık görünmeyub tariki nazara sülûk"** eylemişti. (Tasavvuf bilimine uygun birisi olarak gösterilmeyip, mütalaa yoluna bağlanmıştı.)

Vaızları ve verdiği dersler herkesin beğenisini kazanıyordu. Kadızade, IV. Murat devrinde çok itibarlı birisiydi.

Sivasî Efendi, **"Şeyh Abdülmecit"** namıyla anılıyordu. Halvetiye tarikatı şehirlerinden Sivasî Şemsî Efendi'nin halifesiydi. Yaşı yetmiş geçmişti. İlahileri, manzumeleri vardı. Vaızdan önce çok güzel bir sesle fatiha suresini okur, herkes tatlı tatlı dinlerdi.

"Cümleden mukaddem Mehmet Ağa imamı Kefevî Ali Efendi dir ki, bir gice şeyh bana fîlî şeni eyledi. İmam Efendi elem çekme. Sana vaki olan bana Hazreti Ali Kerremallahü veçhe ile vaki oldu. Anın tabiri, tasarrufu batîni ile kalb ve kalıbın musahhar olmasıdır. Ve levhî kader keramete şart ve lazım olan tasarrufatı hafiyeyi arıza arızıyet istinadları mertebe suverî müşakile ile meşhur ola gelmişlerdir diye buyurmuşlardır."

(Herkesten büyük Mehmet Ağa'nın imamı Kefevî Ali Efendidir ki, 'bir gece şeyh bana kötü bir şey yaptı' dedi. O da 'İmam Efendi üzülme. Sana yapılan bana Hazreti Ali'ye giderken yapıldı. Onun yorumu, yürekle

vücudun bir kılınmasıyla, sırların kullanılmasıdır. Ve alın yazısı, keramet için şart ve gerekli olan gizli belirtilerin kullanılmasıyla dayandıkları mertebeye yüzlerinin şekilleriyle ünlenmişlerdir' diye buyurmuşlardır.)

Devrin uleması bu olayı Sivasî Efendi'nin kerametleri arasında sayarlardı.

İki şeyh arasında çıkan sorunların başlıcaları şunlardı:

1. Hakayiki eşyadan bahseden ulumu akliyye veya riyaziyyeye teveggulden men olunmak.

(Eşyaların gerçekliğinden sözedен akla ve matematiğe dayalı bilimle meşgul olmanın yasaklanması)

2. Avazı latifle teganni ve nağamatı caiz görmemek.

(Kadınların şarkı ve ezgi söylemesini uygun görmemek)

3. Tarikat erbabı rakıs ve devir yapmamak.

(Tarikat ulularının dansetmemesi ve dönmemesi)

4. Tütün, kahve ve sair muhdesatı men etmek.

(tütün, kahve ve öteki keyif verici içeceklerin yasaklanması)

Bunlardan başka, daha başka sorunlar da vardı. Kadızade Efendi bu sorunların tümüyle aleyhindeydi. Özellikle IV. Murat devrinde tütünün yasaklanması ve padişahın da bunu onaylaması Kadızade'nin ününü bir kat daha artırmıştı. Kadızade, IV. Murat'ın siyasetine alet olmuştu. Bununla birlikte padişah, Sivasî Efendi'yi

de takdir ederdi. Bu nedenden iki şeyh arasına kıskançlık girmişti.

Kadıze'nin ölümünden sonra anlaşmazlık taraftarlarına geçti. Onlar da : **"Baisi şöhet olmak için kubbei asumanı ne yüzden pürseda itsek"** (Ünlü olmak için gökkubbeyi niçin sesimizle yırtalım) diyerek Kadir, Regaip ve Berat namazı kılanlara, ezanı ezgili bir şekilde okuyanlara engel olurlar ve **"bid'at makulesinin mürtekibi kafirdir deyu"**

(Böylesi düşüncelere ortak olanlar kafirdir diye) hükmederlerdi. Kadızadeliler **"Sofiiyyün fukarası"**nın (Sofiiyyun: İslam dininde mistisizm doktrini ile ilgili ve ona mensup- burada fakir sofiler) düşmanıydı. Hemen hergün meclislerde bu konuları ileri sürerler, birbirileriyle tartışır ve kavga ederlerdi. Ağalar saltanatı sırasında ise, Kadızadelerin nüfusu çok fazlaydı.

Bunlar **"Zühdü takva suretinden görünmeyi dünya tahsiline dami tezvîr idüb ekseriya murabahacı habisleri ve muhtekir navluncuları ve ehli sukdan mürai kallaşları teshir idüb Paşa ve Kadı tarafına düşen maslahatların şefaitle"** (Tarikat yolunda çile doldurur şeklinde görünmeyi hep öne çıkarıp, oysa ki çoğu kez faizci, tefeci kötü insanları ve vurguncu navluncuları, çarşı esnafından ikiyüzlü kalleşleri büyüleyip, paşalar ve kadılar tarafından görülecek işlerine aracılık ederler) bitirirler, rüşvet alırlar, servet sahibi olurlardı. Saray adamları, bostancılar, kapıcılar hep bunların vaizlerinde hazır bulunurlardı. Şeyh Üstuvani halen hayattaydı. Arada

sırada Valide Turhan Sultan tarafından iltifata edilirdi.

"Şeyh Efendi dahi havassı mukarrebın iltifatıle daha ziyade kuvvet bulub kendülere mütekid geçinen eşhasla bazı menasıp ve tevcihat ve buna mütaallik nice mesalih söyleşüb bayağı bazar idüb gizlüce casuslar ile mukarrebın tarafına haber gönderüb bu husus makuldur ve dini devlete nafidir dirler idi. Seramedli kimseler nihani yürüyüb Şeyh Efendinin mütedil gördükleri iş suret bulurdu"

(Şeyh Efendi de halktan kendisine yaklaşanların iltifatlarıyla daha da güçlenip kendisine inanır geçinen kişilerle, menasıp ve rütbeler ve bunlara ilişkin konularda konuşup, pazarlık edip casuslarıyla yakınlarına gizlice haber gönderip 'bu husus makuldur' ya da 'din-i devlete aykırıdır' gibi kararlara varırdı. Seçkin kimseler gizlice Şeyh Efendi'ye giderek istedikleri işlerini yaptırırlardı.)

Molla Mehmet'in eleştirisi üzerine Kadızadeliler ayaklanmışlardı, Mollanın katledilmesini istiyorlardı. Kadızadelilerin kararı, kesindi: **"Elbette katline fetva virin. Depeliyelim"** diyorlardı. Fakat Şeyhislam Bahaî Efendi akıllı ve uyanık bir kimseydi. Tatar İmamı Kadızadelilere karşı korudu, hepsine karşı meydan okudu. Kürt Molla kaçmıştı; fakat Tatar İmam kaçmadı.

- Emri şer'a razıyüz, diyerek konağına koştu.

"Kütübü ahadis ve ol fenne müteallik nüshaları" (hadis kitaplarını ve fenle ilgili yazmalarını) bir katıra yükletti, doğru Fatih Camii'ne geldi. **"İşte meydan deyu vafir** (epeyce zaman) **oturdu"** Gelen giden olmadı. Yalnız bir çok seyirciler, kitaplarının önünde

hasımlarını bekliyen Tatar İmam'ın etrafını çevirmişler, meraklı bakışlarla hoca efendiyi süzüyorlardı.

Kadızeliler bilim yönünden önlere geçilemeyeceğini bilirlerdi. Fakat bilimsel başarılarını bile zor yoluyla elde etmek isterlerdi. Sonunda Kızlarağası Reyhan Ağa'ya kağıtlar yağdırdılar, isteklerini elde ettiler. Turhan Sultan'dan emir geldi. Bundan böyle **"kibarı islamın te'lifat ve asarına dahl, italei lisan"**(İslam büyüklerinin yazdıklarına ve eserlerine müdahale etmek, dil uzatmak sayıldı.) addedildi. Kadızeliler Tatar İmam'ın haklı olduğunu biliyorlardı. Sorun konu edilen hadisler hakkında idi. Fakat onlar "tashihi ahlak ve teşvişi ibarat için ol mutedile ahadis lieclitterhib vetterhip irad olunmakda beis yokdur"(ahlakın düzeltilmesi ve cümlelerin karıştırılması için, hadis düzenleme çalışmalarında bir kötülük yoktur) diyorlardı.

Halkı bu gibi dini tartışmalar ilgilendirmezdi. Onları en çok oyalayan bir sınıf vardı: Kadılar. Halkın ilişkisi en çok onlarlaydı.

Derviş Paşa'nın bir Macar kölesi vardı. Kendisinin Çaşnigirbaşısı (sofracıbaşısı) idi. Bu kişi Macaristan'a elçi olarak atandı. Yolda, Karinabada uğradı.

Karinabad Kadısı razı olmadı. Çaşnigirbaşı yoluna devam etti. Macaristana gitti. Dönüşte yine kadiya uğradı. Hizmetkârlarına Kadı'nın görev yaptığı mahkemenin bulunduğu binayı kuşattı. Öfkeyle Kadı'nın yanına girdi ve sordu:

- Baka bire Kadı! Sen niçün bana zahire virmedin?

Kadı şaşırdı. Çaşnigirbaşı hiçbir şey dinlemiyordu. Meğer içeriye girerken hizmetkarlarına bir deste sopa gıttırtmıştı:

- Getürün şunu!, diye bağırdı. Hizmetkarlarından bir sopa aldı. Kadının kafasına ve sırtına bir kaç kez vurdu:

- Ben İstanbul'a varınca üç kadı tepelemeğe ahdım vardır. İbtidası (birincisi) sensin, dedi.

Çaresiz Kadı'yı perişan bir halde bırakıp çıktı.. Bu kadarla da kalmadı. Kadının evine saldırdı.. Adamlarını döğdü, eşyasını yağma etti, elini kolunu sallaya sallaya İstanbul'a geldi. Sorun Şeyhüislamığa yansıtıldı. Şehislam Bahaî Efendi böyle bir olayı hoş görmedi. Çaşnigirbaşı'nın katline hüccet (davayı kanıtlayan yazı) yazıldı. Bahaî Efendi ayak diriyor: "Eşeddi ukubet ile katil" (en şiddetli bir biçimde, işkenceyle katledilsin) diyordu.

Enderun ayaklandı. Sonunda Çaşnigirbaşı bu kadar hakaretlerden sonra yine kurtulmayı başardı. Fakat Bahaî Efendi bunun acısını Silahdar'dan çıkardı. Silahdar'ın saraydan, sadrazamlıktan çıkmasına engel oldu.

Bununla birlikte kadılardan bazıları da, böylesi muameleyi hak eden takımdandı. Birçokları Müftüye giderler, elini ayağını öperler, yalvarırlar, yakarırlar istediklerini elde edemeyince ak sakallarından gözyaşları süzülerek çıkarlardı, huzurdan. Bilime ve iktidara önem verilmemesi, dilencililiğin artmasına neden olmuştu. Rezil olmak hürmet sayılır, halkın da Kadılarla alay ettikleri görüldü.

O sıralarda İstanbul Kadısı değişmişti. Yerine atanan Kadı, törenle Sadrazamın yanına gitti, elini öptü. Artık makamından emindi. Fakat biraz sonra, arkasından azledilmesine karar verilmiş, onun bundan haberi olmamıştı. Kadının azledildiğini ancak Vezir Kapısındaki kul oğlanlarıyla muhızrlar (ilgili kimseleri mahkemeye çağırmak ve götürmekle görevli kimseler) duyabilmişlerdi.

Kadı, bir-iki gün, azletmeler ve atamalarla ilgilendi. Üçüncü gün, geleneksel yerinde, arkasında keçeli Çuhadarlar, Muhızrbaşılar, İmameli Kethüda, resmi kavuklu muhızrlar, "**alayı vala ile**" kol gezmeye çıktı. Yolda üzümçüleri gördü. Ağır bir ciddiyetle üzüme narh koydu, çünkü bu görev Kadılara aitti:

- Eğer parmak ve eğer gayri, iki akçeye satın? dedi.

Kadı, böyle emirler vere vere gidiyordu. Arkasından, kendisinin azledildiğini bilen kul oğlanları zarif bir biçimde alay ediyorlar, esnafa gülerek:

- Yabana söyler. Sözüdü dinlemen. Yine ücere satın. Yarın mazul (azledilir) olur. Kendünün haberi yokdur, diyorlardı.

Kadı'nın birşeyden haberi yoktu. Zavallı, o gün bütün çarşıları gezdi. Görevini bitirdikten sonra Hocazade Mes'ut Efendi'ye geldi. Kahveler ve şerbetler içildi, öt ve anber sefaları yapıldı (Öt ağacı ve Hint Denizi'nde yaşayan ada balığının midyesinden çıkarılan güzel kokulu siyah bir madde, ammerden tatma, koklama eğlencesi). Kadı yaptıklarını anlatıyor, zevkten keyfinin sınırı belli olmuyordu. Bu sırada içeriye biri girdi, Bolavi Mustafa Efendi'nin İstanbul Kadısı

olduğunu söyledi. Kadının maiyeti artık fazla söz dinlemediler, "cümle macevvezeli muhızrlar ve kul oğlanları guruh ile" (bütün resmi munzırların ve kuloğlanlarının kalabalığıyla) Bolavî'nin evine koştular. Kadının yüreğine indi. Ne yapacağını şaşırdı. Birkaç dakika evvel parlak bir maiyetele gelen Kadı Efendi biraz sonra "bila muhızr vela yuhızr" evine döndü. Evinde kimsenin işten haberi yoktu. O gün yapılan işleri Kadı'ya saf saf anlatıyorlardı.

Kadı Efendi birdenbire kızdı:

-Yıkılın, gidin bire mel'unlar! Kadı'nın da, Naibinin de Allah belasın virsün, diye bağırdı.

Yukarıya odasına çıktı. Öfkesinden ne yapacağını şaşırmıştı. Orada oturan dostlarına öfkeli bir şekilde şunları söyledi:

- Gördünüz mü şu binemaz mülhidi münkir (dinden çıkmış kafir) bize ne renk eyledi? Dün İstanbul Kadısı eyledi, bugün azlidüb bizi alemlere maskara itdi.

O günden sonra Bahaî Efendi ile Kadı'nın arası açıldı. Artık Kadı her rast geldiğine Bahaî Efendi'yi kötülüyor, İskender'i bile bilmediğini anlatıyordu.

Bahaî Efendi'nin ölümü üzerine Ebusait Efendi üçüncü kez şeyhüislamlığa geçtiği zaman, aynı durumlar sürüp gitmişti. Kazaskerler kitap göstererek birbirile sınava çekme iddiasında bulunurlarken, mevkilerini sağlama almak için Şaban Ağa gibi Saray mensuplarının elini eteğini öperlerdi. Bazen de fazilet ve değerleriyle atanan Kadılar valilerin gasıplarına engel oldukları için haksız yere azlediliyorlardı. Daha

sonra haklı oldukları anlaşılıyor, fakat memuriyetleri geriye verilmiyordu. Örneğin Mısır Kadısı bu şekilde azledilmiş, yerine Sadrazam Derviş Paşa'nın ricasıyla Ebussuutzade atanmıştı.

Ebussuutzade çok gururlu birisiydi. Sadrazama bağlılığının kimse tarafından bilinmesini istemezdi.. Atanmasının kendi gerçek gücünden olduğunu söyler ve bununla gurur duyardı. Ebüssuutzade Mısır'a atandığı sırada tanıdıklarından biri ziyaretine geldi. Ebussuutzade yine kendi gerçek gücünden söz ederek öğünmeye başladı, Vezirden söz açtı:

- Allah bilür ki, kendülere tereddüdümüz yogidi, dedi.

İstanbul'dan hareket edeceği zaman Üsküdar'a geçti. Bütün yakın çevresi toplandı, ziyafetler verildi, çingene Ahmet grubunun sazları, şarkıcılar etrafı çınlattılar. Çengi oğlanlarının alnına dörder beşer filori yaptırdılar. Kadı Efendi yakın çevresiyle eğlendi. O devirde ortaya çıkan falcı araplardan Şeyh Salim de bu eğlencede hazır bulundu.

-Ya sultanım Çelebi Efendi! Sjz sahibi devlete verdiğiniz altın raht emanet güzel (altından rüşvetler), güzel rahttır. Ben anda idim, pek haz ittdler(ben o sırada oradaydım, çok hoşlarına gitti), dedi.

Ebüssuutzade'nin foyası meydana çıktı, kızardı, morardı. Mecliste, eski dostlarından biri de Efendi Hazretlerine atanmasının eskiliğini anlatmak, hazır olanların içindeki seçkinliğini göstermek istedi.

Ebüssuutzade'ye döndü:

-Sultanım. Siz Halep'te bin beş yüz guruşa işlettiğiniz altun raht değil mi?, diye sorunca, Ebüssuutzade'nin sadrazama bağlılığı, kadılığı rüşvetle aldığı ortaya çıktı. Herkes bıyık altından güldü, Ebüssuutzade de yerin dibine geçti.

Kadılar bu şekilde rüşvet verdikleri gibi, çoğu kez ihanetlere uğruyorlardı. Mesela Rumeli Kazaskeri Memikzade'nin tezkerecesi Tiryaki Kuşbaz kadılıkları satar satar, sağ olan Kadıların makamını öldü diye verirdi. Asıl Kadı:

-Ben sağım, ölmedim!, diye ortaya çıkınca hiç istifini bozmaz:

-Sübhanallah. Müslüman sükkadan (sakinlerden) dört beş müslüman fevtini (ölümünü) haber virdiler. Hemen sağ ol, bu kadar zahmet zarar vermez, diye teselli ederdi. Ondan da biraz para alır, yanlış olmuş diye eline bir kağıt tutuştururdu. O zaman, önceden para verip te kadılığı alan hoca meydana çıkar, onu da:

-Elem çekme, sana da bir yer peyda ideriz, diyerek başından savardı.

Bir kaç gün sonra, başka bir Kadı'nın makamını ona satar, Kadıları zincieleme bir şekilde dolandırırdı.

Rumeli Kazaskeri ile Anadolu Kazaskeri'nin rüşvetçilikleri herkes tarafından bilinirdi. Bazan kalabalık meclislerde rüşvetçilikleri açıkça yüzlerine vurulur, yine de utanmazlardı. Bir gün, ikisi de Vezirin divanında otururlarken Kara Aptullah içeri girdi. Bu kişi, devrinin Nasraddin Hoca'sıydı. Biraz şakalaşıldı . Kara Aptullah, vezire işini anlattı. Çıkarken sadrazam

Derviş Paşa'ya dua etti. Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri hakkında da dualarda bulundu. Sadrazam bu duanın altından bir iş çıkacağını anladı. Kara Aptullah'a gülerek sordu:

-Bu duanın aslı nedir?

-Sultanım. Bir ciğer kûşem (ciğerimin köşesi) kulunuz vardır, muhmum (hastalandı) oldu. Hezar ilaç itdim, müfid olmadı (hemen ilaç içirdim bir faydası olmadı). Ahir hitab idub (sonunda söyle dedim):

-Bire sıtma! Eğer şu oğlanı salıvirmezsen, bu defa Anadolu Efendisi İmamzade'nin kazandığı günahları senin boynuna olsun, didim. Hemen ol saat oğlan göz uçub ifakat buldu (iyileşti).

Sadrazam bu sözlerden hazetti, sonra tekrar sordu:

-Ya ne aceb Sârdı Rumun günahların havale etmemişsin? (Peki, niye Rumeli Sadrazamını günahlarını ona göndermedin?)

Kara Aptullah şu cevabı verdi:

-Yok Sultanım, anları böyle cüz'i şeylere sarfitemem. Anı oğlanın taununa saklarım.

(Yok sultanım onları böyle küçük şeyler için harcamam. Onu oğlanın veba olduğunda kullanmak için saklıyorum.)

Ortalıkta bir kahkahadır koptu. İşin tuhaf yanı, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri de hiç sıkılmayıp, bu kahkahalara katıldılar.

Kadıllardan bir çoğu böylesi durumları kaldıramıyorlardı. Çoğu kez Şehislâm Ebusait Efendi'ye

şikayet ediyorlar, bazen de yüzüne vurarak, verdiği makamları kabul etmiyorlardı. Bazan hocaların arasında pek çok kişinin imzaladığı dilekçeler yazılarak saraya gönderildiği olurdu. Hattâ o sıralarda padişaha gizlice verilen bir tezkire hepsini unuttururdu. Bu tezkerede vezirin ve Şehislâm'ın , Turhan Sultan'ın , saray kadınlarının rüşvet alma gelenekleri anlatılıyordu. Altında imza olmayan tezkire bir kadın yazısına benziyordu. Sultan Mehmet hayret etti. Mesele herkes tarafından duyuldu. IV. Mehmet Üsküdar bahçesinde idi. Çevreye adamlar koşturdu. Vezir, Müftü, ulema davet edildi. Kadılar da meseleyi haber aldılar. Gruplar halinde Üsküdar'a geçtiler, saray bahçesinin çevresine yığıldılar. Artık vezir ile müftü de Ebusait Efendi'nin kesinlikle azledileceğine emindiler. Hatta gerektiğinde içeri girip aleyhlerinde bulunmak için kapının önünde hazır bekliyorlardı. Fakat vezirle müftü ve sadaret yetkilileri kapıda bekleyen Kadılardan hiçbirini içeriye bırakmadılar. Kendileri huzura girdiler, elpençe divan durdular. Sultan Mehmet tezkereyi okuttu. Sıra, saray kadınlarının rüşvetçiliğine geldiğinde Sultan Mehmet:

-Ol malûm. Aşağısın oku!, dedi.

Aşağısı da okundu. Birbiri ardına dualar okunuyordu. Sonunda Şehislâm bütün bu söylenenlerin iftira olduğunu anlattı. Sıra Kadılara geldi, onlar da arkadan “Ahfeş keçisi gibi” kavuklarını salladılar. Bu tezkerenin görev kabul etmeyen mazul sadareten azledilmiş kimseler tarafından yazıldığını söylediler. Özetle genç padişahı kandırdılar.

Pek çok Kadı dışarıda bekliyor; “Molla hakkına

şöyle söylesem, Kazasker hakkına böyle söylesem” diye şikayetlere hazırlanıyorlardı. Fakat bir de ne görsünler! Vezir ile müftü atlarına binmişler, uzaktan güle güle geliyorlar, çevredeki kapıcılar: “kış kış!,, diye yol açıyorlardı. Kadıların içinde âlim, faziletli, mağdur bir çok kişi vardı. Hepsi de rüşvetten, zulümden kan ağlıyordu. Ne yapsınlar? Bu durum karşısında onlar da ezile büzüle geri çekildiler. Fakat hepsinin de yürekleri yanmıştı. Sonunda, vezir ile şehislaamın geçeceği yola toplandılar. Avazları çıktığı kadar bağırdılar:

-Bire ak sakalı kana boyanası zalim! Bu eyledüğün mekruh hud’a nedir? (Bu yaptığın iğrenç hileler nedir?) Seni Cenabı Allaha havale eyledik!

Vezir ile şehislaam bu bedduları duymuyorlardı. Onlar işlerini uydurmuşlar, at üzerinde kurulu bir şekilde gidiyorlar:

-Şevketlû Padişahımızın bu gün veçhi şeriflerinde olan beşâset ve sabahate ne buyurursunuz? Ömürleri efzun olsun. Devleti aliyle umurunun dekayikine ittiaları inkar olunur mu? Bu kadar vukuf ve ittila keramete hamlolunacak manadır?

(Yüce padişahımızın bugün toplantıyı şereflendirdiklerinde yüzündeki güzellik ve gülücüğe ne buyurursunuz? Ömürleri çok olsun. Yüce devletin emirlerini yerine getirmedeki ululukları inkar edilir mi? Bu kadar yücelik ve konuya vukufiyet ancak keramete bağlanabilir?)

Arkalarından Kadı’lar, kocaman kavukları, yanık yürekleriyle bağııyorlardı. Fakat atların nal sesinden, hizmetkârların ayak patırdısından feryatlarını

duyuramıyorlardı.

Ebusait Efendi'nin Şeyhülislamlığı eski düzensizliği uzatmaktan başka fayda vermedi. Ebusait Efendi (r) harflerini telaffuz edemez (g) sesi çıkarırdı. Örneğin (Umur) diyecek yerde (umug) derdi. İbşir Paşa sadaretle İstanbul'a geleceği sırada, İbşirin aleyhinde söz söylemekten hep kaçınırdı. Bir gün, yine İbşir'in aleyhinde söz söylemişler, o zaman şehislâm efendi peltek diliyle şu cevabı vermişti:

-Şimdi finnefselemig taşgada nice ihtilali umug ve istgab vagdığ. Bu asıgda möhgü şegifin taşgada bulunduğu makul oldu. Etgafta olan umugu gögub badehu gelügler. (şimdi aslında taşrada nice emir karışıklığı ve ıstırab vardı. Bu yüzyılda mührü şerifin taşrada bulunması iyi oldu. Çevredekiler emirleri görüp ondan sonra gelirler.)

İbşir Paşa sadrazam olduğu zaman Ebusait Efendi epeyce göze girdi. Şeyhülislamlıkla Vakıflar birleştirildi. Fakat Ebusait Efendi'nin mutluluğu da İbşir Paşanın sadrazamlığıyla kayboldu.

Ebusait Efendi'nin müthiş bir rakibi vardı: O da Hocaazade Mes'ut Efendi idi. Hocaazade "ilim ve faziletten behredar" (bilim ve faziletten payını almış) birisi değildi. Babası, I. Sultan Ahmed'in imamı ve öğretmeniydi. Bu nedenle saraya bağlılığı vardı. Gençliğinde kardeşleriyle birlikte müftülere giderler, "tahriki medrese için" (Medreseyi harekete geçirmek için) Haremi Hümayun Ağalarını aracı kılarılardı. Hatta Şehislâm Yahya Efendi bunların fazla üstüne düşmelerinden ve ısrarlarından yaka silker duruma

gelmişti:

-Allahü taalâ Hoca Efendiye rahmet eylesün ki bu çelebileri okutmamışlar. Bu halleri ile bizi âciz itdiler. Ya tahsili maarif idelerdi, bunlara kim cevap virirdi?

Demişti. Hocazede “Ahvali ruzigârdan gafil devleti dünyeviyyeye ifratla mail” (rüzgarın durumuna göre gafil devleti dünyanın aşırılıklarından kurtarmaya eğilimliydi.)di. Yalnız bir kaç kez huzurda, Turhan Sultan’ın karşısında vezirlerin ihanetlerini yüzlerine vurmuş, saray tarafından “sözünü sakınmaz” birisi olarak tanınmıştı. Bu ün Hocazade’yi tamamıyla şımartmıştı. Kendisi, Anadolu Kazaskeri olduğu halde Müftüye bile emredecek mertebelere yükselmişti. Hocazade, Müftü Ebusait Efendinin her zaman aleyhindeydi. Hakbilir davranmak ister gibi yaparak müftünün bütün ayıplarını yüzüne vururdu. Bir gün, Rumeli Kazaskare Müftü Efendi’ye Hocazade’nin aslı astarı olmayan şeylerden sözettiğini anlatırken birdenbire içeriye girdi. Müftü ile uzun bir tartışma başladı. Sonunda tatsız bir şekilde sen-ben kavgasına döndü. Şehislâm Hocazade’ye:

-Siz bu kadar cür’et itmek terki edeb değil midir? Siz bizim elimizi öpegelmediniz mi? dedi.

Hocazade de:

-Beli Efendim. Öpegeldik. Ve yine de öperiz. Ve bu sözleri size hayırhahlıktan söyleriz. Şimdi halk derler ki, Molla hazretleri bu ânedek elli bin guruş rişvet almış. Böyle sözler istimaından müteellimiz.

(Belli efendim. Öpegeldik. Ve yine öperiz. Ve bu

sözleri size hakbilirliğimizden ötürü söyleriz. Şimdi halk der ki, molla hazretleri şimdiye kadar elli bin kuruş rüşvet almış. Böyle sözler sarf edilmesinden üzülmürüz.) diye cevap verdi.

Ulemanın bütün işi-gücü şeyhülislamlık, arpalık, kadılık, makam, sadrazamlık, medreseleri harekete geçirme, rüşvet ve çalıp çırpmadan ibaretti. Bütün bu meşguliyetler yanında bilginin hiçbir değeri yoktu. Hocalar konumlarını korumak için sadrazamlara alet olurlar, veya sadrazamları baştan çıkarırlardı. Nitekim Ebusait Efendi de, kendi ünlü bir aileye, Haramcan ailesine mensup olduğu halde, hiç sıkılmadan eşkiyalıktan sadrazamlığa getirilen okuması-yazması olmayan İbşir gibi bir adama alet olmuştu. Fakat şehislaamın bu hareketi İbşirin uğrıyacağı felakete kendisinin de hedef olmasına neden oldu. Murat Paşa'nın İbşir Paşa aleyhine çıkardığı isyanda evi barkı perişan oldu.

IV. Mehmet isyanı bastırmak için ekâbir ile muhtelit, bastıkelâma kadir" (şeyhülislamlığın tanınmış kişileri büyüklerden derleşik(karmaşık) güzel konuşma yeteneği olan) zevattan (kişilerden) vâizlerle çok düşüp kalktığı için kendisine İstanbul'un zarif uleması "Veli Ağa"yı gönderdi.

Veli Efendi eşkıyanın yanına geldi. Padişahın dileklerini aktardı. Zorbabaşı Kürt Mehmet'le bazı ihtiyarlar.:

-Ta vezir ile Müftü katlolunmadıkça biz dağılmazız (Sadrazamla şeyhülislam katledilene kadar biz dağılmayız) dediler. Anadolu'nun perişanlığını

anlattılar. Vâız Veli, kurnaz, derhal Ağalardan yana oldu:

-Vallahi Ağa, bir kitabî söz söyledin. Bu genç yaşda ahvali aleme (dünyanın durumuna) bu kadar muttalî olmağa(haberdar olmaya) hezar (hazırlık) âferin. Akıl yaşda değil başdadır didikleri gerçektir. Baka Ağa , işte dainiz (alacaklılarınız) bu sözleri herbirine karratle (defalarca)söyledim. Allah ıslah ideceklerin hiçbirisi dinlemedi. Hatta kürsiyerimizde ümmet-i Muhammed’e esna-i vaızda(vaiz sırasında) bile söyledim, ve alemin haline ağlaşub ıslahıyçün hayır dualar iderdik. Ancak duacı bölüğünden olmakla elimizden gayri hiç iş gelmezdi. Hala varayım. Bu makul sözlerinizi Padişahımıza ilâm ideyim, dedi.

Kürt Mehmet bu sözlerden duyulandı:

-Ehli hak ulemayı gördünüz mü? Hey Baba Efendi! Allahüazîmüşşan ilmin artdursun, dedi.

Vâız Veli’yi saygı ve hürmetlerle padişaha yolladı. .

Veli Efendi padişaha mes’eleyi anlattı. Sonunda İbşir Paşa ile Şehislâmın katline karar verildi.

IV. Mehmet’in bu kararı her an yerine getirilebilirdi. Nitekim IV. Murat da Şehislâm Ahizde’yi katlettirmişti. Fesatta, çalıp çırpma ve rüşvette Yeniçerileri bile geçen hocaların ceza bahsinde onlardan ayrı tutuldukları yoktu. Hatta hocalardan bir çokları “Ebusaid’in bazı mezalimin(zulümlerinin) zikridüp def-i fitne içün katil” (önüne geçilmesi için katledilmesi) uygun görmüşlerdi. Fakat bu mutalâaya Nakıbüleşraf Zeyrekzade hemen îtiraz etti:

Katlollunmasında fesadı azim vardır. Şeyhislâm namına olan âdem sair ehli cerayım gibi rayegan katlolunmak ne mertebe kabihdir. Artık namusu ulema berbad olur. Yarın bir gün birer bahane ile herbirimizi katlilerler. Bu muhaldır, ve fesadı azîme sebebedir. Ahkâmı şer'îyyede bile tazirat herkesin halü şanına göredir. Avama olan ulemaya içra olunmak caiz değildir. Zevil'ukulden olan buna ruhsat virir mi? Biz cümlemiz mukaddem katlolonmayınca Mütti katlolunmaz, dedi. (Katledilmesi talebinin altında büyük bir fesat yatmaktadır. Şeyhülislam adını taşıyan kişinin öteki suçlular gibi kabul edilerek katledilmesi doğru olmaz. Bundan sonra ulemanın namusu lekelenir. Yarın bir gün birer bahane ile hepimizi katlederler. Bu kaçınılmazdır ve bunun nedeni fesadın büyüklüğüdür. Şer'i kurallara göre cezalandırma bile herkesin hal ve şanına uygun şekildedir. Halktan kimselere uygulanan cezanın ulemaya uygulanması caiz değildir. Akıl sahibi olan insanlar böyle bir şeye izin verir mi? İlk başta hepimiz katledilmedikçe müftü katledilemez)

Bu şekilde Ebussait Efendiyi kurtardı. Bununla birlikte Nakıpüleşraf Zeyrekzade'nin bu yorumu mensubu olduğu mesleği korumayı hedefliyordu. Fakat halk alçaklıklarını, kötülüklerini gördükleri Şehisamlara gereken cezanını verilmesinden geri durmuyorlardı..

Ebussait Efendi sürgün edildi, yerine Hüsamzade Şehislâm oldu. Hüsamzade'nin on ay süren şehisamlığı sırasında da İstanbul'da karışıklık eksik olmadı. Hocasade Mes'ut Efendi şehisamlığı elde etmek için bin türlü fırıldaklar çevirdi. Çınar Vak'ası (olayı) İstanbul'u altüst etti. İsyan, eşkiyalık, İstanbul halkını

günlerce heyecan içinde yaşattı. Asiler kafillesi içinde Yeniçeri kıyafetine girmiş hocalar da vardı.

İsyan fecî bir şekilde sonuçlandı. Pek çok insan Sultan Ahmet meydanındaki çınar ağacına asılırken, Memikzade'nin şehislanlığı ilân olundu. Fakat Ağalar bunu kabul etmediler. Asilerin çoğu Hocaade yandaşıydı. Eşkîya kıyafetine giren Hocalar Yençerileri kışkırtıyor, Hocaade'nin şehislan olmasını öneriyorlardı. Artık karar verilmişti:

-Memikzade Efendi'yi istemeziz. Anı Müfti ideceklerine bir Yeniçeri aşçısı Müfti olmak dahi mâkuldür, dediler.

Hocaade'yi Şeyhülislam yapmayı başardılar. Bu nedenden dolayı da düşmanları Mes'ut Efendi'nin müftiliğine “Müftii fitne” diye tarih düşürdüler.

Hocaade artık tek emeline kavuşmuştu. Fakat asıl zorluk , Şehislâm olduktan sonra başladı. O zamana kadar Hocaadenin tok söz söylemesiyle ünlüydü. Mes'ut Efendi'nin ilk başarısı o sırada ayaklanan Meydan Ağalarının cezalandırmasına karar vermesi oldu. Kara Hasan Oğlu Hüseyin Ağa, kendisine:

-Sultanım. Tahakkümü Alessultan idüb nizamı mesalihi umuru ibadın ifsadına sebep olan şer'an ne lâzımdır.?(Sultanım. Padişahlığın egemen olduğu düzende uygulanması gereken emirlere karşı çıkılmasına neden olanlara şer'an ne yapmak gerekir?) Diye sorduğu zaman:

-Seyfi siyasetle izaleleri lâzımdır. (Siyaset kılıcıyla yok edilmeleri gerekir),dedi, ve bu karar yerine getirildi.

Hocazade, artık bu tarihten sonra, devletin bütün işlerini Turhan Sultan'la birlikte yürütmeye başladı. Devletin ruhu Hocazade idi. "Kurnaz Müftü" lâkabıyla anılan Mes'ut Efendi kendisine özgü bir siyaset yürütüyor, bütün nüfuzu eline almak istiyordu. Hocazadenin en önemli kusuru ihtirasıydı.

Hocazade ilk önce makamını sağlamlaştırmayı düşündü. Yeniçeri Ocağını elde etti, işbaşına hep kendi adamlarını geçirdi. Kendi önerisiyle Boynuyaralı Mehmet Paşayı da sadrazamlığa getirdi. Rakiplerini birer birer ortadan kaldırmayı kafasına koymuştu. Yeniçeri Ağasını idam ettirdi. Kendisine pek çok hizmeti dokunduğu halde İstanbul kaymakamını azlettirdi. Hırsı ve yanlış davranışlarıyla herkesi kendisinden soğuttu. Aslında Çınar Vak'asında (olayında) Şeyhülislamlığı elde etmek için Yeniçerileri isyana teşvik ettiği herkes tarafından biliniyordu. Hocazade'nin bu lekeden kurtulması mümkün değildi.

Şehislaamın devlet yönetimindeki beceriksizliği gözler önündeydi. Fakat Hocazade çapında olanların da olanların da siyasetten başka bir işle ilgilenmemeleri doğaldı. Hocazade, siyasetle ilgilenmesi yüzünden "Şeyhülislamlığın kendisine sunulmasını" da bozdu, yok etti. Hattâ kendisinin atanmasını istediği sadrazam S Boynuyaralı Mehmet Paşa bile onu dinlememeye başladı. Bir zamanlar Sadrazamla birlik olup Padişahın aklını çelen Şehislâm, şimdi yapyalnız kalmıştı. Boynuyaralı Mehmet Paşa'nın tutumundan çok etkilendi:

-Bu âdemi yanlış sevk itmişiz. Bu merkezin recülü

değildir (bu makamın ehli değildir). Gayri âdem tadariki iktiza itdi (Başak bir insan bulunması gerekiyor), dedi.

Turhan Sultana haber yolladı Zaten Hocazadeden Turhan Sultan da usanmıştı:

-Bu âdemi kendüler tarif itdi. Mucibi azil ne cürmü var? (Azletmeyi gerektirecek ne suçu var?) Küffar ahvali böyle. (Kafirlerin durumu biliniyor) Devletin zaruret ve ihtilâli malûm. (Devletin ihtiyaçları br karışıklığı biliniyor) Böyle vakitte bilâ cürüm iki günde bir vezir tebdil olunmak zararını mülâhaza itmeden böyle ham fikre zahib olurlar (Böyle zamanda hiç suçu olmadan iki günde bir sadrazam değiştirmenin zararını düşünmeden böylesine ham bir fikre sahip olurlar), dedi.

Hocazede bu cevaptan hiç utanmadı. onun zaten düşmanları ve memleketi düşündüğü yoktu. Şeyhülislamlık tehlikedeydi. Şahsî çıkarı “Şeyhülislamlığın”, yanında ülkenin çıkarlarından daha kutsaldı. Hemen, dostu Haydar Ağazadeye koştı:

-Bu mâtuhu bihasbezzarur sevk eyledik. Şimdi ayağımız almağa sa’yidiyor. Canibi satanata sıhhat haberi gönderdik. Dinlenmedi. Küffar Bozca Adayı aldı. Şimdiden sonra bu vaz’ımıza göre İstanbula gelür. Maslahatı vakit budur ki, Ocağı tahrik ile Sultan Süleymanı iclâs eyliyelim. Sen Vezir ol, âlemin nizamına sa’yidelim, dedi.

(Bu bunamışı gerekli olduğu için biz yönlendirdik. Şimdi çelme takmaya uğraşılıyor. Saraya haber gönderdik. Dinlemediler. Kafirler Bozcada’yı aldı. Bu durumda da bundan sonra İstanbul’a bile gelirler. Şimdi

yapılacak iş, eniçeri Ocağını kışkırtarak Sultan Süleyman'ı tahta çıkartalım. Sen Sadrazam ol, düzenin kurulmasına çalışalım.)

Boynuyaralı Mehmet Paşa, Hocaade'nin bu fitnesini haber aldı. Turhan Sultan'a adam gönderdi. Hocaade konuşmak için saraya davet edildi. Orada yakalanıp, Diyarbekir'e gönderildi. Hocaade şaşırmişti. Sürkeli bir kabahatinin olmadığını ileri sürüyordu:

-Bizumle bu muamele neden iktiza eyledi? Cürmümüz tafassuh olunmadıyken a'damız iftirasına vücut virilmek lâyük mıdır? diyordu.

(Bize böyle bir muamele yapılması neden gerekli oldu ? Suçumuz kanıtlanmadan düşmanımızın iftirasıyla böyle davranılması doğru mudur?)

Hocaade, önce Bursa'ya geldi. Oradan Diyarbekir'e gidecekti. Yolları eşkıya tutmuştu. Kendisini koruyacak leventler yazmak istedi. Bu davranışı saraya değişik şekilde yansıtıldı. Bursa Kadısı da Hocaade'nin düşmanlarından birisiydi. Kadı Efendi kişisel intikamını almak için Hocaade'yi jurnal etti. Saraydan şu kesin emir çıktı:

“Fermanı ulül'emre itaat itmeyüb asker cem'i ne meşgul olmagin katloluna.”

(Halifenin fermanına uymayarak asker toplamakla meşgul olduğun için katledilsin)

Bursa Kadısına hemen haber gönderildi. Bir gece Hocaade'nin kaldığı ev kuşatıldı. Müftü Efendi o

sırada mehtabı seyrediyordu. Birden bire şaşırđı:

-Bu herifler kimlerdir? Gice ile bunda ne ararlar? Tiz sahibi hane gelsün; dedi.

(Bu adamlar kimdir? Gece yarısı burada ne arıyorlar. Hemen ev sahibi gelsin)

Kılıcını kuşanıp gelenlere meydan okudu. Fakat müthiş bir saldırı Hocaöade'yi yere serdi. Bursa Kadısı, Hocaöade'yi hem jurnal etmiş, hem de katledilmesi işini üstlenmişti. Hocaöade'nin cesedi çıplak ve perişan bir halde yerlerde sürüklendi. Turhan Sultan'ın şeyhüislamı Hocaöade'nin yüzüne bir tülbent bile örtülmeden şehir dışındaki çöplüğe atıldı. Ertesi gün cenaze namazı kılınırken, Müslümanlardan daha çok Hristiyanlar vardı. Bunlar, vaktiyle Hocaöade Bursa'da iken sonradan yaptırdıkları kiliselerini yıktıran adamın cenazesini seyretmeye gelen hristiyanlardı.

Boynuyaralı Mehmet Paşa , Hocaöade'den kurtulduktan sonra akıllandı. Hanefi Efendi'yi şeyhüislamlığa getirtti. Boynuyaralı Mehmet Paşa : "Müftiler, ahvali alemden habir olub hayrüşerri farkider nikhahı devlet bir muhakkik âdem olduğu takdirce veziriazamlara senedi kavi olub temşiyeti umurunda dahli azımı" (Müftüler dünyanın durumundan haberli olup hayrı ve şerri birbirinden ayıran devletin iyiliğini isteyen güvenilir bir kimse olduğundan veziriazamlara sağlam bir senetle emirlerin yerine getirilmesinde kararlı müdahaleleri olacağını) düşünmemişti.

Hatta Kendisine:

-Hanefi Efendi sağırdı. Esnayı muhatabada ziyade ref'i savta muhtaçtır. Böyle pîri niçin müfti idersiniz?

(Hanefi Efendi sağırdır. Karşı karşıya geldiğinizde bağırmanızı gerektirir. Böyle bir yaşlı adamı niye müftü yaparsınız?) dedikleri zaman:

-Kâşki kör dahi olaydı ziyade mâkûl idî. (Keşke bir de kör olaydı, daha çok işe yarardı) diye cevap vermişti.

Hocazade'nin müdahalelerinden Boynuyaralı Mehmet Paşa'nın o kadar canı yanmıştı ki!....

Boynuyaralının sadrazamlığı sırasında artık Kadızadeler nüfuz sahibi idiler. "Azîl ve nasba mûtaallik bir emre şürû olunsa efendilere ihsan urresi peşin" (Azletmeye ve atamaya ilişkin bir emir yürürlüğe girse, efendilere ihsanları) verilmesi artık gelenekselleşmiş gibiydi. Fakat Boynuyaralı bu duruma kesin bir son vermek istedi. Aslında Çınar Vak'ası (Olayı)nı yapanların çoğu hocalardı. Sadrazam bunları tümüyle biliyordu.

Hocalar bu haberi duyunca tümüyle öfkeye kapıldılar. Bozcada'nın düşman tarafından alındığını ileri sürerek kürsülerde sadrazamın aleyhinde konuşmaya başladılar. Artık her gün kürsülerde:

-Zalim ve mürteşi çok. (Zalim ve rüşvetçi çok).Şşer'i şerif icra olunmaz. Memaliki islâmiye bid'atle doldu. Vezir ve müftü ehli tarik tebu'ların himaye ederler, diye bağırıyorlardı.

(Zalim ve rüşvetçi çok. Şeriatın kutsal doğru yolu

uygulanamıyor. Osmanlı ülkesi sonradan icat edilen bir sürü şeyle doldu taşı. Sadrazam ve şeyhülislam, tarikat ehli taraftarlarını koruyorlar)

Gerçekten önde gelen şeyhlerin Üstüvanî Hazretleri: “Nice mesalih söyleyüb bayağı bazar idüb” (nice dinsel görev yerlerini pazarlığa çıkararak), memlekete en zararlı işler için bile: “bu husus mâkuldür ve dinü devlete nefidir” (bu konu akla uygundur ve devlet dini için yararlıdır) diyerek sarayı kandırdığı zaman şer’i şerifi düşünmemişlerdi.

Köprülü Mehmet Paşa sadrazam olduğu zaman Kadızadeliler taassuplarını daha da ileri götürdüler. Karşılarında, yaşlı fakat azimli bir vezir olduğunu hiç gözönüne almadılar. Sadrazamlığa geçişinin haftasında, bir cuma günü Sultan Mehmet camiinde namaz kılınıyordu. Meyzinler (müezzinler) mahfilde naat-ı peygamberîyi (Hazreti Muhammed için yazılmış kasideleri) tatlı bir sesle okumaya başladılar. Kadızadelilerden birisi ayağa kalktı, meyzinleri susturmak istedi. Ortalık birbirine karıştı. Camide müthiş bir katliam olmasına az kalmıştı. Kadızadeliler bu olaydan sonra tümüyle gemi azıya aldılar, sofıyyuna adavetlerini (sofulara düşmanlıklarını) gittikçe artırdılar. Sonunda İstanbul’daki ve şehir dışındaki tekkeleri yıkmaya, taşlarını-topraklarını denize dökmeye karar verdiler. Hemen silahlandılar. Sultan Mehmet camiinde toplanmak için sözleştiler.

-Ümmeti Muhammed’den olan yarın âleti harp ile

camî haremînde hazır olsunlar. Emri bilmâruf ve nehyi anilmünker hizmetine muavenat eylesünler, diye halka da tenbih ettiler.

(Muhammed ümmetinden olan yarın savaş aletiyle caminin avlusunda hazır beklesinler. Verilen emirleri yerine getirmek için yardımda bulunsunlar)

Kadızedeliler o gün yanlarındaki silahlı kalabalıkla tekkeleri basacaklar, hepsini yıkacaklar, rastladıkları “saçlı ve taçlı dervişan fukarasına tecdidi imah (inanç tazeleme)” ettireceklerdi. Kabul etmeyi is tepeleyecekler, sonra “cumhur ile” (halka) padişahın huzuruna gelecekler bid’atlerin (peygamberin zamanından sonra dine yeni eklenen şeyler) kaldırılması için ferman alacaklardı. Camilerin birer minaresini bırakıp ötekileri yıkacaklardı. Hocaların bu hareketleri delilikti. Sanata ve uygarlığa hiç uygun bir yanı yoktu. Halk aslında hocaların cahilliklerinden yaka silkiyordu. Camilerdeki vaazları, ayıp deyimlerle doluydu, sosyal ve düşünsel hiçbir gerçeği içinde barındırmıyordu. Müslümanları camie ve ibadete yöneltecek, dinsel ve duygusal hiçbir etken yoktu. Hocaları anlamayanlar, hiç olmazsa, hoş bir sesle okunan Kur’ânı dinlemek için camie geliyorlardı. İbadet, camilerde yanık bir sesle okunan ilahilerle bir kat daha duygusal bir çekim haline geliyordu. Şimdi bu da ortadan kalkacaktı. Kendileri “elhan”dan (etkili sesler, nağmeler, ezgiler, güzel ve usûlüne uygun sesler) tat almâdıkları halde yapmadıkları rezalet yoktu.

Kadızelelerin önde gelenlerinden biri “bıyıklarını tıraş ve zûmanca her halini sünneti nebeviyyeye” (bıyıklarını keserek ve şüphe ettiği her şeyden kurtularak, her haliyle pemgamberin sünnetine) uygun davranma iddiasındaydı. “Ef’ali şenia” (ahlak dışı kötü işler) ya bakmayıp da tünü içmek, ipekten giysiler giymek, bıyığını kesmemek, sofuların simasına uygun olmamak onların hazarında cezaların en büyüğünü hakletmekti.

Kadızelelerden biri Türk Ahmet’e sormuş:

-Bid’atı haseneyi ve cümle seyyieyi refitseniz gerek. Bu çakşır ve don giymek dahi bidattir. Anları dahi kadırır mısız.

(Güzel bid’atleri ve bütün günahları kendinizden uzaklaştırmanız gerek. Bu çakşırı ve donu giymek bile bid’attir. Bunlardan da vazgeçermisiniz?)

Türk Ahmet, cevap olarak:

-Beli. Anı da menideriz. Futa ve peştemal kullansınlar, demiş. (Tabi onları da yasaklarız. İpek ve peştemal kullansınlar)

Adam yeniden sormuş:

-Ya kaşık istimali de bid’attır, anı ne işlersiz.

(Peki Kaşık kullanmak Da bid’attır, ona ne diyeceksiniz?)

-Anı da kaldırırız. Taamı elle yisünler. Zehir değil a yedikleri taam. Elllerine bulaşmakla ne lazum gelür?

(Onu da yasaklarız. Yemeği elleriyle yesinler. Zehir değil ya yedikleri yemek. Ellerine bulaşsa ne olur?)

Sonunda adam dayanamamış:

-İmdi. Efendiler, halkı âlemi soyub götü çıplak çöl arabı kıyafetine koymak istersiz, demişler.

(Şimdi, efendiler, dünyanın halkını soyup götü çıplak arap haline getirmek istiyorsunuz)

Mecliste bulunanlar gülmeye başlamışlar. Sonunda orada bulunanlardan biri söze karışmış:

-Ya sultanım, kaşıklar yasak oldukda bir alay kaşıkcı fukarası ne itsünler? demiş.

Türk Ahmet:

-Misvak ve tespih yapub anınla geçünsünler, deyince, o kibar kişi:

-Misvak ve tespih sanatını Aksaray'da Taraklı Türklerine işledirsiz. Hameyn (Haramdekiler) fukarasına da taayyüş idecek (geçinecek) bir sanat bulun, diye Kadızadeliler'in anlayışıyla bir güzel alay etmiş.

Kendileri bu anlayışta oldukları halde, halkı ve dünyanın durumunu düzeltmek fikrinde olan Kadızadeliler, gerçekte çıkarlarını yoluna koymaya çalışıyorlardı. Hatta bir gün, şeyhlerden bazıları ulemadan meydana gelmiş bir mecliste Kadızadelilerden şikayet etmiş. Hanafî Efendi:

-Kadızadeliler bu devlete şahü berk (dal budak

salmış) bir köklü ağaca benzer. Bir kolu Bostancılar Ocağına, bir başka kolu da çarşı ensafını da dolaşarak kökleşmiştir. Yumuşak davranışla öğüt dinlemiyorlar. Bunun önüne nasıl geçelim? diye sormuş.

Bolevî Mustafa Efendi de, “söze gelüb”:

-Azizler. Evliyalar katında bilinen batınî (gizli) kılıç vardır. Onunla intikam alsanıza!, diye karşılık vermiş.

Gerçekte Kadızadelilerden bir çok ulema da bıkmış usanmıştı. Koca Köprülü hocaların Sultan Mehmet camiine toplandığını haber aldığı zaman hiç istifini bozmadı. Önce şeyh efendilere haber yolladı:

-Fesade müeddi bu gibi işlerden farif olsunlar, dedi.

(Fesad doğuran böyle işlerden uzak dursunlar)

Dinlemediler. Sonra “ulemai izam kesserehümullâhû taalâ ilâ yevmilkiyam hazaratını” (ulu ulemadan bilgili kişilerin ve isyan günlerinden sonra durumu görüşecek olanları) davet etti. Onlardan Kadızadelilerin hareketleri ve işleri hakkında düşüncelerini sordu.

Cezalandırılmaları gerektiğini onlara da onaylattı. Meseleyi hemen padişaha iletti, katledilmeleri için emir aldı. Koca Köprülü bir kaç saat içinde devleti yıllardan beri oyalayan bu sorunu çözüverdi. Hatta Kadızadeliler hakkında sürgün cezasını onaylayarak iyilikte bile bulundu. Gerçekten o gün isyanı yatıştırmak için Sultan Mehmet Camiine adam yollamaya bile gerek görmedi. “Ol saat” Üstüvanî, Türk Ahmet, Divane Mustafa gibi

Kadızedelilerin saygın şeyhlerini yakalattı, hepsini de Kıbrıs'a sürerek halkı onların mutaassıp fikirlerinin kurbanı olmaktan kurtardı.

Köprölü cahil ve rüşvetçi hocaların en büyük düşmanıydı. Hocaların nüfuzuna en büyük darbeyi vuran vezir, Köprölü Mehmet Paşa oldu. Köprölü Mehmet Paşa halkı kandıran, onları "avam-ı nâs ahmakları" (akılsız halk kalabalığı) sayan şeyhleri tümüyle ortadan kaldırmaya kararlıydı. Devrin en seçikn şeyhlerinden birisi Şeyh Salim'di. Şeyh Salim "daveti ruhaniyeyyet ve tararrufat ve tishirat" (ruh çağırmaq, onlara hükmetmek ve büyü yapmak) iddiasındaydı. Sarayda kendisini en çok Hocazade Mes'ut Efendi tutardı. Şeyhin çevresinde bir sürü hilekâr ve kalpazan vardı. Asıl maksatları din kisvesi altında "akılsız halk kalabağını" dolandırmak, para yapmak, zevk sefa sürmektir. Şeyhin meclisi büyük adamlarla dolu olurdu. Bazen bunların yanına yalandan külahlı ve dolamalı Baltacılar girerler, Şeyh efendinin elini öperler; "Valide sultan Hazretlerinden olmak üzere ağır boyama sarılı bir hüküm tezkeresi" sunarlar, kabul edilmesini rica ederlerdi. O zaman şeyh efendi, paraya gözücuyla şöyle bir bakar, ancak hiç dokunmazdı. Sadece tezkerayı bin bir nazla okur, Valide Sultan'a cevap yazardı. Parayı hemen dervişleri ortadan kaldırırlardı. Şeyhin böylece Valide Sultan'ın ağzından tezkereler yazarak halkın karşısında kendisini çok nüfuzlu göstermek istediği anlaşılıyordu. Şeyhin meclislerinde bu durumu görenler "şeyh efendinin ne mertebe uluvüşanı vardır ki, bu

kadar iltifata mazhar oldu deyî”, mallarını satarak şeyhin gözüne girmeye çalışılırdı. Şeyh Salim kendisinin nesl-i siddıktan (peygamber soyundan) olduğunu iddia ederdi, çevresindeki Türkler ise kedi soylarından ziyade Arapların büyük insanlarına bağlı olduklarını yayarlar, milli duygulardan uzak, dinin inceliklerini anlamaktan aciz, bilmedikleri bir dilin büyüğü çekiciliğiyle kendilerinden geçmiş, Şeyh Efendi’ye avuç avuç para akıtırlardı. Fakat bu işin çekiciliğine kapılan sadece basit halk değildi, saray büyükleri de şeyhin dolabına kapılmışlardı. Şeyh “ipeklerden, kiralardan ve vakıflardan günlük bin akçe kadar para toplamaya” başlamıştı.

Köprülü Mehmet Paşa bütün bu görevleri soruşturduğu sırada, Şeyh Salim de Köprülü’nün yanına geldi. Beratlarını ortaya döktü. Sadrazam kayıtsızca baktı:

-İstanbul gümrüğünden ikiyüz akçe verin, şeyhin geçimi için yeter, dedi.

Sadrazamın bu emri Şeyh Salim’i öfkелendirdi:

-Padişah ihsanıdır, nicün kat idersiz? (Padişah bağışdır, niye kesiyorsunuz) dedi.

Köprülü güzellikle davranmak istedi:

-Sabritsen gerekdir. Ve ham hazinenin müzayekası vardır. Şimdilik bu miktar ile iktifa eylen. İnşallah vakti vüs’atte yine ikram mümkündür, dedi.

(Sabretsen gerekir. Ve hem şimdi hazine sıkıntı

içindedir. Şimdilik bu miktarla yetin. İnşallah yine uygun bir zamanda artırmak mümkündür.)

Şeyh Salim: “Ama Arabı bîdebe hayfû haya perdesin çâkidüb” (Edepsizce bir davranışla utanma perdesini de yırtarak):

-Biz size gör ne işleriz! diye söylenerek çıktı.

Köprülü “tebessümü gazabalûd idüb” (öfkeden acı acı gülererek) hiç sesini çıkarmadı. Asesbaşı'ya seslenerek Şeyhi hemen yakalattı. Bir temiz “tokatlattı”. Yine o saat “şeriata aykırı sözler söyledi” diye padişaha haber gönderdi, Hemen o gece şeyhi boğdurup, cesedini denize attırdı.

Köprülü görevini ağırbaşlılıkla yürüttü. Ücret karşılığında dua etmek işini yasakladı. Şehislaam Balîzde Efendi de: “törenler sırasında laubali davrandığı için fetva makamında oturması normal görülmediğinden görevinden azledildi. Köprülü şeyhülislamlık makamını bir süre boş tuttu. Bu makama, haris onursuz, konumunu önemini kavramaktan aciz kimseleri geçirmemeye karar verdi. Engin bilgisiyle öne çıkmış, samimi ve soylu Seyid Ali Efendi'yi şeyhülislamlık makamına geçirdi. Köprülü Mehmet Paşa dindar bir kişi olmakla birlikte, dini ikiyüzlüce kullanmıyordu.

Fakat Seyid Ali Efendi'yle de uzun süre geçinemedi. Ali Efendi Köprülü'nün siyasi emellerine alet olmadı. Seyid Ali Efendi'nin gelecekte sadrazamlığa vekalet etmesi gereken devletlünün niyeti devlete hizmet etmek değil, kendi makamını

kaybetmemek korkusuyla sadece kendisini düşünen” birisi olduğunu ileri sürerek ondu da azlettirdi. Yerine Bursevî Mehmet Efendi şeyhülislam oldu.

Yeni şehislam Anadolu’yu cahil hocaların elinden kurtarmak istiyordu. Bu nedenle ne kadar mevlevî kıyafetli adam buldurduysa, onların sahte olanlarını hapsedterdi. “Eğitim ve ilim yayma” adına Anadolu’da ne kadar para kazanan serseri varsa, hepsinin paralarını kestirdi.

Hocalar padişahı zayıf, yönetimi kadınların elinde gördükleri için ortalığa dökülmüşlerdi. Köprülü sadrazamlığa getirilince, kadın nüfuzuyla birlikte hoca nüfuzu da; daha doğrusu medrese saltanatı da büyük bir darbe yedi. Artık, hocaların sözlerine kimse inanmıyordu. Yaşlı vezir, şehisamları en seçkin kişilerden ve gerçek bilginlerden atıyordu.

Köprülü Mehmet Paşa da, oğlu Fazıl Ahmet Paşa da bilimi gerçek anlamıyla anlamışlardı. Yaşlı vezir, kendisi bilim ve öğrenim görmediği halde oğlunu ulemalığa sokmuştu. Köprülü’nün oğlunu katledilmekten kurtarmak için hoca mesleğine soktuğunu iddia edenler, hocaların idamına şer’an imkan olmadığını zennedenlerdi. Oysa ki Köprülü hocalara en ağır cezaların verilmesine neden olmuştu. Oğlunu hoca mesleğine sokmaktan maksadı, bilime değer verdiğindendi. Fazıl Ahmet Paşa medreseden sadrazamlığa geçtiği zaman ilk işi; hocaların ihtiras peşinde koşmalarına, halkı bir takım batıl inançlara

yöneltmelerinin önüne geçmek oldu.

Eski İstanbul Kadısı olan Sadrettinzade Ruhullah Efendi ile arkadaşları, devlete ilişkin bazı yıldızname mektuplaşmaları yapmak suçuyla sözü edilen yılın ramazanı şerifinin dördüncü günü zindanda tutulmaları ve dönemin müftüsü Balızade Efendinin, evlerinin barklarının ellerinden alınması fetvasıyla Alayköşkü önünden kendileri gönül rahatlığı içinde ayaklarına, taş bağlanarak salıverildi. “

Fazıl Ahmet Paşa hocaların cahillikleriyle halkın kafasının karıştırmalarına karşı çok ciddi davrandı, onları her fırsatta aşağılamaktan ve küçük düşürmekten geri kalmadı. Bir gün IV. Mehmet’in huzurunda, söz Köprülü Ahmet Paşa’ya geldi. Şehislem Bursalı Mehmet Efendi:

-Mevti isabet olu. Zira çok ehli ırzın hunu namusun rîzan ve nahak yere kati çok kan içmişti, dedi.

(Ölümü isabetli oldu, çünkü pek çok ırz ehlinin namusunu lekeledi ve haksız yere çok kan döktü)

Müftü Efendi de:

-Şerrinden korkardım. Anın için fetva virirdim, deyince, Köprülüzade şu cevabı verdi.

-Ya efendi, Allahütaaladan korkmayıp mahlûkdan havf itmek ilmi diyanete lâayık mıdır?

(Peki Efendi, Allahtan kokmayıp da onun yarattığından korkmak din bilimine uygun mudur?)

IV. Mehmet şehislaının bu zaafını görünce: “Sadrı fetvaya bir mütediyyin ve perhizkâr âdem tedarik eyle deyu” (Fetva makamına dinine bağılı ve nefsine sahip bir kişi bul) diye hattı hümayun yolladı. Bunun üzerine Hanefizade Mehmet Efendi şeyhülislam oldu. Aradan çok geçmedi, o da: “evzaında muayene olunun hiffeti vakar makamı fetvaya hâlel virir halet” (tavırlarına bakıldığında bu fetva makamının ağırbaşlılığına zarar getirici) olduğı için azledildi. Yerine Minkarizada Yahya Efendi getirildi.

Sultan Mehmet Şeyhislaınının kavrayışını her zaman takdir eder, kendisine arasıra “bir hokkai sîl ile beşyüz altın ihsan etmekten” (bir kalem de beşyüz altın hediye etmekten) geri durmazdı. IV. Mehmet genç birisi olmakla birlikte Şeyhülislamlığın önemini takdir ederdi. Bulunduğı makamın ağırbaşlılığını koruyamayacak derecede düşkünlük gösterenleri hiç bir zaman şeyhülislamlığa getirmek istemezdi. Devletin yönetimi Fazıl Ahmet Paşa gibi hocalıktan yetişme, bilimin ve faziletin değerini gerçek anlamıyla takdir eden bir veziri azamın elinde bulunduğı bir dönemde padişahında aynı düşüncede olması doğaldı. Bu nedenden Şeyhislaının arzusuna uygun faziletlerini görünce her zaman onu yüceltmek ister “ulemaya mahsus saçaklı rahtızeyin ile müzeyyen ve mürettep bir rahşı döldülendam” (ulemaya özgü saçaklı işlemelerle süslenmiş beyazla karışık kırmızı renkli bir binek atı) hediye ederek gönlünü hoş tutmaya çalışırdı.

IV. Mehmet'in hocalara büyük saygısı vardı. Çoğu kez şeyhislamın evini ziyarete gider, bazen de şehislam efendiyi davet ederek "cevahiri mezayai kur'aniye" (kur'anın cevahir kadar değerli meziyetleri) dair efendi hazretlerinin yorumlarından yararlanırdı. Hatta bir keresinde "Şeyhipadişah" Vanî Efendi öğrencileri ile birlikte dairei hümayûna (hükümdarlık dairesine) davet edilmiş, öğrencileri için de üç çadır kurulmuştu. IV. Mehmet dersleri dinlemiş öğrencilere iki öğün yemek verdirmişti. IV. Mehmet'in saltanatının ilk dönemlerinde bu gibi dini fikir alış-verişlerine merakı vardı. Ava çıkmış olsa bile hocaların dini tartışmalarda bulunduğunu haber alırsa hemen oraya gider şeyislam efendiyi, ulemayı hediyeleri ile sevindirirdi.

Bununla birlikte IV. Mehmet zamanında olduğu kadar dini bağnazlığın hüküm sürdüğü bir başka devir yoktu. Vani Efendinin nüfuzu herşeye egemendi. İstanbul'da hemen hemen birkaç ay arayla hocalar sürgüne gönderiliyordu. Larî Mehmet Efendi "Vukuu haşrû neşir ve farziyeti salâtü savmı inkar" (mahşer gününün olacağına inanmadığı ve farz namazını ve orucu inkar) ettiği için katledilmişti.

Dönmelik IV. Mehmet zamanında başlatılmıştı. Dönmelerin pirinin müslümanlığı ne şekilde kabul ettiğini vak'anüvis Raşit Efendi şu şekilde anlatıyor:

"Bundan akdem İzmir'den zuhûr iden haham namına şahsı cehut mutekadûn aleyh taifeyi Yehut olup başka cemiyet itmelerinden asarı fitne meşhut olmağla

Boğaz Hisarına mutru ve meb'ut olmuşiken anda dahi fitne endazı meyanei Yehut olmagin mahı rêbiulaherin onaltıncı günü Edirne rikabı hümayuna ihsar ve Şehislam Efendi ve Vani Efendi ve Kaymakam Paşa huzuru hümayunda iken yahudi mesfur getirilüb macarı hali istifsar olundukta hakkında şöhrat bulan türehhatı inkar ve katlin mukarrer bildiğinden islama rağbet izhar eyledi.” (Tarihi Raşit C.1 s.133)

(Bundan çok zaman önce İzmir’de ortaya haham adıyla anılan yahudi bir kişi inanılan şeylerin aleyhinde yahudi tayfesinden olup başka bir cemiyet kurarak yaptıkları fitneler gözle görülmeye başlandı. Boğazdaki Hisar çevresinde saz çalıp eğlenirken bile fitne çıkararak herkesi Yahudi olmaya çağırmaları rebiulahir ayının olaltıncı günü Edirne’yr at üzerinde padişah sarayına getirilerek şeyislam efendi, Vani Efendi ve Kaymakam Paşanın da padişah huzurunda bulundukları sırada yahudilikten vazgeçtiğini açıklaması halinde affedilecek aksi halde katledileceklerini anlayınca müslüman oldular.)

Bununla birlikte bu konuda katliamlar da eksik olmazdı. Sonuç olarak recm (zina yapan müslüman bir kadının taşlanarak öldürülmesi) meselesi ilk kez olmak üzere IV. Mehmet zamanında yaşandı . 1091’de Aksaray’da kavaf Abdullah Efendinin karısı bir yahudi ile zina yaparken yakalandı. Ancak böyle bir eylemin kanıtlanması çok zordu. Bununla birlikte yine de kadının recm edilmesine karar verildi. Reçm işlemini padişah da

görmek istedi. Sultanahmet meydanına bakan Fazlıpaşa Sarayına geldi halk akın akın meydana yığıldı. Kadınla Yahudi hapisneden çıkarıldı. Kadını orada özel olarak kazılmış bir çukura boğazına kadar gömdüler. “Cem olan nasın her biri bir taş atup recm ile helak eylediler” (Oraya toplanan kalabalığı meydana getiren insanlardan herbiri birer taş atarak kadını öldürdüler.) Yahudi ise korkusundan müslüman olmuş fakat yine de kafasını kılıçtan kurtaramamıştı.

Taassup olanca şiddetiyle hüküm sürüyordu. Şeyh Vani Efendi Edirne yöresindeki Kızbaba türbesini yıktırıyor, vaazlarında “ıslahatı sofîyenin kavamızı esrarından” (sofuların ıslah edilmesinden gizli nüktelerle) sözeden şeyhler sürgüne gönderiliyordu. Kadızadelilerin çizgisi olduğu gibi sürdürülüyordu. Bu çizgiyi şimdi tümüyle Vani Efendi temsil ediyordu. Halvetiye şeyhlerinden Şeyh Mısırî'nin, Karabaş Şeyhinin sürgün edilmeleri hep tarikat önderleri olmalarından ötürüydü. Kıbrıs adası sürgün şeyhlerle dolmuş taşmıştı. Bununla birlikte İstanbul'da “Ulemai zahir” (görünüşte ulema) den olanların münasebetsizliklerinin haddi hesabı yoktu. Nakibüleşraf Esatzade Efendinin büyük oğlu mahiyetindeki hizmetkarların “bir Kürt danışmendinin şaka yolundan mak'adine bir balmumu sokmaları ile kazara helak” (bir kürt bilginin şakacıktan makadına balmumu sokmalarıyla kazaen ölmesi) olmuş Esatzadenin oğlu mahkemeye çağırılmış fakat bu çağrıya uymayınca tarikatından atılmış, babası da Bursa'ya sürgün

edilmişti.

IV. Mehmet devrinde yetişen şehisamlar arasındaki en önemli kişi Minkarizade idi. Fakat yaşlı ve hasta olması dolayısıyla kısa zamanda görevinden alınan Şeyislam'ın Şeyh Vanî Efendinin yanında fazla bir nüfuzu yoktu.

IV. Mehmet'in son zamanlarında medreselerin eski düzeni kaybolmuştu. Müderrislerin (ders veren hocaların) haftada dört kez derse gitmeleri usuldendi. Fakat bu usul artık tümüyle bırakılmış gibiydi. Öyle müderrisler vardı ki ayda bir kez bile derse gitmiyorlardı. Nedeni de bilginlerin medreselere rağbet göstermemeleri idi. (İlmiye) rütbesi çocuklara bile verilir olmuştu. Hocazadeler bulûğ çağına geldiklerinde elli akçeye; müftüzadeler, kazaskerzadeler kırkar akça; başkent kadıları ise otuz akçaya medreseye kavuşurlardı. Bunlar için medrese araştırılmasına hiç gerek görülmezdi. Birçokları daha beşikteyken lüzumlu kimseler olurlar “konuşmalarında kudretli oldukları şüphe götürmez” olduklarından önemli devlet görevlerine geçirilirlerdi. Bu nedenden çoğu kez “bulûğ çağına” gelir gelmez mevleviliğe kavuşurlardı. Hocalardan çoğu atanarak mansıp almayı başarırlardı. Bu yüzden de okuma ve yazma ihtiyacı duymazlardı. Bilime rağbet olmadığı için müderrislerin ve asistanlarının çoğu cahil kimselerdi. Mansıplar çoğu kez rüşvetle satın alınırlardı. Parası olan en büyük mansıba kavuşurdu.

Şeyhislamar içinde ulemanın nüfuzunu korumak için en çok çalışan Minkarizade Yahya Efendiydi. onun zamanında ulemaya rağbet edilir müderris efendilerin bilgilerine başvurulurdu. Kırk Medreselerine varıncaya kadar herkesin huzurunda sınavdan geçerlerdi. Mekke kadısı olmadan istanbul kadısı olmak mümkün değildi.

Minkarzadeden sonra ulemanın düzeni bozuldu. Memuriyetler alenen satılmaya başlandı. Şeyislaıla kazaskerler istedikleri kadar memuriyet satarlardı. Dönemin faziletli insanları şeyislamdan kazaskerlere kadar çalıp çııpan rüşvetçileri gördükce eski dönemleri özlerler:

“Fazl ehli haylı muteberu kamran imiş
Rüşvet yoğ idi anda zaman ol zerhan imiş”

(Fazilet ehli oldukça itibarlı olduğundan mutluymuş
Rüşvet yoktu eskiden zaman işte o zaman imiş)
diye dertlerini dökerlerdi.

IV. Mehmet’in tahtan indirilmesinden sonra ortalık tümüyle karıştı. Şeyhülislamlık makamını elde edenler arasında Çatalcalı Ali Efendi gibi önemli kişilerde yetişti. Fakat Şeyislaıı Feyzullah Efendi ihtirası ve yolsuzluklarıyla hem kendisinin felaketine hem de Padişah II. Mustafa’nın tahtından indirilmesine neden oldu.

Feyzullah Efendi Erzurumluydu. Şeyh Vanî Efendi

Padişahın hocası olduğu zaman onu Erzurumdan İstanbul'a getirtti, hatta kızıyla evelndirerek kendisine damat bile etti. Kayınpederinin aracılığı ile huzura kabul olundu. İşte o andan itibaren Feyzulla Efendinin yaldızı parladı. Bir süre Şehzade Sultan Ahmet'in eğitim ve öğreniminde görevlendirildi. IV. Mehmet'in tahtan indirilmesi üzerine Şeyhülislamlık makamına da geçti.

Fakat bir isyan aracılığıyla elde ettiği bu makamı yine bir isyan sonucunda elinden kaçırdı. Siyavuş Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında çıkan bir isyanda Sadrazam öldürüldü, Feyzullan Efendi de Erzurum'a sürgün edildi. II. Mustafa'nın tahta çıkışına kadar Erzurum'da kaldı. II. Mustafa tahta çıktığında Padişahın öğretmeni olması sıfatıyla İstanbul'a davet edildi. II. Mustafa'nın tahta çıkışının ertesi yılında Edirne'de Şeyhülislamlığa getirildi.

Feyzullah Efendi'nin Şeyhülislamlığı ulema için de memleket için de tam bir felaket oldu. Ulemanın arasında faziletli, olgun ve seçkin adamlar vardı, fakat Şeyislam Feyzullah Efendiye veya yakınlarına bağlılık göstermedikçe öne çıkmak mümkün değildi. Padişah ise hocasının sözünden çıkmıyor, hatta uygunsuz işlerini söyledikleri zaman bile duymamazlıktan geliyordu.

Feyzullah Efendi'nin evlat ve akraba kayırmakta üstüne yoktu. Oğlu Fettullah Efendi, II. Ahmet'in son zamanlarında Erzurum'dan İstanbul'a gelmişti. O sıralarda müftü olan Sadık Mehmet Efendi kendisine Hariç Medresesini teklif etmiş, fakat Fettullah Efendi

babasının şehisamlıkta bulunduğunu ileri sürerek:

-Maşayih islamiye evladı tariki musilai sahn medresesi ile dühul idegelmişlerdir. (İslam şeyhülislamın oğlunun yolu “Musilein sahn” en yüksek müderrisliklere basamak olan Fatih ve Süleymaniye müderrisliklerine girmeyi kafasına koymuştur) diyerek bu öneriyi reddetmişti.

O sıralarda II. Mustafa tahta çıkınca babasının ikbali hissedilen Fettullah Efendiye hemen Fatih ve Süleymaniye müderrislikleri verilmişti. Hele babası Feyzullah Efendi Şehisaml olunca artık iş tümüyle kolaylaştı. Fettullah Efendi bir yıl içinde öğrenimini tamamladı. 15 gün içinde Yenişehir kazasına kısa süre sonra da İstanbul payesine kavuştu. Arkasından “cenahı himmeti pederi tetvamar ile” (fetva makamındaki babasının himmetiyle) Anadolu sadramazlığına atandı. Arası çok geçmeden Nakibüleşraf oldu. Öteki oğlu Mustafa Efendiye de Anadolu sadareti bağışlandı. Artık İstanbul’da en büyük makamları elde etmek için bilime ve fazilete gerek kalmamıştı. Anadolu ve Rumeli sadrazamlıkları, Nakibüleşraflık, Şehisaml efendinin oğulları tarafından paylaşıldıkça yolu Anadolu’ya düşenler ne yapacaklarını şaşırıyorlardı.

Feyzullah Efendi bununla da kalmadı. Ölümünden sonra Şehülislamlık makamını da oğluna bırakmayı düşündü. Oğlu Fettullah Efendiye “Fetfa Rütbesi” verdirdi. Bir zamanlar Kara Çelebizade’nin fazileti ve irfanı ile birlikte elde ettiği bu payeye o sıralar ne kadar

itiraz edilmişti! Şimdi hiçbir özellik taşımayan müftünün oğlu bu rütbeyi sırf o kandan geldiği için koruyacaktı.

Şehislama mensup “oğullar” için en küçük rütbe Rumeli Sadrazamlığı idi. Feyzullah Efendinin damadı vezirlik rütbesi elde etmişti. Hoca Efendi bir türlü doymak bilmiyordu. Hak, insaf ve adalet onun gözünde bütün değerini yitirmişti. Feyzullah Efendinin bilimine ve kültürüne kimsenin bir diyeceği yoktu. Fakat ihtirası, ulemanın haklarına tecavüzü önceki tarihlerde misli görülmedik derecede artmıştı.

Devletin siyaseti hoca efendinin fikirleriyle yönetiliyordu. Sadrazam Feyzullah Efendinin aracılığıyla makamını ele geçirmişti. Daltaban Mustafa Paşa'nın devrilmesine sebep olan Feyzullah Efendi:

-Kendi çırağıımızdır, diye sadrazam Rami Mehmet Paşa'ya hiç önem vermezdi. Sadrazamlık makamının yetkilerine hoca efendi her zaman karıştırdı. Bu nedenden sadece ulema değil sadrazam bile kendisinden nefret ederdi.

Feyzullah Efendi zamanında ulemanın durumu kötü idi. Sadece bilim ve yetenekleriyle sıvrılmak isteyenler borç içinde yaşarlardı. Çoğu ulema peynir-ekmek parası bulmaktan acizdi. İstanbul, Mekke bütün kadılıklar hoca efendinin oğullarına ve yandaşlarına ayrılmıştı. Edirne, Bursa ve Mısır'dan azledilen kadıların usulen bu makamlara geçmeleri gerekirdi, ancak bu makamlar aslında işgal edilmiş olduğundan böyle önemli yerlerden azledilerek gelen kadılara Galata, Üsküdar ve Eyüp gibi

makamlar verilerek aşığılanırdı. Özellikle müderrislerin durumu çok acıklı idi. Servetleri sadece medresede yaptıkları görevden ibaret olduğu için bu çeresiz insanlar medreseden bile dışarı çıkamıyorlardı.

Milletin aydın kişileri fakirlik ve ihtiyaç içinde, hakları çiğnenmiş yaşarken hoca efendi mutlu ve refah içinde bir saltanat sürmekten geri kalmıyordu.

Hoca efendinin nüfuz egemenliği hatır ve hayale gelmeyecek derecede idi. Öncelikle her hareketinde bağımsızdı. Kendisine gösterilen saygı o zamana kada hiçbir sadrazama bile yapılmamıştı: Ne zaman sadrazamı ziyarete gitse yollar sulanır, her taraf süpürölür, kendisini karşılamak için karşısına büyük bir heyet gönderilirdi. Aynı karşılama şehislan efendinin oğullarına da yapılırdı.

Feyzullah Efendinin bu gasbedici egemenliğine halkın uzun süre boyun eğmeyeceği görölüyordu. Nitekim öylede oldu. Edirne vak'ası (olayı) değil sadece İstanbul'u II. Mustafa'nın tahtını ve saltanatını yerinden oynattı. Padişah Edirne'deydi, isyan basit bir maaş sorunundan çıktı, gittikçe büyüdü. Halk bezgindi, ulema yıllardan beri hakları gaspedildiği halde isyana katılmaktan korkuyordu. Bütün hükümet güç ve nüfuz Feyzullah efendinin adamlarının elindeydi. Böyle bir isyanın çabuk bastırılacağı şüphesizdi. Oysaki hoca efendinin atadığı adamlar azimli değildi. Bu nedenden isyan gittikçe büyüdü. Ulemaya gittikçe cesaret geldi. Aslında İstanbul kadısı tarafından kandilerine yazılan

tezkedere “İsyana katılmayanların evleri basılıp yağma edileceği ve zorla getirilecekleri” haber verilmişti. Hocalar güçlerine inanınca neşelendiler, hemen karar verdiler.

O cuma İstanbul’da namaz kılınmadı. Yençerilerle elele veren ulema Atmeydanını akın akın doldurdular. Önce çok imzalı bir dilekçe hazırladılar. Bunda şehislaam ile yakınlarının katlini istiyorlardı. Şeyülislamlık makamından bir kişi bu dilekçeyi yüksek sesle okudu. Herkes tarafından onaylandı. Dilekçe Edirne’ye gönderildi, fakat yolda şehislaam efendinin eline geçti, Feyzullah Efendi dilekçeyi padişaha göstermeden yakıp yok etti.

II. Mustafa İstanbul isyanını haber aldığı zaman sadrazaman Rami Mehmet Paşa’yı çağırılmış azarlıyordu. Fakat sadrazam fütursuzca şu cevabı verdi:

-Şevketlu efendim. Bana teslimi mührü şerif buyurduğunuz zaman, zinhar şehislaam efendinin re’yinden hariç hareket eyleme deyu tenbuh buyurduğunuzdan naşı bu emirde dahi rey ve meşveretlerine naçar fermanı hümayununuz üzre muvafakat eyledim.

(Şevketli efendim. Kutsal mührü bana teslim ettiğiniz zaman, kesinlikle şehislaam efendinin görüşünün dışında hareket etme diye tenbih buyurduğunuzdan dolayı bu emirde de oyunu ve fikirlerini çaresiz kabul ederek sizin ferman buyurduğunuz gibi davrandım.)

II. Mustafa sonunda bu felaketi feci şekilde

hazırlayan şehislanı memleketi Erzurum'a sürmeye karar verdi.

İsyan yatışmamıştı. İstanbul'dan ilerleyen ordu çoğunluğu itibariyle hocalardan oluşmuştu. Önde okul çocukları, başlarında mushaflar "amin!" diye bağırarak yürüyorlardı. Sultan Mustafa da Edirne'de bunlara karşı koymak için hazırlık yapıyordu. Fakat asıl güç İstanbul'dan gelen ordudaydı.

İçlerinden bazıları tahta geçirmek için II. Ahmet'in şehzadesi Sultan İbrahim'i uygun görüyordu. Fakat hocalar; "Nizami tertibi hilafete hâlel vermekle kıyamete dek hedefi taan" (Halifelîğe geliş düzenini bozarak kıyamete kadar hedef gösterilmek) olmamak için III. Ahmet'i tahta çıkardılar. Bütün bu gürültü patırtı arasında kitleleri topluca hareket ettiren bir güç vardı: Fetvalar. Her iki tarafda birbirini haksız göstermemek ve cezalandırmak için yandaşı olan ulemaya fetva verdiriyordu. Sonunda iki ordu karşılaştı. Edirne'den gelen güç İstanbul'dan gelenle birleşti.

Bu sırada şehislan Feyzullah Efendi hapsedilmişti. Erzurum'a gönderilmesine karar verildiği zaman Varna yoluyla gitmesi uygun görüldü. Fakat askerin heyacanı dikkate alındı, hoca efendi Ağa kapısında hapsedildi. O sırada İstanbul'dan hareket eden ordu da Edirne'ye varmıştı. İsyanı yönetenler şehislan efendiyle oğlunun katledilmesine fetva aldılar. Ağa Kapısına hücum ettiler. Feyzullah Efendiyle ailesini telef etmek için üç gün boyunca uğraştılar. Şehüislanı bir yük beygirine

bindirdiler. Bitpazarına getirdiler, orada boynunu vurdular. Sonra halktan pek çok kişi ayağına bir ip bağladılar, en öne bir papaz geçirerek şehislaın cesedini hristiyanlara sürüklettiler. Papazlar önde dua okuyor, bir zamanlar şeyhüislamık yapmış olan Feyzullah Efendinin cesedi yerlerde sürükleniyordu. Feyzullah Efendinin ölüsünü ordugahın önünden geçirdiler, biraz sonra da Tunca nehrinin sularına fırlatıp attılar.

Edirne isyanında şehislaı da, mağdur olan ulema da zihniyetlerini tümüyle sergilediler. Artık ulema mesleğinin ıslah edilmesine imkan yoktu. Ebusuud Efendinin ölüümüyle hocalık mesleği de eski saygı ve itibarını yitirmişti. III. Ahmet'in tahta çıkışına kadar arpalık kavgasıyla, mansıp kavgasıyla, rüşvetle, çalıp çırpımayla güç ve faziletleri kirlenen ulema şimdi bu zavallı milleti bilimlerine güvenerek yönetmek fikrindeydiler. Oysaki; onların bilimleri, ahlaklarını düzeltmeye yetecek bir seviyede değildi. Halk hocaların ne olduğunu tümüyle anlamıştı. Bilimiyle ve olgunluğu ile sivrilmiş ulemaya kimsenin birşey dediği yoktu. Zaten böyleleri aslında bilimleriyle etkili olan ulemaydı. siyaseti kullanarak makam sağlayan ancak şeyhüislamık makamının kutsallığını bozan ulema değildi. Böyleleri halkın gözünde her zaman hakaret edilecek ve hor görülecek kimseydi. Hoca Feyzullah Efendi, böyle ulemanı hepsine örnek olacak bir kişilik sergilemişti.

1115 yılına gelinceye kada ulema rütbe ve makam için isyanlara başkanlı etmişti. Bu tarihten sonra onlar için yeni bir isyan vesilesi çıkmıştı: Batı uygarlığına saldırmak...

Edirne isyanı bastırıldıktan sonra, hocalar arasında bir uyanışın olması gerekiyordu. Devrin haksızlıklarından etkilenenler için III. Ahmet devri reforma, düzenlemeye ve eksiklerin tamamlanmasına çok uygun bir devirdi. Fakat bu reformların hiçbiri yapılmadı. Hoca Feyzullah Efendi saltanatının tüm haksızlıklarını gidermek için sadece onun döneminde sürülmüş hocalardan bazılarının İstanbul'a gelmesine izin verildi. Buna karşılık da eski şehislaam oğul ve akrabalarının, yakınlarının sürgün ve katledilmeleriyle yetinildi. Yapılan reform düşünsel ve bilimsel değildi. Kişisel oç almalardan ibaretti.

Naima, Edirne vakasına (olayına) ilişkin yazdığı bir broşürde şunları diyordu. :

“Bir dahi devletde Feyzullah Efendinin naziri bir adem zuhur itmek ve bu kadar esbap ve alamat ile mizacı alemde fitneye istinat hasıl olmak ve halk bila mucip böyle fitneyi irtikap eylemek emri muhaldır”

(Bir daha devlette Feyzullah Efendi gibi bir insanın ortaya çıkması ve bu kadar neden ve kanıtlarla dünya düzeninde fitneye dayanmak ve halk hiç gereksiz böyle bir fitneyi başa getirmek emrini dinlemek bir hayaldir.)

Oysaki memlekette bilim ve kültür gücü kendisini kabul ettirmedikçe ulemanın bir yandan “eşyanın

gerçeğinden söz eden akli ve matematiksel bilimlerle ilgilenmeyi yasaklamak” çareleri ararken öte yandan da “Firavun imanıyla gitmek konusu”yla meşgulken hak en az menfaatlerini korumaktan başka bir endişe duymadıkça “Dünya düzeninde” daha böyle pek çok fitnenin ortaya çıkacağı görülüyordu.

Bu kez de Batı ile ilişki başlamıştı. 17. yüzyıla gelinceye kadar halkın gözünde Batı kültürü hiç bilinmiyordu hatta bilenler için bile kafır eseri olduğu için tümüyle inkar ediliyordu. Şimdi III. Ahmet’in vezirleri Batı memleketlerinin elçileriyle samimi ilişkilere giriyorlar, siyasette olduğu gibi bilim ve kültür konularında da Batı’dan bazı şeyler almak istiyorlardı.

III. Ahmet’in vezirleri ulema mesleğinde reform yapılmasını da düşündüler. Hoca Feyzullah Efendi devrinin bilimde yaptığı haksızlıkları ve düzensizlikleri yoluna koymak istediler. Bunda son derece hakları vardı. O zamana göre halkı aydınlatacak, onlara doğru yolu gösterecek, hatta uğradıkları baskıdan kurturmaya çalışacak tek sınıf ulema sınıfıydı. Ulemanın ahlakça bozulması bilim mesleğinin toplumsal hayatta zararlı oluşundan değil, bu mesliğin ciddi bir reform tabi tutulması ve içlerinde yetişen seçkin kişilerin öne çıkmalarına gayret edilmesi gerektiği kanısı doğurmuştu. Hocaları zararlı duruma sokan kişilikleri ve yaradılıştan gelen özellikleri değildi. Tersine çevreleri ve özellikle devlet yönetim makinasını döndüren kişilerin ihtiras ve ahlaksızlığı idi. Hocalar içinde öyle

seçkin kişiler yetişiyordu ki; şiirleri ile, kültürleri ile becerileriyle Osmanlı kültürünün ruhunu meydana getiriyorlardı. Fakat resmi hoca sınıfı yanında doğal yetenekleriyle Osmanlı kültürünün dehasını gösteren bilim ve fen ustası ulema hiçbir rağbet görmüyordu. Bilime rağbet göstermemek ilmiye mesleğinin gerilemesine neden oluyordu. Sonuç olarak müzazemetler (dinsel memuriyet) meselesi çok önemli idi. Mülazemetler açıkça müzayedeye çıkarılırdı. Kimin parası varsa mülazemet satın alır ve isteğine kavuşurdu. Anadolu'da pek çok cahil "birkaç akçe peyda ittiği saat" hemen bir mülazemet satın alır, sırasıyla silsileye uyarak hocalar arasında önemli bir yer elde etmiş olurdu. Parası olmayan bilim ve marifet erbabına ise:

-Var, muid ve muzaf ol derlerdi.

III. Ahmet hocaları ve özellikle bilim ve marifete sahip ulemayı mahveden bu tehlikenin önünü almak istedi. Edirne rikabı hümayün kaymakamına bir padişah fermanı gönderdi. Bunda:

"Tariki ulemada ehil ve naehle bakulmayup kesretle mülazemet virilmek ilmi şerifin ademi rağbetine ve müstahakinin mezeletine bahis olmağla fiğmabahat biveçih behane ile mülazemet verilmeyüp ancak medaris ve mevleviyette nisap ve hareket vukuunda vaz'ı kadimibi ne ise mutat üzre virilecek mülazemetlerin vakitleri geldikte veyahut bir mustahaka mülazemet virilmek iktiza ittikte şöhreti yaşıası ve kaç yaşında olduğu ve kimden okuduğu ve ne okuduğu efendi

daimizin mağlumu olub ve işareti olduğu malumu olduktan sonra rikabı kamiyaba arzylemesini ve mülazemeti arzolunan ulemazadeden ise ancak kimin oğlu olduğu arzolunmak kifayet ider. Kaç yaşında olduğu ve ne okuduğunu ilama hacet oytur.” denildi.

(Ulemalık yolunda ehliyetli veya ehliyetsizliğine bakılmayıp pek çok mülazemetin verilmesi insanların ilmi şerife rağbet etmesine ve hak edenlerin aşağılanmasının söz konusu olması, bundan sonra nedensiz bahane ile mülazemet verilmeyip ancak medreselerde ve mevlevihanelerde ötedenberi bulunmuş olan kimselere herzamanki gibi verilecek olan mülazemetlerin vakti geldiğinde yada hakeden birisine mülazemet verilmesi gerektiğinde tanınmışlığı, kaç yaşında olduğu, kimden okuduğu ve ne okuduğu araştırılıp ve doğruluğu öğrenildikten sonra makama sunulmasının, mülazemeti sunulan kişi ulema soyundan ise sadece kimin oğlu olduğunun belirtilmesi yeterlidir. Kaç yaşında olduğu ve ne okuduğunu belirtmeye gerek yoktur.)

Şehislam 16, Rumelikazaskeri 8, Anadolukazaskeri ile Nakibüleşraf 6, Hekimbaşı ile İmami Sultani 4, Mekke ve Kudüs kadısı 5 mülazemet verebilirlerdi. Bunun için şehislam efendinin onayı yeterli idi. Bundan başka şehislam efendi Sultan Bayazıt Medresesinden her altı aydı bir kez muid ve muzafına 2, sadaret makamındaki efendiler her altı ayda bir “tezkerecilik sunulması adıyla” bir, müderrisler “mansıb olunca” 4

stajiyer yazarlardı. III. Ahmet mülazemetlerin ortalama bir sınıra çekilmesini istedi. Hattı hümayununda; şehislaam efendilerin atanmasında 3, kazaskerlerin atanmasında 2, Sultan Beyazıt Medresesi danışmanlarına yılda 4'er kazaskerlerin görev sürelerinde tezkerecilik1, medreseden unvan alarak müderrisliğe geçenlere birer, Süleymaniye'yle geçenlere birer, Süleymaniyeden mansıp alanlara birer mülazemet verilmesini emretti. Her müderrisin dörder müzazemet yazması karar altına alındı. Yapılan reform sadece bundan ibaret kaldı. Ulema çocuklarının imtiyazı yine korundu. Kadıların atanmalarında ve yer değiştirmelerinde öteden beri yapılagelen suistimalin de bir dereceye kadar önüne geçildi. Fakat bütün bu yapılanlar hocaların anlayışında ve yetişmesinde hiçbir değişiklik yapmadı. Hatta "Attar olsun bakkak olsun deyu" pekçok kimse sınavdan geçirilerek "Hariç Medresesine atanmaları" yapıldığı oldu.

Bu reform sadece geçim derdi ve hakedilen şeyleri elde etme açısındanandı. Sarayda yüksek mevkilerde halk arasında bulunan hocalar eski anlayışlarını koruyorlar, hile ve ihtiraslarını yürütüyorlardı. Hoca Feyzullah Efendi zamamında Şeyh Vani Efendinin kötülemesi ile sürgün edilenler birer birer affediliyordu. Fakat buna karşılık hırs ve kıskançlık yüzünden bir başka ulema grubu Sinop'a ve Kuşadasına sürgün ediliyordu. Saray yöneticileri ile şehislaamların çevirdikleri entrikalar hala sürüyordu. O sırada şehislaam Esseyid Ali Efendi idi. Ali Efendi bilim ve fazileti ile seçkin birisi idi.

Müderisleri ve mevleviyet rütbesindeki bilim adamlarını korur, kendisine yöneltilen her soruya en doğru yanıtı verirdi. Ali Efendi ile Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın arası açıktı. Nedeni de "kendisine bazı durumlarda öğüt vermiş" olması idi. Özellikle III. Ahmet'in şehislem efendiye gösterdiği sevecenliği bir türlü çekemiyordu. Örneğin kendinden önce gelen sadrazamların azledilmesini hep hoca efendiden biliyordu. Bu nedenden huzurda ne zaman şehislem efendiden söz açılrsa çorlulu Ali Paşa hemen sureti haktan görünüp padişaha şöyle derdi:

-Şevketlu Efendim. Şehislem efendi ne mertebe üstadı mekrü füsun -ulduğu galiba mağlumu hümayununuz değildir. Edirne vakasına ibtida suret virüp tamam halka tarikî fitne ve fesadı talim ittikten sonra akibetinde kendü asla zahmet çekmemek için temerruz idüp şekavet ve tugyanların iraktan seyriden cümle bu yadigar değildir? Hala hadi kulunuzun indinde deruni nice kasti fasid ile memlü olup el altından hezar mekru hile tertibinde olduğu biiştibahtır. Ancak tab'ı hümayun mevlanai mezburu öyle itikat itmemiştirki hakkında irad olunan kilemata itimat buyrıla. Lakin madamki müftü efendi teveccühü hümayununuz ile eslafından ziyade umurunda istiklal üzdedir, bu kulları edayi hizmetde kadir değilim.

(Şevketli Efendim. Şehislem efendinin ne kadar büyüleyici söz söyleme üstadı olduğunu bilemezsiniz. Edirne olayında başlangıçta bütün halka fitnelik yolunun

ve fesatın kötü bir şey olduğunu anlattıktan sonra kendisi de bir kötülüğe uğramamak için hastayım diye bir kenara çekilerek eşkiyalığı ve isyanları uzaktan seyreden bu hatıra insan değil midir. Hatta ben kulunuzun gözünde dahi gizli nice fesat kastıyla dolmuş el altından hileye girdiği şüphesizdir. Ancak hükümdarlığınız buna inanmazki, hakkında söylenen sözlere güvene. Lakin madem ki müftü efendi sizin kendisine gösterdiğiniz teveccühünüz nedeniyle kendisinden önceki şehisamlardan daha çok emirlerinde bağımsızdır. Şu karşınızdaki kulunuz böyle hizmetlerde bulunmaya muktedir değilim.)

Çorlulu Ali Paşa sonunda istediğine ulaştı. Esseyid Ali efendi şehisamlıktan azledildi. Yerine Sadık Efendi getirildi. Fakat yeni şehislaam “kendine bağı olanlara yenik ve keñdinden güçlü olanlara bir şey yapamayacak durumdaydı” bu yüzden işlerine adamlarını karıştırmamak için emrine bir kethüda verildi. Fakat bütün işleri kethüdanın bakmasının da zarar doğuracağı düşünöldü. Sonunda Sadaretttekilerin Şeyhislaam Efendi ile ortak iş yapmalarına karar verildi. Fakat bunun zararları da çok çabuk göröldü. Sadarette görevli efendiler “silsile düzenini” bozmamak için bir süre Şehislaam Efendinin evine gittiler, daha sonra bu emir komuta düzenini kendi evlerinde sürdürmeye başladılar. Şehislaam görevlerinin bu şekilde kısıtlanması hocalar arasında dedikoduya neden oldu. Artık bütün hocalar:

-Her küşede bir müftü hâdis oldu, “deyu” şikayet

ediyorlardı.

Sonunda sadrazam da bu yöntemin zararlarını anladı. Birgün Şehislam Efendiyle birlikte oturuyordu. “Sohbet üze iken” Baltacılar kethüdası müftü efendiye bir hatt-ı hümayun getirdi . Şeyhislam aslında görevlerinin kesintiye uğratılmasından şikayetçi idi. Hattihümayunu görünce “bize hattihümayün gelmek ne ihtimal. Galiba sadrazama aid olup kethüda galat itti. diye hattuhümayünü sadrazama doğru uzattı. Fakat sadrazam hafifçe gülümseyerek:

-Hattışerif cenabınızadır dedi.

Meğer sadrazam şeyülislam görevlerinin aksamasından doğan zararları anlayarak bütün görevlerin eskisi gibi şehislam efendiye verilmesini arz etmiş. Gelen hattihümayun da bununla ilgiliymiş.

Şehislam hattihümaynundan çok memnun oldu. Kendisinin ancak bu hattı hümayunla şehüislamlik makamına geçmiş olduğuna inanmış olduğunu anlatmak istedi. O gün sadrazamlıktaki efendiler emir komuta zincirini kurmak için özellikle Şehislam Efendinin adamlarını meclise çağırdılar.:

-Var defterleri çıkar. Hala iktizar eden iki kol silsileyi tertip idelim dediler.

Fakat şehislam hiç bozmadı. Sadece:

-Efendilere şerbet getirün , kinayesiyle şehüislamlığın namusunu korudğunu anlatmak istedi.

Ancak, Sadık Efendinin şehislamlığı çok sürmedi.

Önce, “temşîseti umuru fetvaya kat’an dimağı” (fetva ile verilen emirleri yürütmeye kesinlikle aklının çalışmaması) yoktu. Sadrazama her zaman aczinden yakınır şikayet ederdi. Hatta Hatçe Sultanın cenaze namazında bayram namazındaki gibi her tekbirden sonra ellerini kaldırmıştı. Böylece hazretin artık hiçbir görev yapamayacağı anlaşıldı. Yerine Ebezade Abdürrahim Efendinin şehisamlılığında bir “arzuhalî manzum” (şîir tarzında dilekçe) sorunu ortaya çıktı. Padişah Edirne’deyken sadrazamlıktaki efendilerin aleyhinde manzum bir arzuhal verildi. III. Ahmet’in bu arzuhalden canı sıkıldı. Sadrazamlıktaki efendiler azledildiler. Fakat “taifeyi ulema hakkında ol makule naseza kılîkal merfuû dergahı cahü olmak nice mefasidi müştemil ahval” (ulema taifesi hakkında yakışık almayan sözler sarfedilmesi, sarfedilen sözlerin dergahlarda bire bin katılarak anlatılması münafıkların işine yarayacağı)olacağı düşünöldü.

Arzuhalî düzünleyenlerin cezalandırılmasına karar verildi. Sununda bu işi kimlerin yaptığı onlaşıldı, üç kişi yakalandı. Biri manzumeyi kendisinin yazdığını ikrar etti, fakat diğeri iki kişinin ısrarı ile yazdığını söyledi. Sadrazam ulemayı topladı bunların idamlarına fetva almak istedi. Ulemadan bazıları razı oldu fakat Rumeli Sadrazamı İsmail Efendi bu teklifi reddetti:

-Padişahımız bunları siyaseten katil murat buyursa asla bizlere sual buyurmazlardı. Lakin muradı humayûnları cevazı şer’iyi sual ve üzerlerinden def’i

barü vebaldir. Niçün hakkı ketmeyleriz? Hele benim bildiğim bu kadardır. Yine a'lemsiz dedi.

(Padişahımız bunların katledilmesini isteseydi bize sual sormazdı. Ancak hükümdarlığın muradı şeriatın gerektirdiği suali sorarak günahı ve bali üzerinden atmaktır. Niye bu hakkımızı kullanmıyalım. Benim bildiğim işte bu kadardır. Asıl bilgin sizsiniz.)

Hocalar arasında bu gibi kişiler pek çoktu. Şehit Ali Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Avusturya'ya karşı sefer açılacağı zaman mecliste hazır bulunan kazasker Mirzazade'de aynı yiğitliği göstermek istedi. Bu yiğitliği sefere birdenbire atılmak gerektiğini tavsiye etmekten ibaretti. O zamanlar hoca efendinin bu yorumunu Sadrazam Ali Paşa kaldıramamış meclise savaş hakkındaki fikrini açıklamak üzere çağırıldığı halde fikrini açıkladığı için sürgüne gönderilmişti.

Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde de hocalara karşı şiddetle davranıldı. "Harfîdat" okunması önemli bir sorun haline geldi. Bu konuda bazı kişileri aşağılayanlar sürgün ediliyor, Ayasofya vaazına tenbihler gönderiliyordu. Aynı şekilde hakkını isteyen kadılar da sürülüyordu. Bununla birlikte bu devirde bilim ve faziletiyle öne çıkan pekçok ulema vardı, fakat hepsinin de anlayışı Kadızadeliler anlayışı idi. Ulema arasından bu anlayışın sökülüp atılması mümkün değildi. Birçok vezirin şiddeti hatta kanlı eylemleri bile bu anlayışı yok edememişti. Bu da çok doğaldı çünkü bu anlayış ancak batı kültürü ile pozitif bilimler öğrenmekle

tedavi edilebilirdi. Bu ise Osmanlı toplumunda olanak dışı idi. Şehit Ali Paşa öldüğü zaman kitaplarını vakfa bıraktığı anlaşıldı. “Hususu mezbur a’le-mül ulemailmütebahhirîn efdelümüteverriîn” (Yukarıda sözü edilen konu engin ulelamalardan üstün tarihçi) şehislaam İsmail Efendiden fetva istemek için sunuldu.

Fakat sonunda “zeyd malik olduğu kütübü ilmiyle vakfolsun deyüp badehu teslimi ilelmütevellî idüp tescil ettirdikten sonra fevtolsa zeyidin felsefe ve nucum ve ekazip ile meşhun olan eş’ar ve tevarihe müteallik olan kitapları dahi vakıfda dahil olmaz. Ol makule kütübün vakfı mütearef değildir deyu” (Zeyid sahip olduğu bilim kitaplarını vakfettim diye vakf heyetine teslim edip kaydettirdikten sonra ölse. Zeydin felsefe, yıldızlar ve asılsız bilgilerle dolu olan eserler ve tarihe ilişkin kitapları vakfa sokulmaz. Sözü edilen kitapların vakfa bırakılması zaten herkesin kabul edebileceği bir şey değildir) diye fetva verildi.

Kadıızadelilerin anlayışı sürüp gidiyordu. Zaten onlar da “eşyanın gerçeğinden sözeden akli ve matematiksel bilgiyle ilgilenmeyi yasak etmeyi” onaylamıyorlarmıydı? Bunun birlikte fenni bu şekilde aşağılayan ve hatta fen ile ilgili kitapların vakfa bağışlanmasını caiz görmeyen hocalar arasında kalpazan hatipler, kadınların göbegine yazı yazan şeyhlerde vardı. Divanı hümayundan:

“Mahmiyei İstanbul’da Üsküplü Camii hatibi olup işbu senei mübarekte hüccacı müslimin ile maan hacı

şerife azimet giden Seyyid Tahir nam kimesne hala İstanbul'da ahzolan kalpazanların rüfekasından olub ve kateylediği kal altunlardan yanında ikibin adet altun maan götürürken" (Büyük İstanbul şehrinde Üsküplü Camii'nin hatibi olup bu yılın kutsal ayında müslüman hacılar ile birlikte hacca gitmek için yola çıkan Seyyid Tahir adındaki kişi halen İstanbul'da toplanan kalpazanların arkadaşlarından olup topladığı altınlardan yanında ikibin adedini götürürken) haber alınmasıyla kendisinin tutuklanması için emirler verildiği görüldü. Aynı şekilde kadınların göbeğine yazı yazan Şehismail'de "kendü halinde olmayup şaribulhamir ve ibadullahun ayaline taarruz ve nisa makulesinin göbeğin yazup" (kendi halinde birisi olmayıp şarap içen ve Alhain yolundaki insanların eşlerine saldıran ve kadınların göbeğine yazı yazan) münasebetsizlik ettiği için Bozcaada'ya sürülmüştü. Hocalar ipek giymediği halde günah sayılmış ve yasaklanmış her türlü şeye düşkün olanlar da vardı.

Bunların birine:

-Behey efendi. Lezzatı nefsaniye olan kabayihi cümle gizlüce irtikab idüp sureti sahirede cüz'iyat makulesi olan şeylerde taassup idersiz bunun aslı nedir?

(Hey efendi. Nefsini doyurmak için bütün kabahatleri gizlice yapıyorsun, görünürde ise çok az zararlı olan şeylerde tutuculuk yapıyorsun. Bunun aslı ne? diye birisi sormuş. O da şu cevabı vermiş:

-Beyim sen gayet ahmak imişsin. İnsan bir haramı

irtikab ittiği zaman zımında ya tahsili mal, ya zevki nefsani ve lezzeti cismani bulunmağa muhtaçtırki günahkarlığı abes olmya. Yohsa altın ve gümüş evani kullanmak, harir giymek, tütün içmek ve tefanni istima etmek vesair buna benzer şeylerde ne lezzet vardır? Akil oldurki bu makule lezzeti cüzziyatı terkidüp belki sureti zairede inkar ve men'i babında taassub gösterüp avamı nas ahmakların hüsnü haline itikat ittire. Yine mahremi esrar olanlar ile verayı perdede dünyevi maslahat ve nefsani lezzete derkar olmağa meni yok. Cahillerin sui zannından kurtulmuş olur.

(Beyim sen çok ahmak biriymişsin. İnsan bir haram işlediği zaman dolayısıyla ya malını artırmak ya nefsinin zevkini tatmin etmek ve cismini lezzetle doyurmak isterki açıkça günah işlemiş olmasın. Yoksa altın ve gümüşün çeşidini kullanmak, ipek giymek, tütün içmek, müzik dinlemek ve buna benzer şeyleri bir yana bırakıp görünürde inkar ve yasak açısından tutuculuk edip ahmak kalabalıkları kendisinin iyi insan olduğuna inandırсын . Yine gizli sırları olanlar ile dünyevi işlerin yansıması ve nefsin tat almasına engel olunamayacağı açıktır. Böylece cahillerin yapılanları kötü birşey zannetmesinden kurtulunmuş olunur.)

Ünlü Vanî Efendi de aynı anlayışta birisi idi. Dostlarından birisi kendisine sormuş:

-Sultanım. Davai zühtü takvada infiradınız malum. Lakin niye tahsili dünyaya himmetiniz ve nazik cariyelere ve lazimei zinet olan incu ve cevahir ve samur

ve sair envale vücuh ile rağbetiniz var? Bunun sırrını idrak idemedim.

(Sultanım. Din işlerine sevgi ve saygı göstermedeki çileciliğiniz biliniyor. Ancak niye dünya malına eğiliyor, güzel cariyelere ve inci cevahir, samur benzeri ziynet eşyalarına niye bu kadar rağbet ediyorsunuz? Bunun sırrını kavrayamadım.)

Vanî Efendi şu cevabı vermiş:

-Behey nadan. Dünyanın kendü biayniha kabih mezmum değildir. Cümlelerin matlup ve mergubu bir nimeti celiledir. Zemolunan cihet tahsili ve keyfiyeti tanâvülüdür. Ahzû tenavülde sen bana müşabih ve mümasil değilsin. Bir lokma tenavülü sana haram iken kuvveti ilmiye ve tasarrufatı akliye ile bana helal olur.

(Behey cahil. Dünyanın kendisi olduğu gibi çirkin ve kötü değildir. Herkesin istediği ve rağbet ettiği yaratandan bir nimettir. Kötülenen taraf mal biriktirme ve yeme içme keyfiyetidir. Yeme içme açısından sen benimle eşit ve aynı paralelde biri değilsin. Bir lokma yemek sana haram kılınmışken bilim gücü ve aklını kullanma açısından bana helaldir)

Soruyu soran kişi Vanî Efendinin bu cevabından birşey anlamamış. Bunun üzerine şeyh Vanî Efendiden bir örnek vermesini istemiş. Efendi hazretleri bu kez şu cevabı vermiş:

-Mesala taam yirkin dişleri arasına giren lâhimperesini sen hilal ile zor ile taşra çıkarup yudarsın

. Sana mekruh olur. Ben nazikane tahriki lisanla kurtarup yudarım bana helal olur. Bir misal dahi: Siz mali haram ile mekûlat alub haram yersiz. Biz ise mekûlatı ve melbusatı deyi ile aluruz. Aybaşında şüpheli malimizden eda ederiz. Bu hile ile helal yeriz. İşte mali dünyayı ahzütenavül hususunda dahi nice alimane tasarrufatımız vardır ki bize caizdir.

(Örneğin yemek yerken dişlerinin arasına giren et parçasını sen kürdanla zorlayıp çıkarır yutarsın. Sana haram olur. Bense nazik bir dille uğraşarak kurtarır yutarım bana helal olur. Bir örnek daha: Siz haram malla yenecek şeyler alır haram yersiniz. Biz ise yiyecekler ve giyecekler diye alırız. Aybaşında da nereden edindiğimiz şüpheli olan malımızdan öderiz. Bu hileyle helal yeriz. İşte dünya malını yeme içme konusunda daha ne kadar alimce tasarrufumuz vardır ki hepsi bize caizdir.)

Hocaların bu anlayışlarını o devirde de kimse normal görmezdi. Hatta bu konuyu aktaran tarihçi fıkrayı tümüyle anlattıktan sonra: “Neticei ahvalleri bu hikayeden malum oldu.” (Bu durumun sonucu anlattığımız hikayeden anlaşıldı.) diye eklemiştir.

Hocaların bu anlaşılarını vezirlerden pekçoğu da kabul etmezdi.

Nevşehirli İbrahim Paşa’da bunlardan biriydi. III. Ahmet’in damadı olan Nevşehirli İbrahim Paşa ulemaya rağbet göstermekle birlikte devletin siyasetine aykırı hareket edenleri cezalandırmaktan geri durmazdı. damat

İbrahim Paşa zamanında şehislaam makamına getirilenler arasında çok değerli kişiler vardı. Bunların siyaseti makamlarına alet etmezlerdi. Siyaseti kendilerine alet edenler kadılarla saraya mensup ulema arasından çıkardı. Özetle Damat İbrahim Paşa'nın devrilmesini hazırlayan da İstanbul Kadısı Zülaî Hasan Efendi idi.

Bununla birlikte şehilislamların seçkin kişilerden oluşması yüzyıllardan beri gerek ulema sınıfı ve gerekse halkın nazarında yaşayan zihniyeti ve daha doğrusu batı düşmanlığını ortadan kaldıramadı. Nitekim şöyle oldu. Şehislaam osmanlı ülkesinde matbaacılığın yapılmasına fetva verdi. Ancak öte yandan İbrahim Paşa'nın uygarlık ve sanat adına meydana getirdiği eserler hocaların batı medeniyetine düşmanlığı yüzünden harab edildi.

İstanbul günlerce isyan ateşleri içinde yandı.

Veziriazam damat İbrahim Paşa ile akrabalarının cesetleri sokaklarda süründü.

“İstanbul kadısı olacak haneharab” (evi barkı yıkılası) Sadabatta yapıyan köşklerin yıkılmasına karar verdi. Padişah bu karara razı olmak istemedi: “İhrakına rızai hüyayunun yoktur. Bu kadar'a dai dini devlet olan nesaraya baisi hande olacak bir mevad olmağla ancak hedim ve taribine ruhsat ve iznim olmuştur.” (Yakıp yıkılmasına padişah olarak razı değilim. Bu kadarına dahi devlet dinine gölge düşürecek olan eğlence nedeni olan şeylerin tahrip ve yokedilmesine izin ve ruhsat vermişimdir.) dedi.

O gün İstanbul'da batı sanatı adına meydana

getirilen binalar çatır çatır yıkılmaya, yıllardan beri ganimetten mahrum kalanlar tarafından kuru tahtaları bile kapışılmaya başlandı. Hocaların batı uygarlığına düşmanlığından padişah bile korkmuş, yazdığı hattühümayunda din için galeyana gelenlerden söederken, “Devletin dinini ayakta tutanlar” deyimini kullanmak zorunda kalmıştı. Fakat bu dehşetli harekete “eğlence aracının neden” olduğunu tümüyle kavramıştı.

İstanbul kadısı Deli İbrahim’in anlayışı daha uzun zaman sürdü gitti. I. Mahmut devrinden III. Selim devrine kadar şehisamlarla hocalar arasında bilim ve hünnerleri ile seçkin kişiler de yetişti. Fakat bu zekaların bütün bilgisi Doğunun geleneksel bilimlerinin yaratılıştan gelen zeka ile ifade edilmesinden başka birşey olmadığı için yüzyılın ihtiyacına hiç de uygun değildi. Bu yetişkin kişilerin çevresinde büyük bir hoca kitlesi yaşıyordu ki, çoğunluğu cahillerden meydana gelmişti. İçlerinde kazaskerlik makamına kadar yükselenler bile vardı. Ancak coğrafyadan hiç haberleri yoktu. III. Selim’in saltanatının ilk yıllarında Prusya ile ittifak yapmak sorunu sözkonusu oldu. Rumeli kazaskeri Tevfik Efendi Prusya’dan haberdar değildi. Devletin en önemli yöneticilerinden oluşan mecliste hiç utanıp sıkılmadan:

-Prusya didikleri hangi devlettir? (Prusya dedikleri hangi devlettir?) diye sordu.

Kendisine şu cevap verildi:

-Branda Bork didikleri Prusyadır. Aslında nemçe

herseklerinden olup giderek asker ve kuvvete malik olarak elhaletü hazihi Moskov ve nemçeye mukabil bir devlettir. Ve memleketi dahi bu iki devletin vasatında vaki olmağla devleti aliyeye dahi milken hemçivar gibidir.

(Branden brok dedikleri Prusya'dır. Aslında Avusturya Herseklerinden olup giderek büyüyen askere ve güce sahip halen Moskova ve Avusturya'ya karşı olan bir devlettir. Ve toprakları bu iki devletin ortasında olmasına rağmen yüce devleti toprak olarak onlara çevre gibidir:)

Daha sonra kendisinin böyle şeyleri bilmediğini ileri sürerek:

-Doğrusunu isterseniz düvel ahvaline bizlerin vukufumuz, sima ile dir. İşte Kaptan Paşa ve ricali devlet. Bunların vukufları bizler gibi değildir. Bu kadar seferlerde bulunmuşlardır. Bizden mesaili şer'îye sual olunursa vazifemiz budur dedi.

(Doğrusu isterseniz devletlerin durumu konusundaki bilgimiz yüzeyseldir. İşte karşınızda Kaptan Paşa ve devlet yöneticileri oturuyor. Bunların bilgileri bizim gibi değildir. Pek çok seferde bulunmuşlardır. Bizden şeriatın sorunları hakkında soru sorulursa bunlara cevap vermek görevimizdir.)

Aslında Tevfik Efendinin bu yorumunda bir gerçek vardığı oda hocaların "şeriat meselelerinden" başka bir konuda birşeyden anlamadıkları devletin siyasi işlerine kesinlikle hiçbir katkılarının olmadığı idi. Bunun en

önemli nedeni de medrese öğreniminin yüzyılın ihtiyaçlarını karşılayamaması idi. O tarihe gelene kadar ulema sınıfı bilgi açısından her sınıfın üstündeydi. Örneğin Şehit ali Paşa'nın Avusturya'ya savaş ilan edeceği zaman topladığı mecliste bulunan Mirzazadeler ve diğer ulema I. Abdülhamit ve III. Selim devrinde yapılan meclis toplantılarındaki ulemadan çok farklı idi.

Bu devirde “kalemiye ricali” (kalem büyükleri) bilgi açısından hocalara yetişmeye başlamıştı. Çünkü bunlar bir dereceye kadar batı kültüründen yararlanıyorlardı. Daha III. Ahmet zamamında Fransızcadan çeviriler yapılmaya başlanmıştı. Kalemiye ricali coğrafyayı ve Avrupa'nın durumunu biliyordu. Hocaların ise bu konulardan hiç haberi yoktu. Siyasi sorunlar söz konusu olduğunda “kendülerinden reyi nafi almak şöyle dursun, zati maslahatı tefehhum” (kendilerinden yararlı bir oy almak bir yana, kişisel işlerinin farkında değillerdi.) edemezlerdi. “Tariki ilmiye vaktiyle fuhulü ülemaya mahsus bir tarik olmuş iken kavanihi asliyesine ademi riayetle ehil ve erbab olmıyanların sisileye duhul vebadehu hasbettarik meratibi ilmiyeye suhutları bu tarikatın şan ve şerefine hael vermişti. Refte refte bu makule naehillerin galebesi ve tevcihat ve tarakkiyatı ilmiyenin mücerret şerefi haseb ve taalluka bina olunması hasebiyle bütün bütün bir resmi tarika olup ilme ve fazla kanunu kadimi üzerinde bilimtihan bu tarikin mahreci olan müderrislik rütbesine nail olsalarda çünkü hidematı mühimmede mustahdem olmadıklarından umuru devletten ve ahvalı

alemden bihaber olmalarıyla ekserisinin ömrü bu rütbede geçer ve yahut ihtiyarı tekaüt iderlerdi.” (İlmiye eskiden benzerlerinden ileride ulan ulemaya özgü bir yol iken temel yasalarına ehil olan ve olmayanların uymasıyla silsilesine katılanlar ve daha sonra bu yolda bilimsel merdivenleri çıkamayanlar bu yolun şanını ve şerefini zedelemişlerdi. Geliş-gidiş bu yolda ehil olmayanların üstün gelmesi bilime yönelme ve ilerlemenin soyut şerefi soydan gelenlere dayanmasıyla tümüyle resmi bir bilim yolu olup konunun ilerlemesinde sınavla müderrislik rütbesine kadar çıksalar da devletin önemli hizmetlerini yerine getiremediklerinden ve dünyanın durumundan habersiz olmalarıyla çoğunun ömrü bu rütbede geçer ve yahut emeklilik yaşı geldiğinde emekliye ayrılırlardı.)

Bu nedende ulema arasında bilim ustası pek azdı. İlmiye makamları götürü olarak alınır satılırdı.

Ulemanın cahilliği pekçok şeye örnek olacak derecede idi. Hem Arap kültürünü bilmezler, hem de milletin Batı kültürü ile tanışmasına da razı olmazlardı. Son yüzyıllarda Türk milletinin cehaletinin, kavrayışının sınırlılığının, toplumsal hayatın sefaletinin, tek nedeni hocalardı. Hocaların cehaleti bu millet için bulaşıcı bir hastalık gibiydi. Bu hastalığın kesin bir tedaviye ihtiyacı vardı. Anlayışları ise sonsuza kadar “eğlenilecek” bir derecede idi. Şu tarihi gerçek hocalarının anlayışının nasıl olduğunu çok güzel kanıtlar: III. Selim zamanında Valide Kethüdası Yusuf Ağa, Sadullah Ağa adındaki

birisine başvurur. Belirli bir para karşılığında ömrünün yedi yılını satın almak ister. Sadullah Ağa razı olur, Galata kadısı Şeytan Emin Efendiye başvururlar. Kadı Efendi, tanıklar çağırır. “Mahzarı şuhutta” (Tanıkların dilekçesinde) Şeriata göre bir kanıt ister. Hocaların anlayışını tümüyle kanıtlayan bu “kanıtta”:

-Saadetlu, atufetlu Yusuf Ağa, elmerhum İsmail Ağa hazretlerini sahilhanelerinde münakit meclisi şer’i enverde elhac Sadullah Ağa bin Ahmed iş bu bahisülkitap müşarünileyh hazretleri mahzarında bittavu verrıza ikrarı tam ve katriri kelim idüp iptayı hilkati ervahta takdir ve levhi mahfuza septü tahrir olunan eceli mev’udumdan ömrümün yedi senei kamilesini müşarünileyh Yusuf Ağa Hazretlerine hibe idüp ilah...” (Sadetli , lütufkar Yusuf Ağa, merhum İsmail Ağa hazretlerinin yalısındaki şariat meclisinde iki taraf arasında resmen kabul edilip, imzalanmış nurlu hacı Sadullah Ağa Bin Ahmet işbu sözü edilen kitap adı geçen hazretin huzurunda isteğiyle ve rızasıyla sözle ve yazıyla kabul ederek ruhlarının dirileceğini kabul, Allahın yazgısıyla ecelim geldiğinde bütün ömrümün yedi yılını sözü geçen Yusuf Ağa hazretlerine bağışlayıp ve) denildikten sonra bu bağışlamanın şer’an geçerli olduğu yazılıyordu.

Hocaların bu anlaşıları bilim ve fen dışında Doğu’nun hurafelerle dolu kitaplarına başvurmaktan doğuyordu. Hatta devrin tarihçisi Asım Efendi bile bu sorunu uzun uzadıya tartışmış ve şu sonucu çıkarmıştı:

“Cemiyeti mekume mebnası olmak üzere Hazreti Adem aleyhiselamın ömründen bir miktarını lienne sellim Şid Aleyhiselam Hazretlerine midir yohsa Davut Aleyhiselam Hazretlerine midir hibe ittiği bazı tevarihte alelihtilaf residei nazraguş olub lakin hak budur ki bir mahalli mensupta mer’i ve mazbut olduğu hatırşinasımız değildir.”

(Mevcut toplumun ayakta kalabilmesi için Hazreti Adem aleyhiselamın ömründen bir miktarının selamet meksadıyla şit Aleyhiselam Hazretlerine mi, yoksa Davut Aleyhiselam Hazretlerine mi bağışlandığı bazı tarihlerde ihtilaf doğurmuştur. Ancak işin doğrusu bunun bir şekilde belgelendirildiği bizim gözümüzden kaçmamıştır.)

III. Selim hocaların cahil olduklarını bilir, onların hurafeye dayalı öğütlerine hiç önem vermezdi. Kendisine “nusreti islam ve def’i mazarratı a’dayı leam için üç nefer kimesne ile şerayitine riayet olunarak Şeyh Şazeli ahzabı şerifesi kıraatine müsaade etmesi” (İslamiyetin başarısı ve dünyadan kötülüklerin kaldırılması için üç kişi ile şartlarına uygun olarak Şeyh Sazelinin kuran okumasına izin verilmesi) ve okuyanlara altı ayda ikibindörtüyüzkuruş verilmesi arz olunmuştu. III. Selim bu başvurunun kenarına şu satırları yazmıştı:

“Bilmem hulus ile mi, kıraat olunmuyor. Yohsa erbabına mı tesadüf olunmuyor ki bir semeresi müşahade olunamıyor? Haşimdi yine altı mah kıraat olunsun ve akçesi darphaneden virülsün. Akçe ile olan

dua böyle olur.”

(Bilmem samimiyetten mi, yoksa ustasına mı rastlanmıyor okumanın bir ürününü alamadık. Şimdi gene altı ay okunsun ve akçesinde Darphaneden verilsin. Akçe karşılığında okunan dua böyle olur.)

III. Selimin hocalara karşı husumeti ulemadan birçoğunun Nizami Cedid’in aleyhinde olmaları idi. Bunlar “Biladi islamiyenin tecavüzü a’ dadan masuniyetini temin” (islam beldelerinin düşman saldırısından korunmasını sağlayacak) edecek kuvvetin zayıflamasına neden oluyorlardı.

III. Selim memlekete bilim ve fen sevgisini sokarak bu anlayışın önünü almaya çalıştı. Geometri okulunun açılması, ulema nüfusunun bilimle meslekle tanıştırılması için atılan ilk kesin adımdı. Fakat bu konuyla Yeniçeriler de ilgileniyorlardı. Hocalar tutucukularıyla, Yeniçeriler silahlarıyla memleketin ilerlemesine karşı iki önemli engel oluşturmuşlardı.

III. Selim bu iki güçle yıllarca çarpıştı. Şehislam Topal Ata Efendi ile Aygır İmam Yeniçeri cahileriyle birleşmişlerdi. Tümünün de kahramanı Kabakçı idi. Şehislam görünüşte III. Selim’e fakat gerçekte Avrupa uygarlığına karşı yaptığı isyanla şeyhülislamlığının nüfuzunu eşkiyalığa alet etti. Bütün sokaklara çağırıcılar gönderdiler. Hepsisi de şöyle bağıırıyordu:

Ya İbadullah. Bizim meramımız Nizamımız Nizam-ı Cedid beliiyesini kaldırmaktır. Başka şeyimiz yoktur. Müslüman olanlar, kendilerin Ocaklı bilenler

bizimle beraber olsun!

(Ey Tanrının kulları. Bizim derdimiz Nizamı Cedid belasını ortadan kaldırmaktır. Başka bir şey istemiyoruz. Müslüman olanlar kendisini Yeniçeri Ocağından sayanlar bizimle birlikte olsun!)

Kabakçı isyanı İstanbul’u günlerce alt üst etti. Bu isyanda en önemli etken, gene hocalardı. Hatta III. Selim’in güya şahzadelere tecavüz edeceği ileri sürülmüş, şehzadelerin korunması için Aygır İmam görevlendirilmişti.

Aygır İmam III. Selim’in imamıydı. Ayasofya hatipliğinden bu makama geçen Aygır İmam, III. Selim’in velinimetinden gelen iyilikleriyle beslenmişti. Şimdi eşkiya tarafından saraya murahhas olarak atanıyor ve bu görevi kabul ediyordu. Gerçekten Aygır İmam hiç sıkılmadı. O gün saraya geldi. III. Selim’in huzuruna çıktı. Padişahı azarlamaya başladı:

Sen İsmail Paşa gibi bir vezirin değerini bilmedin. Hep İbrahim Kethüda’ya itibar ettin. İbrahim Kethüda dünyayı mahvetti. Ben onun kötülüğünden iki senedir Tokat arpalığını elde edemedim. Sen hemen ona namusunu teslim ettin. Onun sözüyle az kaldı İsmail Paşa gibi sadık bir veziri idam ettiriyordun, dedi.

Adamın arpalıktan başka bir şey düşündüğü yoktu. III. Selim yaratılıştan nazik birisiydi. Hocanın bu Utanmazlığına şaşırdı, fakat yine de nezaketini korumaktan geri kalmadı:

-Efendiyi götürün, rahat etsin! dedi.

Haris imamı nezaketle başından savmayı başardı.

Öte yanda ise, Şehislam Efendi memlekete hizmetten ve Türkleri Batı kültürüyle yetirtirmekten başka bir şey düşünmeyen III. Selim'in tahttan indirilmesi için fetva verecekti. Bununla birlikte "şeyhülislam" fetvasını bile eşkıya ya danışarak vermek istedi:

-Varın, bir kere başbuğlara ve sergerdelere sual idin. Daha bir mes'ulleri var mıdır, tamam mıdır? diye sordu.

III. Selim tahtan indirilmesi için fetva isteyeceklerini zaten biliyordu. Fakat hocalar "halife-i müslîmini" (müslümanların halifesini) tahttan indirmek için eşkıya ile birleşmişlerdi, onların oyların almadan fetva veremezdi. Şehislam eşkıyadan "olur" cevabını alır almaz, hemen fetvayı imzaladı. Fakat bunun III. Selim'e tebliğ edilmesi gerekiyordu. Bu görevi de kendisi yerine getirdi. Saraya yalnız başına gitmeye korktu.

-Ben yalnız gidemem, asker isterim, dedi.

Eşkıya hep bir ağızdan sordu:

-Beşyüz olsun mu?

-Daha ziyade olsun

-Pek güzel, maiyetinize iki bin asker virelim. Saraya gidinceye kadar yirmi bin olur.

Gerçekten de öyle oldu. Şehislam Efendi bütün

ayak takımını saraya saltırttı. Kendisi, içeriye III. Selim'in hal'ini (tahttan indirilmesini) içeren fetvayı gönderdi. III. Selim bu fetvaya şu şekilde karşılık verdi:

-Zalike takdirül azizlualim.

(Bu da böyle takdir edilmiş Tanrı tarafından)

III. Selim Şehislama güvenmiş, onun bilimini takdir etmişti. Fakat şehislamlar arasında katiller bulunduğunu, bir kısmının da bağlılıklarının mevkilerini elde edip, arpalıklarını artırıncaya kadar sürdürebileceklerini düşünmemişti. Gerçekten bu tarihi gerçeği düşünmeyen padişahların şehislamlarında gördükleri, bilime ve heyecana kapılarak memlekete pek çok kötülüklerin yapılmasına neden olmalarıydı. Hoca nüfuzu bu şekilde sadece devlet yönetimini, çıkar yüzünden bozulmaya uğratmakla kalmadı, milletin kültürünü de körletti...

{kutupyıldızı kitaplığı}
848

Asıl işleri insanlara din bilgisi vermek ve onlara dinsel pratiklerini yerine getirmede yardımcılık olan imamlar, hatipler, hocalar ve şeyhülislamlar XVII. yy. itibaren Osmanlı yönetimini avucuna aldı. “Arpalık” kapmak ve “ulûffe”sini artırmak için olabildiğince “dünyevî”leşen din adamlarının bu uğurda yapmayacakları şey yoktu: İsyan çıkarmaktan, padişah hal’etmeye, idamlarına fetva vermekten “çocuk”ları taht’a çıkarmaya kadar hiçbir pervasızlıktan geri durmadılar. Cinci Hoca’sından Aygır İmam’ına kadar binlerce din adamı yüzlerce yıl Osmanlı toplumunu kastı savurdu.

Tarihi “müverrihlik”ten çıkarıp halklaştıran bir dönemin ünlü yazarı Ahmet Refik’in “Osmanlı Devrinde Hoca Nüfuzu” kitabı ilk yayınlandığı 1933 yılında büyük bir ilgi görmüştü. Toplumsal Dönüşüm Yayınları Ahmet Refik’in bu kitabını yıllar sonra yeniden günyüzüne çıkararak günümüz siyasetindeki “hoca nüfuzu”na gönderme yapmak istedi. İlkemiz; geçmişi öğrenmek geleceğe ışık tutar.

ISBN 975-7244-57-0

